

De archeologische kroniek van Noord-Holland 2020

Voorwoord

Het schrijven van een voorwoord voor de archeologische kroniek is inmiddels een jaarlijks terugkerende taak geworden. Ik doe het heel graag, want ik weet dat er enorm veel belangstelling is voor deze publicatie.

2020 was een jaar waarin opnieuw mooie ontdekkingen zijn gedaan over Noord-Holland. Maar 2020 gaat ook de geschiedenis in als een jaar waarin de wereld op zijn kop kwam te staan. Voor iedereen betekende de coronacrisis een verandering voor het dagelijks leven. Thuiswerken bijvoorbeeld en niet meer vrij kunnen reizen naar andere landen.

Deze verandering zorgde ervoor dat veel mensen met andere ogen naar hun eigen leefomgeving zijn gaan kijken: Wat is er in de buurt te doen? Welke wandel- en fietsroutes zijn er? Het recreëren in eigen omgeving is het afgelopen jaar enorm toege-

nomen en een veel gehoorde opmerking is: wat wonen we eigenlijk mooi in Noord-Holland!

Ik kan mij hier alleen maar bij aansluiten. De veelzijdigheid van onze provincie is uniek en er is van alles te zien en te beleven. Het verhaal van Noord-Holland wordt nog interessanter als we teruggaan in de tijd. Hoe is dat mooie landschap ontstaan? Wie woonden er vroeger op de plek waar ik nu woon? En hoe vulden deze mensen hun dag in? Op heel veel van deze vragen weten we het antwoord dankzij sporen in onze bodem, skeletmateriaal en gebruiksvoorwerpen die archeologen vinden tijdens onderzoeken.

De kroniek 2020 is een prachtige verzameling geworden van bijzondere ontdekkingen die de puzzel van de geschiedenis van Noord-Holland weer iets meer compleet maken en nog een aantal nog openstaande vragen beantwoordt. Ik weet zeker dat diegenen die belangstelling hebben voor archeologie en de

Foto ©Provincie Noord-Holland

aantal nog openstaande vragen beantwoordt. Ik weet zeker dat diegenen die belangstelling hebben voor archeologie en de geschiedenis van hun omgeving deze uitgave met veel plezier zullen bekijken.

Je kunt lezen over het onderzoek bij de Wilhelminasluis in Zaandam. Een enorme hoeveelheid vondsten geeft meer inzicht in de ontwikkeling van Zaandam in vroeger tijden. Ook aandacht voor het project Markermeerdijken dat aanleiding was om verder onderzoek te doen op de plaats van het verdronken dorp Etersheim (Oosthuizen). Hoe is dit dorp verdwenen in de Zuiderzee? Ook kastelen in Noord-Holland komen aan bod. Het geofysisch onderzoek in Heemskerk (Oud Haarlem) bracht bijvoorbeeld niet alleen het grootste en modernste kasteel uit de 13de eeuw aan het licht, maar ook de wereld om het kasteel heen. Uniek, want eerdere onderzoeken gaven daar weinig tot geen informatie over. Ook onze provinciehoofdstad staat in de kroniek. Meerjarig onderzoek in de Sint Bavokerk gaf veel antwoorden op vragen die al heel lang bestaan over de voorganger van de huidige kerk die gesticht is door de graven van Holland. Daarbij

werden ook de resten van de oudste Haarlemmer tot nu toe aangetroffen.

Wilt u vondsten bekijken en meer weten over archeologie in Noord-Holland? Dat kan. U bent van harte welkom in Archeologiemuseum Huis van Hilde in Castricum. Maar ook digitaal vindt u heel veel informatie: www.huisvanhilde.nl en <https://collectie.huisvanhilde.nl>.

*Zita Pels
Gedeputeerde Cultuur
Provincie Noord-Holland*

Inhoud

1 Voorwoord

5 Alkmaar – De Rijp

5 De Rijp | Raadhuisstraat

7 Amsterdam

7 Brug 30
9 Grimburgwal
10 Hekelveld 8 en 10
11 Kleine-Gartmanplantsoen
12 Oudeschans 40
13 Reguliersdwarstraat 98
15 Science Park
16 Uitdam

20 Bergen – Egmond-Binnen

20 Abdij
23 Limmerweg

25 Drechterland

25 Wegtracé Hem-Venhuizen

31 Edam-Volendam – Oosthuizen

31 Verdrongen dorp Etersheim

33 Enkhuizen

31 Oude Buyshaven

39 Haarlem

39 Valkestraat 21

41 Heemskerk

41 Kasteel Marquette, voormalige waterburcht
44 Kasteelterrein Oud Haerlem
47 Landgoed Marquette

49 Heerhugowaard – Veenhuizen

49 Kerkweg en Veenhuizerweg

52 Heiloo

52 Zuiderloo-Baza

54 Hollands Kroon – Wieringen

54 Amstelmeerkanaal/Burgerweg

57 Hollands Kroon – Oosterland

57 Gemeenelandsweg 63

59 Hoorn

59 Grote Oost 53
61 Kerkplein
65 Nieuwland 14-16-18

68 Koggenland – Bobeldijk

70 Koggenland – Scharwoude

70 Westerdijk

72 Langedijk – Noord-Scharwoude

72 Kruising N504-Dorpsstraat

73 Laren

73 Esseboom

73 Medemblik

73 Kasteel Radboud

76 Oostzaan

76 Zuideinde 43-47

77 Purmerend

77 Westerstraat 21-29

78 Schagen – Krabbendam

78 Kasteel Nuwendoor

79 Texel – De Cocksdorp

79 Vuurtoren (bunker)

84 Texel – De Waal

84 Kerkterp Odulphuskerk

86 Texel – Den Burg

86 Akenbuurt 12
87 Sixtus- of Burghtkerk
90 Warmoesstraat 31-33

92 Texel – Den Hoorn

92 Mokweg 41
94 Westerweg 32

94 Uitgeest

94 Populierenlaan/Hoorne

98 Uithoorn – De Kwakel

98 Drechtdijk 9 en 11

99 Velsen – IJmuiden

99 Lagersstraat 15

102 Wijdemeren – Ankeveen

102 Dammerkade

102 Zaanstad – Wormerveer

102 Zuideinde - oliemolen De Ram

104 Zaanstad – Zaandam

104 Wilhelminasluis

110 Nagekomen

110 Enkhuizen

110 Westeinde 111-113

112 Haarlem

112 Hagestraat 10

113 Heerhugowaard

113 Middenweg-Zuid

117 Hollands Kroon – Den Oever

117 Afsluitdijk, Lucht doelremise (kazemat XI)

122 Hoorn

122 Keern 157

126 Medemblik – Wognum

126 Lekermeer 11

127 Texel – Oosterend

127 Koetebuurt/Wierstraat

129 Texel – Oudeschild

129 De Ruyterstraat 27

131 Texel – Noorderhaaks

131 Razende bol

135 Varia

136 Haarlem. Grote- of Sint Bavokerk
140 Vuurstenen van de Vooroever te Onderdijk, Gemeente Medemblik uit de collectie Mastenbroek
143 Het Oude Wrak uit de Waddenzee, vondsten uit een laat-16de-eeuws scheepswrak
147 Tussen schieten en speelgoed schilderen

- 152 Bronzen bijl uit Hilversum
- 153 Vroegmiddeleeuwse munt uit Huizen
- 154 De Westfrieze IJzertijd op de kaart!
Uitwerking opgravingen
Opperdoes-Noord en Zuid
- 156 Haarlem | Huis ter Kleef
- 160 De fundering van de Waardpolder-
molen bij Kolhorn: een bijzonder
waterstaatkundig archeologisch erfgoed
- 163 Archeologie langs de Westfrisiaweg
- 167 Een tabaksdoos met dubbelkoppen
- 169 Penisbeenderen
- 171 Velsen-IJmuiden | Hoogoverterrein
- 172 Vondsten uit het duingebied bij
Bergen aan Zee
- 174 Schagen – Tuitjenhorn | Delftweg
'De Hoogewerf'. De prehistorische
bijvangst bij een proefsleuvenonder-
zoek van een terprestant
- 176 Nog een uitzonderlijke vondst uit
de beerput van Langestraat 60 in
Alkmaar
- 179 Oliemolen De Vrijheid in Wormerveer

184 Uit het depot

188 Huis van Hilde

- 188 Tentoonstellingen
- 189 Lezingen
- 190 Vondsten van de maand
- 190 Publicaties
- 193 Nieuws uit Huis van Hilde

194 Literatuur

196 Vindplaatsen

Alkmaar – De Rijk | Raadhuisstraat

In augustus 2020 is door de archeologen van de gemeente Alkmaar een archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met de herbouw van een stolpboerderij. De boerderij ligt aan de rand van De Rijk en op de kaart van Johannes Dou staat op deze plaats al sinds de 17de eeuw bebouwing. Ook op de kadastrale minuut (1811-1832) is te zien dat er twee boerderijen gestaan hebben, waarvan er één stond op de locatie van de te herbouwen stolp. De vraag was wat het bouwjaar van de gesloopte stolpboerderij was en of er nog resten van voorgangers in de ondergrond lagen. De sloop van de opstallen vond plaats tot op het maaiveld en hierna werd de bouwput archeologisch onderzocht. Al vrij snel werd er een veraarde brokkige veenlaag aangesneden met daartussen veel 13de- en 14de-eeuws aardewerk. In deze laag waren de poeren van de vierkantsconstructie ingegraven. In de

Overzicht van de plattegrond van de stolpboerderij.

putwanden waren oppervlakkig al meerdere fasen van de zijgevels te zien; een bij stolpboerderijen veel voorkomend fenomeen. De zijgevel was op een dieper niveau gefundeerd op spaarbogen, ditzelfde gold voor een deel van de voorgevel. De gebruikte stenen werden

ook gezien bij een van de vierkantspoeren. Het is duidelijk dat de boerderij in het verleden veel verzakkingen heeft gekend op de plaats van de poeren. Er waren veel sporen van herstelwerkzaamheden te zien, zoals weggedraaide en weggezakte delen van

<< Uitsnede uit de kaart van J. Dou (1745) naar een versie uit 1680.

< Uitsnede uit de kadastrakaart van 1811-1832 van de omgeving van het plangebied. De te ontwikkelen locatie is bij het gele kruisje.

poeren. De poeren zelf waren gefundeerd op planken met daaronder een regelmatig grid van paaltjes. Deze zijn allemaal bemonsterd voor dendrochronologische en 14C-datering. Aan de westzijde van de boerderij werd nog een kleine inpandige waterput gevonden. De bakstenen passen qua formaat bij een 17de-eeuwse datering, het was echter niet vast te stellen of ze primair of secundair waren gebruikt. Tegen een van de poeren zat een 17de-eeuwse scherf. Verder is er alleen 13de- en 14de-eeuws vondstmateriaal gevonden, dat dus ook geen uitsluitsel kon geven over de aanvangsdatering van de stolpboerderij. Bij verder verdiepen werd er tussen de twee oostelijke funderingspoeren nog een subrecente hardconstructie gevonden. Ook werden er door het hele vlak clusters met houten paaltjes gevonden, steeds drie tot vijf bij elkaar, die op één lijn lagen. Deze horen bij een veel oudere gebruiksfase van het gebied. Ongeveer in het midden van de boerderij werd een begrensd spoor gevonden dat bestond uit een dikke mestlaag en een laag mest met riet/stro. Deze depressie was opgevuld met een pakket zand met humeuze kleilaagjes. Dit zandige pakket was deels weg- en/of vergraven en werd geflankeerd door houten paaltjes. We vermoeden dat deze mestplek te maken heeft met een veestal of potstal van een veel oudere boerderij. De uitwerking is op dit moment in volle gang en het wachten is op de uitkomsten van de dendrochronologie en de 14C-datering van de houten paaltjes en de planken onder de vierkantspoeren. Ook de mestlaag en het zandpakket direct erboven zijn bemonsterd en worden op fytoieten (microscopische

plantenresten) en Non Pollen Palynomorfen (microfossielen, zoals resten van onder andere mestschimmels, algen en darmparasieten) onderzocht. Zo kunnen we meer te weten komen over de activiteiten op die plaats of in de directe omgeving en inzicht krijgen in

diersoorten die werden gehouden, welke voeding de dieren kregen en hoe gezond de beesten waren (parasieten e.d.), maar ook over de leefomstandigheden van de bewoners.

Vakgroep Erfgoed Alkmaar, Nancy de Jong-Lambregts

Detail van twee palenclusters.

Spaarboogfundering van de voor- en zijgevel.

Amsterdam | Brug 30

In het kader van het archeologisch en bouw-historisch onderzoeksprogramma Bruggen en Kademuren zijn in mei enkele delen van de houten fundering van één van de brugpijlers van Brug 30, de Isa van Eeghenbrug, ex situ gedocumenteerd. Deze brug ligt in de Vijzelstraat over de Herengracht en was oorspronkelijk bij de Vierde Uitleg, de stadsvergroting van 1660, in hout uitgevoerd. Na een halve eeuw werd dit exemplaar in 1727 vervangen door een stenen welfbrug met drie doorvaarten.

Een verdere modernisering van de brug liet wat langer op zich wachten. Het uitrollen van een tramnetwerk in de stad in 1881 maakte een verlaging van de brug noodzakelijk, waarbij de gewelven werden gesloopt en het brugdek verbreed. Door de toename van het verkeer in de stad werd in 1921 besloten Brug 30 nogmaals te verbreden naar een ontwerp van architect P.L. Kramer in Amsterdamse Schoolstijl. In het kader van de recente vernieuwing is de samengestelde brug vanaf 2019 gefaseerd gedemonteerd.

De delen van de fundering die boven water konden worden onderzocht, waren de 18de- en 19de-eeuwse fasen. Het jongste segment bestond uit drie lange balken die in de lengterichting van de gemetselde pijler met een pen-en-gatverbinding op de onderstaande palen waren geplaatst. Haaks hierop lag een plankenvloer waarop het metselwerk was aangebracht.

Onderzoek aan het constructiedeel uit 1727 leverde een verrassing op. Het fragment bestond uit vijf kespen waarop een vloer,

bestaande uit vier planken en aan beide zijden een afschuifhout, met houten pennen en ijzeren nagels was bevestigd. Uit afdrucken in het hout was zichtbaar dat onder elke kesp vier palen hebben gestaan. Daarnaast viel op dat enkele kespen enigszins schuin ten opzichte van de vloerplanken waren geplaatst om zo beter te passen op de onderstaande palen. Bij de afbraak van het brugdeel uit 1727 was al gesignaleerd dat tussen de vele ronde grenenhouten masten van de pijlerfunde-

ringen ook enkele gekantrechte eikenhouten palen stonden. Het vermoeden dat men bij de vernieuwing van de brug in 1727 gebruik had gemaakt van reeds aanwezige palen van de houten voorganger uit 1663 werd bevestigd met de uitkomst van het jaarringonderzoek aan twee van deze palen. De bomen bleken gekapt in 1642 en tussen 1657 en 1677.

Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, Jørgen Veerkamp

De voorste kesp uit 1727 bleek gefundeerd op twee grenenhouten masten en een eikenhouten paal van de eerste houten brug uit 1663.

Constructiedeel uit de fundering van een van de brugpeilers uit 1727, ondersteboven op schragen gelegd voor documentatie.

Amsterdam | Grimborgwal

Op 1 september bezweek onverwachts een deel van de zuidelijke walmuur aan de Grimborgwal. Nadat ingrijpende noodvoorzieningen waren getroffen, kon Monumenten en Archeologie in september onderzoek verrichten aan het metselwerk van de nog resterende kademuur. Vervolgens werd in december het verwijderde funderingshout gedocumenteerd en bemonsterd voor jaarringonderzoek. De betreffende kademuur was in 1874 tot stand gekomen als onderdeel van een herinrichting van het Binnengasthuisterrein. Om ruimte te maken voor het zogeheten Gesticht voor verpleging Vrouwenzieken (tegenwoordig in gebruik als gebouw BG2 bij de Universiteit van Amsterdam) en een nieuwe kade, werden het 17de-eeuwse Oudezijds Heerenlogement en de aangrenzende pakhuizen met steiger gesloopt. Van deze herinrichting is het bestek uit 1874 bewaard gebleven en is bekend dat alle werkzaamheden aan één aannemer werden gegund.

Op basis van het bestek kon een reconstructie worden getekend van de kademuur met fundering. Wat opviel was de voorgeschreven toepassing van relatief korte kespen op twee palen in afwijking van de gangbare walmuurfundering waarbij gebruik werd gemaakt van langere kespen op drie palen.

Nadat de diverse onderdelen van de houten fundering waren gedocumenteerd, kon in combinatie met de bevindingen van het onderzoek aan het metselwerk, een reconstructie gemaakt worden van de kademuur, zoals deze vermoedelijk was uitgevoerd. Bij het onderzoek zijn geen korte kespen met

één pengat aangetroffen. Waarschijnlijk heeft de aannemer in afwijking op het bestek, toch gekozen voor de vertrouwde uitvoering met langere kespen op drie palen. Ook was zichtbaar dat een aantal vloerplanken voor de kademuurfundering was gezaagd uit hergebruikte vloerbalken. Uit het jaarringonderzoek bleek dat alleen de funderingspalen uit de bouwtijd van de kademuur in 1874 stammen. Het overige bemonsterde constructiehout bleek afkomstig uit diverse periodes en dito herkomstregio's, hetgeen duidt op hergebruik.

*Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam,
Jørgen Veerkamp*

*foto boven:
Funderingshout werd gesorteerd,
gedocumenteerd en bemonsterd.*

*>
Documentatie van de kademuurresten.*

Amsterdam | Hekelveld 8 en 10

In april werd de in pandige ontgraving van Hekelveld 8 en 10, gelegen aan de westzijde van het middeleeuwse centrum, archeologisch begeleid. De panden werden tot circa 4 m onder het straatniveau (2,80 m -NAP) verdiept. Omdat bij werkzaamheden in het verleden de ondergrond reeds tot 1,60 m -NAP was verstoord, kon de lokale ophogingsgeschiedenis in een resterend 1,2 m hoog profiel worden gedocumenteerd. Ondanks de geringe hoogte van het profiel toonde een oostprofiel ter hoogte van het achterhuis van Hekelveld 8 twee ondiepe sloten recht boven elkaar. De sloten lagen parallel aan de rooilijn langs het Hekelveld en stonden haaks op de nabijgelegen Nieuwendijk.

De onderste sloot was 1,6 m breed, terwijl de jongere sloot hoger in het profiel met een breedte van 80 cm feitelijk niet meer dan een greppel vormde. Dergelijke sloten gaan terug tot de oudste fasen van de stadsontwikkeling. Naast een functie in de waterhuishouding markeerden deze sloten de scheiding tussen percelen. De noordgrens van beide sloten was hetzelfde. De zuidelijke begrenzing was in de tweede fase wat opgeschoven, mogelijk vanwege een perceelcorrectie. Nadere beschouwing van de omliggende topografie maakte duidelijk dat de sloten oorspronkelijk de grens tussen de percelen Nieuwendijk 44 en 46 hebben gemarkeerd.

*Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam,
Jørgen Veerkamp*

De locatie van de sloten in het profiel (rode lijn) hing samen met de perceelscheiding tussen Nieuwendijk 44 en 46.

Oostprofiel in Hekelveld 8 met de perceelsloten.

Vlak onder het Kleine-Gartmanplantsoen lag de laat 19de-eeuwse kademuur van de gedempte Lijnbaansgracht.

Amsterdam | Kleine-Gartmanplantsoen

In de periode september 2019 - mei 2020 heeft Monumenten en Archeologie de aanleg van een fietsenstalling onder het Kleine-Gartmanplantsoen archeologisch begeleid. Het plantsoen werd in 1909 aangelegd op de plek van de gedempte en deels overkluisde Lijnbaansgracht, de buitenste gracht binnen de stadsomwalling van 1660 (de Vierde Uitleg). In het veldonderzoek ging de meeste aandacht uit naar de oeverbeschoeiingen en kademuuren van de 17de-eeuwse gracht, die door opeenvolgende dempingen in de 19de eeuw bewaard waren gebleven in de bodem van het plantsoen. De grachtbodem zelf bleek door de dempingspakketten te zijn weggedrukt tot beneden de ontgravingsdiepte. De oorspronkelijke 17de-eeuwse kadelijm werd gevonden op 0,90 m -NAP (circa 2,20 m onder de huidige straat) en was beschoeid met een constructie van gekantrechte palen met aan de landzijde twee lagen van houten planken. De palen werden op hun plaats gehouden door trekankers aan de achterzijde. Om te voorkomen dat grond tussen de constructie door weg zou spoelen, werd voorafgaand aan de ophoging van de kade een pakket zware grijze klei ingegraven. Voor de kade werd gebruikgemaakt van snelgroeiend grenenhout dat vanwege het onregelmatige ringenpatroon ongeschikt bleek voor dendrochronologische analyse.

In de vroege 19de eeuw werd de gracht door de stort van grote hoeveelheden puin en zand met circa 4,5 m versmald en werd een nieuwe beschoeiing geplaatst. Het bouw hout kwam

Direct achter de kademuur van de Lijnbaansgracht lagen resten van een beschoeiing uit de vroege 19de eeuw.

foto@Monumenten en Archeologie, gemeente Amsterdam

uit Zweden, waar het (kort) na 1811 was gekapt. Het toont hoe houten beschoeiingen in de 19de eeuw, vooral in de armere werkbuurten van de stad, nog een heel gebruikelijk beeld waren. Dit in contrast met de oude stadskern en grachtengordel, waar de eigenaren zich veelal een duurzamere, gemetselde kademuur konden veroorloven. Omstreeks 1854 verkeerde een groot deel van de Lijnbaansgracht in slechte staat. Dit blijkt uit de Generale Staat der Wallen, een groot-scheepse inventarisatie van de constructieve toestand van de Amsterdamse kademuuren, die na jaren van particulier beheer in gemeentelijke zorg kwamen. In 1874 werd pal voor de oude beschoeiing van de Lijnbaansgracht een gemetselde kademuur aangelegd. Deze werd gebouwd volgens het Amsterdamse standaardtype: circa 80 cm dik metselwerk op een houten vloer die rustte op onderheide kespen, met een kwelscherm tussen de funderings-

palen. Een afschuifhout aan de waterzijde was met driehoekige houten klossen bevestigd aan het funderingshout en voorkwam het afschuiven van de kademuur in de gracht. Voorafgaand aan de demping in 1909 werd de muur gesloopt tot het grachtpeil op circa 0,50 m -NAP, maar bleef verder intact. De ontgraving van de ondergrondse fietsenstalling tot circa 5 m -NAP bood zo de unieke gelegenheid om een kademuur vanuit alle hoeken te documenteren – constructieve informatie die de komende jaren van pas kan komen bij de aanpak van de kademuurenproblematiek waar Amsterdam momenteel mee te kampen heeft.

Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, Thijs Terhorst

Amsterdam | Oudeschans 40

In februari werd de kelderontgraving op Oudeschans 40 archeologisch begeleid. In een aantal fases, van elk steeds circa 50 cm, werd de kelder van circa 15 x 5 m tot een diepte van 2,5 m -NAP ontgraven. Bij de begeleiding werd een aantal profielen aangelegd, aangevuld met enkele handmatige boringen tot een diepte van circa 3,5 m -NAP.

Het perceel maakt vanaf de 15de eeuw deel uit van het scheepsbouwgebied de Lastage aan de oostzijde van de stad. Vanaf het eind van de 16de eeuw ontwikkelde dit gebied zich meer en meer tot een stedelijke woonbuurt. Het natuurlijke veenlandschap ten oosten van de toenmalige stad werd hier begin 16de eeuw opgehoogd met een pakket van kleizoden. Langs de Oudeschans werd deze ophoging direct gevolgd door enkele pakketten klei, die hoogstwaarschijnlijk kunnen worden toegeschreven aan de voet van de hier omstreeks 1512 aangelegde stadswal.

Een derde fase van ophogingen met klei en veen kan worden gedateerd in het laatste kwart van de 16de eeuw. Deze activiteit kan in verband worden gebracht met de Eerste Uitleg van 1585, waarbij dit deel van de Lastage bij de stad werd getrokken. Op het achterterrein zijn deze pakketten afgedekt door een humeus en vervuild pakket dat mogelijk als tuin is te duiden. Op het middenterrein ligt daarentegen een vondstrijk afvalpakket. Dit pakket met stadsafval kan worden gedateerd in de periode 1575-1600.

Tijdens een vierde fase werd het hele terrein nogmaals opgehoogd. Dit pakket van rul humeus kleilig zand met daarin wat takjes,

houtsnippers en weinig baksteenfragmenten is mogelijk eveneens te duiden als tuingrond. Ophogingen met klei en met schelplagen, zoals tijdens eerdere onderzoeken aan de Nieuwe Jonkerstraat, ontbraken op Oudeschans 40. Ook niveaus met veel houtsnippers en anderszins afvalhout, die zouden kunnen wijzen op intensieve houtbewerking en scheepsbouwactiviteiten waren er niet. Na voltooiing van de Eerste Uitleg duurde het nog tot circa 1625 voordat op Oudeschans 40 de eerste bebouwing – zichtbaar op een kaart van Balthasar Florisz. van Berckenrode uit 1625 – verrees. In deze vijfde fase van het gebruik van het terrein was sprake van een gebouw op het voor- en middenterrein; het achtererf was op een privaat na nog onbebouwd. Het grootste deel van de bijbehorende beerput, met een gereconstrueerde diameter van ongeveer 2 m, zat onder en buiten het huidige muurwerk en de naastliggende stoep. De beerput is getuige de spaarzame vondsten uit de vulling vanaf het tweede kwart van de 17de eeuw tot in de vroege 19de eeuw in gebruik gebleven. In het midden van het terrein werd een waterput gevonden. De put was opgebouwd uit een houten ton met daarop een vierkante bakstenen putmantel van circa 65 x 65 cm (buitenzijde).

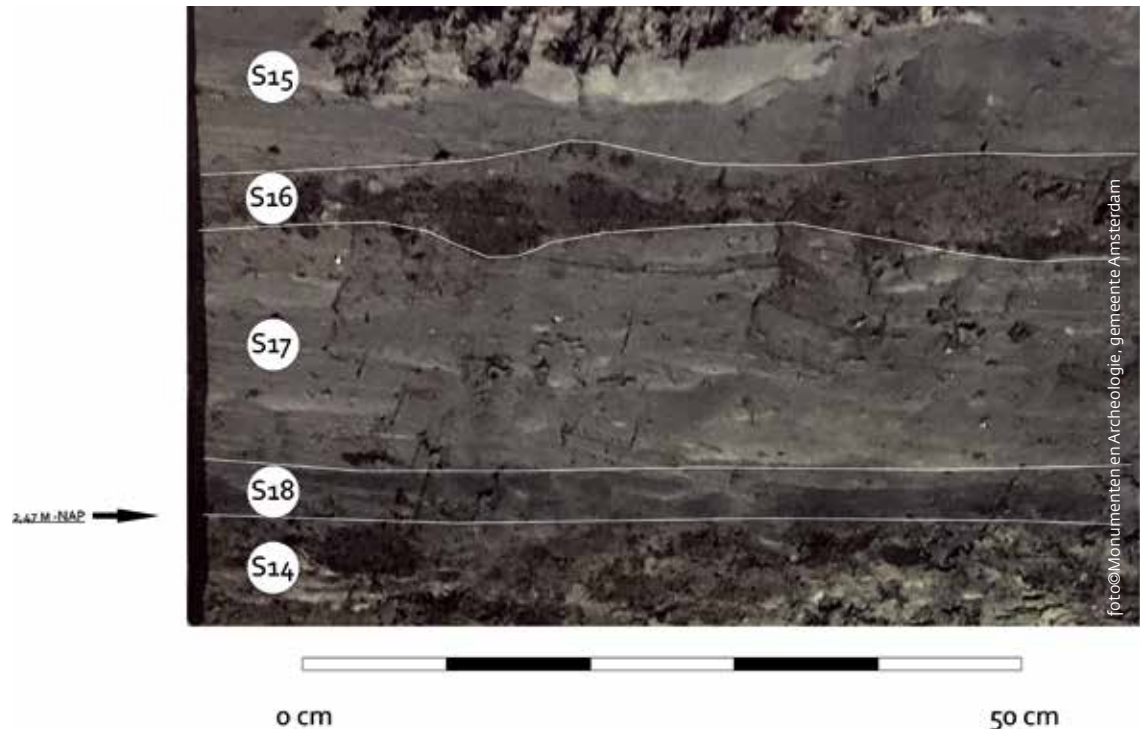
Opbouw van de ondergrond op het middenterrein van Oudeschans 40 met ophogingspakketten (S14, 18, 17 en 16) die aan de stadswal kunnen worden toegeschreven.

De laatste fase wordt gevormd door een puinlaag die zich uitstrekte over het hele terrein. Dit pakket duidt op een grote sloop- en egalisatiefase in vermoedelijk de 18de eeuw. Afbeeldingen uit het tweede kwart van de 18de eeuw laten zien dat het hele perceel inmiddels was bebouwd. Aan die situatie is sindsdien niets meer veranderd.

Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, Peter Kranendonk

Amsterdam | Reguliersdwarsstraat 98

In mei en oktober heeft Monumenten en Archeologie in twee fasen de ontgraving van een kelderbak op de plaats van het gesloopte perceel Reguliersdwarsstraat 98 begeleid. Het veldonderzoek was in eerste plaats gericht op één van de aarden bolwerken aan de zuidzijde van de stad, die met de Eerste Uitleg (1585-1586) werden gerealiseerd. De Reguliersdwarsstraat dateert van na 1663, toen in het kader van de stadsuitbreiding van de Vierde Uitleg de stadswal uit 1586 werd afgegraven en de grachtengordel vanaf de Leidsegracht

werd doorgetrokken tot over de Amstel. De Reguliersdwarsstraat is aangelegd op de grond die vrijkwam nadat de aarden stadswal inclusief bolwerken was afgegraven. Bij de aanleg van twee profielsleuven haaks op de straat werd het aarden wallichaam van het bolwerk aangesneden. Voor de ophoging hiervan was voornamelijk gebruikgemaakt van zware grijze klei, hier en daar aangevuld met humeuze grondpakketten met keramiekscherven, eierschalen en mosselschelpen, mogelijk afval dat door de stad was ingezameld als ophoogmateriaal voor de nieuwe vesting. Het ondergelegen veen was onder het gewicht van de ophogingen weggedrukt tot een diepte van 2,80 m -NAP aan de noordzijde van het profiel, en tot 3,80 m -NAP zes meter

zuidelijker. Deze dalende lijn kan worden gezien als negatiefafdruk van de aanzet van de schans, die vanaf de binnenzijde moet hebben opgelopen tot enkele meters boven het toenmalige maaiveld van de stad van circa 0,80 m +NAP.

Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, Thijs Terhorst

Het onderzoeksgebied aan de Reguliersdwarsstraat lag aan de binnenzijde van een bolwerk van de Eerste Uitleg (1585). Projectie van de werkkaart voor de Vierde Uitleg door Cornelis Danckertsz. De Rij, 1660.

Onder het gewicht van de kleiophoging van het bolwerk van 1585 was het natuurlijke veen diep weggedrukt in de bodem.

Amsterdam | Science Park

In augustus werd een Inventariserend Veldonderzoek uitgevoerd op een terrein op het Science Park in de Watergraafsmeer. De oorsprong van dit deel van Amsterdam ligt in het Diemer- of Watergraafsmeer, dat in de jaren 1627-1629 werd drooggemalen en ingericht als land- en tuinbouwgebied. In de loop van de 17de eeuw werd het daarnaast ook een populair vestigingsgebied voor gegoede Amsterdammers die hier een tweede (buiten)huis lieten bouwen. Van deze buitenplaatsen resteert tegenwoordig alleen nog Frankendael aan de Middenweg.

Op de oorspronkelijke kavel 40 aan de Kruislaan, bij de ringdijk van de Watergraafsmeer lag de hofstede Reigersburg. Deze werd in 1670 gebouwd door François de Vicq jr. (1646-1707), dijkgraaf, baljuw van de Watergraafsmeer en meerdere malen burgemeester van Amsterdam, om hier samen met zijn vrouw de zomermaanden te kunnen doorbrengen. Na het overlijden van De Vicq jr. in 1707 ging Reigersburg over naar zijn dochter Petronella de Vicq en haar echtgenoot mr. Balthazar Scott (1672-1741). Na de dood van Scott in 1741 werd de buitenplaats verkocht, om uiteindelijk in de late 18de eeuw te worden gesloopt. Oude kaarten van de Watergraafsmeer door onder meer Pieter van den Berghe (1719) en Gerrit Drogenham (circa 1700) spreken elkaar tegen waar het gaat om de precieze ligging van de buitenplaats. Sporen op een luchtfoto van het terrein uit 1937 lijken overeen te komen met de locatie van een omgrachting van de buitenplaats op de kaart van Drogenham. Het archeologisch onderzoek had dan

ook tot doel de ligging van Reigersburg beter te preciseren.

Na aanleg van vijf proefsleuven kan het volgende beeld worden geschetst. Op gemiddeld 6 m -NAP lag een doorworteld kleisediment met daarop een waterafzetting van gelaagde klei. Hierop lag een pakket van venige klei tot circa 5,5 m -NAP. Dit was de top van de in 1629 drooggelegde Watergraafsmeer. Vanaf dat niveau was het terrein opgehoogd en ingericht als onderdeel van de buitenplaats Reigersburg. Hiervan resteerden binnen het plangebied twee kavelsloten en een daarop uitmondende goot. Verder kwam aan de noordzijde van het terrein een muur tevoorschijn die onderdeel was van de tuinaanleg van Reigersburg. Deze muur was opgetrokken in rode baksteen van 23 x 10,5/11 x 4 cm en hiervan lag alleen nog de onderste baksteenlaag op zijn plaats. Binnen het plangebied lagen geen resten van het buitenhuis en/of de bijgebouwen. Op basis van deze bevindingen kan de ligging van Reigersburg worden gepreciseerd en kan van de verschillende historische kaarten die van Gerrit Drogenham uit circa 1700 als de meest betrouwbare worden beschouwd

Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, Ranjith Jayasena

Overzicht van de proefsleuven met in het midden van het profiel een kavelsloot van buitenplaats Reigersburg.

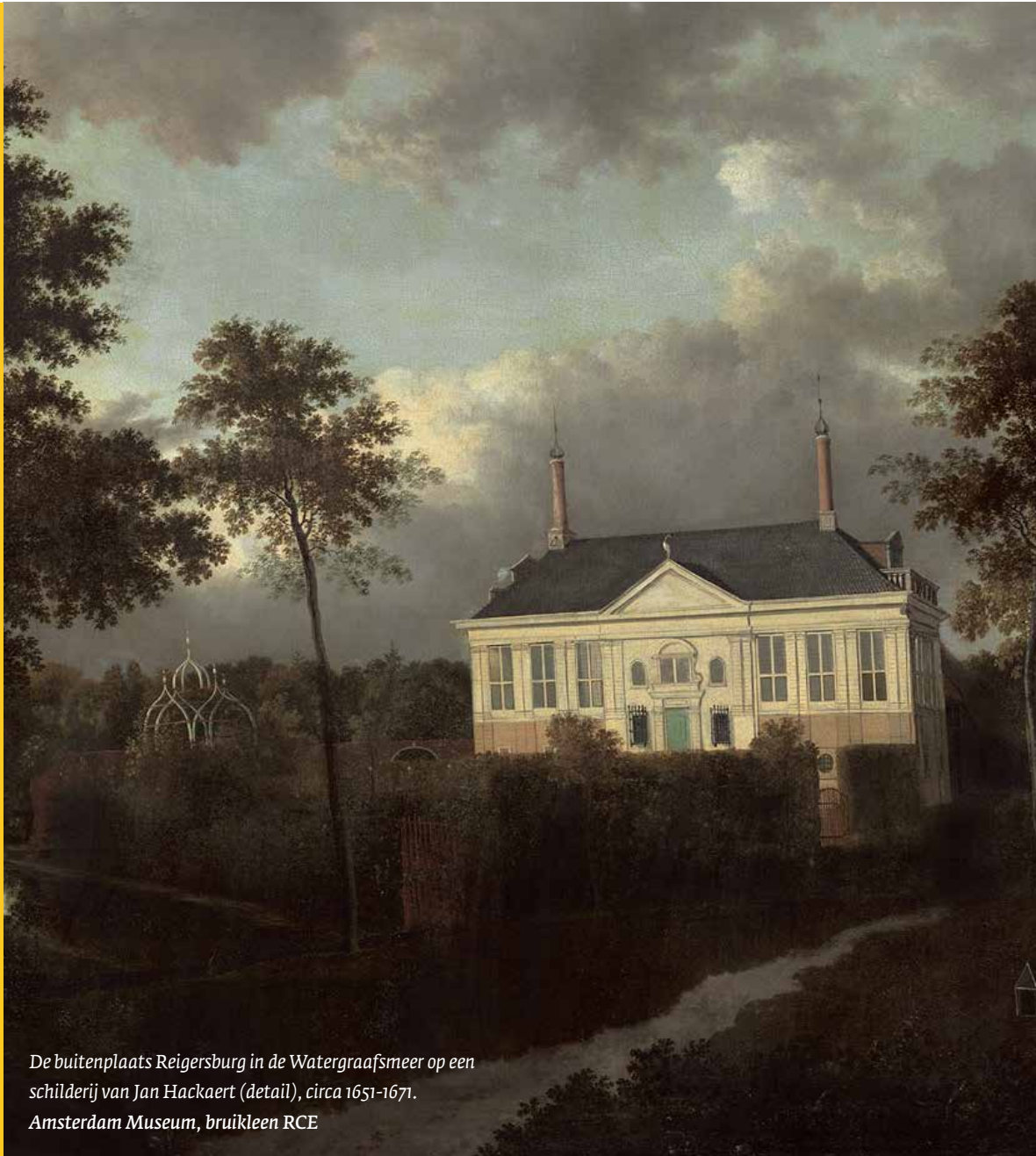
Muur en goot, onderdeel van de inrichting van de tuin van Reigersburg.

Boven:

De Watergraafsmeer op een kaart van Gerrit Drogenham, in 1728 uitgegeven door Nicolaas Visscher met in rood de buitenplaats Reigersburg – hier nog aangeduid als de woonplaats van de al in 1707 overleden François de Vicq. Het noorden ligt boven.

De buitenplaats Reigersburg in de Watergraafsmeer op een schilderij van Jan Hackaert (detail), circa 1651-1671.

Amsterdam Museum, bruikleen RCE

Amsterdam | Uitdam

De komende jaren werkt de Alliantie Markermeerdijken aan de versterking van de Markermeerdijk tussen Hoorn en Durgerdam. Geplande bodemingrepen in deze oorspronkelijk 13de-eeuwse waterkering langs de voormalige Zuiderzee brengen archeologisch onderzoek op bepaalde locaties met zich mee. In dit kader heeft de afdeling Archeologie van Monumenten en Archeologie, voor de Alliantie Markermeerdijken in 2019 vier mogelijke archeologische locaties langs de Uitdammerdijk tussen Uitdam en Durgerdam onderzocht. Daarbij vielen drie locaties als vindplaats af; de vierde locatie, Uitdam, bleek een schot in de roos.

Uit het vooronderzoek kwam naar voren dat er meerdere opgehoogde huisplaatsen langs de Uitdammerdijk liggen. Opvallendste vondst waren de resten van een bakstenen muur direct onder de graszode. Met behulp van een edelmanboor en het handmatig aanleggen van kleine putjes kon de plattegrond van een gebouw van circa 14 x 9 m in kaart worden gebracht. Het vondstmateriaal was te plaatsen in de periode van de Late Middeleeuwen tot in de 18de eeuw.

De resultaten van het vooronderzoek waren aanleiding tot een grootschalige opgraving van de vindplaats bij Uitdam in mei en juni 2020. Dit veldwerk werd uitgevoerd door Monumenten en Archeologie, met ondersteuning van Hollandia Archeologen, de AWN-afdeling Amsterdam en de Archeologische Werkgroep Waterland.

De archeologische sporen zijn de overblijfselen van een in de 18de eeuw opgegeven en verlaten

zuidelijk deel van Uitdam. Deze nederzetting ontleent zijn naam aan de ligging aan de uiterste dam in de Waterlandse Zeedijk (hier: Uitdammerdijk). De eerste vermelding van Uitdam dateert uit 1342. In tegenstelling tot andere dorpen in Waterland is Uitdam geen ontginningsdorp, maar een typisch dijkdorp, met lintbebouwing aan de Uitdammerdijk. De oorspronkelijke weg lag op de kruin van de dijk. De ingang van de percelen lag dan ook aan de dijkzijde, met zicht op de Zuiderzee, met percelen (met achtertuinten) die doorliepen tot aan de Uitdammer Die.

Begin mei 2020 werd begonnen met het opgraven van de nederzetting bij Uitdam. Als eerste werd het hoogstgelegen terrein, waar tijdens het vooronderzoek bakstenen muurwerk was gevonden, opgegraven. Met behulp van de kwadrantenmethode konden hier drie

gebouwplattegronden worden vrijgelegd. De oudste bebouwing (gebouw 3) bestond uit een noord-zuid georiënteerd, parallel aan de Uitdammerdijk gelegen rechthoekig gebouw van ongeveer 11,5 x 7 m. Dit gebouw had een volledig houten fundering. De hoofdconstructie bestond uit zes paren poeren voor het houtskelet. De poeren waren samengesteld uit dwars op elkaar geplaatste houten planken en balken en rustten op een onderliggende grondplaat. Deze grondplaat was op zijn beurt gefundeerd op dwarsbalken. Voor de fundering van de grondplaat van de noordwand was gebruikgemaakt van ingegraven tonnen, die waren opgevuld met in de grond geslagen paaltjes. Voor deze basisfundering voor het geraamte van het gebouw was gebruikgemaakt van zeer divers hout; veelal hergebruikte scheepsdelen. Het gebouw had

een rieten dakbedekking. De wanden van het gebouw waren van hout, getuige de resten van horizontale beschieting (vermoedelijk potdekseling), die bij de zuidelijke wand werden gevonden. Het dendrochronologisch onderzoek bevestigt het beeld van hergebruikt hout. De jongste datering geeft aan dat het gebouw op zijn vroegst uit het eerste kwart van de 17de eeuw dateert. Het gebouw werd door brand verwoest.

Vervolgens werd een nieuw gebouw opgetrokken (gebouw 1). Dit stond net zoals zijn voorganger parallel langs de dijk. In dit gebouw waren minimaal twee fases te onderscheiden. In een eerste fase was sprake van een enigszins L-vormig gebouw; na een verbouwing ontstond een rechthoekig gebouw van circa 14 x 9 m. In beide fasen had het gebouw een houtskelet, plavuizen vloeren en een hardplaats met ingegraven aspot.

Direct ten westen van gebouw 1 stond een tweede, sterk gelijkend gebouw (gebouw 2)

foto © MenA/Peter Kranendonk

©Beeldbank Stadsarchief Amsterdam: KOG-AA-3-02-081-2

<<

De Uitdammerdijk richting noord gezien. Links de Uitdammer Die, rechts het IJmeer en op de achtergrond het huidige Uitdam. De vindplaats ligt in de groenstrook tussen de sloot en de weg aan de voet van de dijk.

<

Uitsnede met de haven van Uitdam, op een kaart van Daniël Stopendaal en Nicolaas Visscher, circa 1660-1680.

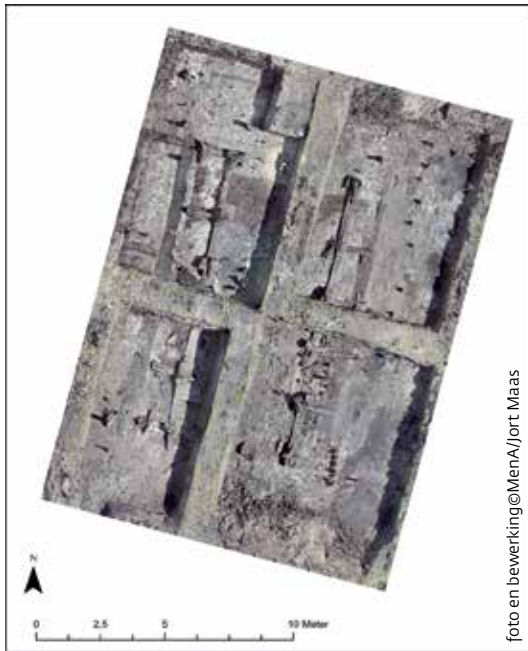

foto en bewerking © MenA/Jort Maas

Ortho-foto van gebouw 3 met duidelijk herkenbaar de houten grondplaten en de poeren voor de gebintstijlen.

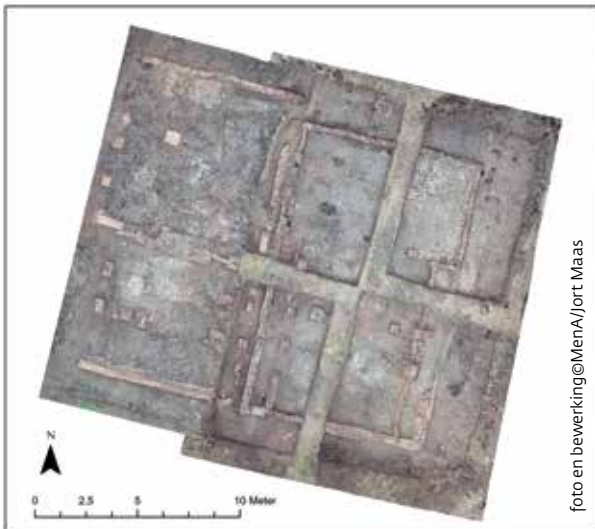

foto en bewerking © MenA/Jort Maas

Ortho-foto van gebouw 1 (rechts, oost) en gebouw 2 (links, west). Beide gebouwen zijn opgebouwd uit een grote ruimte aan de noordzijde en een driebeukig deel aan de zuidzijde.

met een eveneens L-vormige plattegrond van 15,5 x 8,5 m. Ook dit gebouw had een houtskelet, plavuizenvloeren en zelfs meerdere haardplaatsen met aspot. Ook voor gebouw 2 was sprake van minimaal één verbouwingsfase waarbij in tegenstelling tot gebouw 1 de oorspronkelijke L-vormige plattegrond niet was aangepast.

Qua lay-out zijn beide gebouwen in oorsprong eender met hun licht L-vormige plattegrond, een dwarsgeplaatste grote open noordelijke ruimte en een driebeukig zuidelijk deel voorzien van drie paar bakstenen poeren. Het aanwezige bakstenen buitenmuurwerk kan als voetingmuur worden geïnterpreteerd, waarop wanden met een horizontale of verticale beschietsing van houten planken waren geplaatst. Het ontbreken van dakpannen wijst op een dak van riet. Beide gebouwen

kunnen in de 17de eeuw worden gedateerd en hoogstwaarschijnlijk volgde het ene gebouw het andere op.

Het erf werd aan de noordwestzijde, en vermoedelijk ook de west- en zuidwestzijde, begrensd door beschoeiingen van houten palen en planken. Aan de oostzijde van gebouw 1 werden rijen palen gevonden, die als erfscheiding of erfindeling, met vlechtwerk, gestapelde takken of planken tussen de palen, geduid kunnen worden.

Op het erf stond op ruim een meter van de voorgevel van gebouw 1 een waterput, met een mantel uit kleine gele IJsselsteentjes. Aan de oostzijde van gebouw 1 lag een afvalkuil, die een grote hoeveelheid (bijna) compleet aardewerk, voornamelijk eet- en kookgerei uit het tweede kwart van de 17de eeuw bevatte. Opvallend zijn meerdere schotels met een

foto © Monumenten en Archeologie, gemeente Amsterdam

Aardewerk, waaronder een olielamp, bakpan en kaasvormen, uit de afvalkuil naast gebouw 1.

gat in de bodem, die als kaasvorm worden geïnterpreteerd. De onderzijde van de kaasvormen is sterk versleten, wat op intensief gebruik duidt.

Op 7 m ten noorden van gebouw 1 lagen de resten van een bijgebouw. Hier reesterden direct onder de graszode meerdere grote stukken natuursteen, die in twee parallel aan elkaar gelegen rijen waren geplaatst. Vermoedelijk dienden de natuurstenen als onderliggers voor een stijlvoetplaat of direct voor gebintstijlen.

Aan de voet van de Uitdammerdijk zijn, naast de hierboven beschreven huisplaatsen, nog meer huisplaatsen met erven gevonden, herkenbaar aan de tot 2 m dikke ophogingspakketten van klei en veenbrokken op rietmatten. Zij lagen in een lint langs de Uitdammerdijk. De erven, met verschillende afmetingen, werden door houten erfscheidingen, die vooral bestonden uit ingeslagen palen met daartussenin vlechtwerk of gestapelde takken, van elkaar gescheiden.

Voor de achtererven van de huisplaatsen konden worden onderzocht. Sporadisch werden hier resten van bijgebouwen gevonden. De erven reiken tot aan het water. Hier zijn veel beschoeiingen uit meerdere fases gevonden, met enkele steigers die het water in reikten. Ook lijken er insteekhaventjes te hebben gelegen. Met name deze achtererven, en het aanpalende water, leverden zeer grote hoeveelheden vondsten op, wat niet zo verwonderlijk is, omdat dit juist de boenplaatsen waren voor het afwassen van het kook- en eetgerei, om te wassen, maar ook om afval te dumpen.

Resten van bijbehorende huizen zullen onder

de huidige weg, aan de voet van de dijk, te verwachten zijn. Dit komt overeen met oudere topografische kaarten, maar ook met de situatie zoals die nu nog voor het huidige Uitdam geldt: de huizen staan tegen de dijk, waarbij de erven zich in westelijke richting tot aan het water uitstrekken.

Na de jongste dijkdoorbraak van 1916 is de

Uitdammerdijk verhoogd, versterkt en werd de bestaande weg van de kruin naar de teen van de dijk verplaatst. Door ophoging met een dik pakket zand

werden de voormalige huisplaatsen vrijwel geheel aan het zicht onttrokken.

De oplettende voorbijganger in de auto of op de fiets zal ze toch nog opmerken; de lichte glooiingen in het wegdek verraden de in de ondergrond nog steeds aanwezige eeuwenoude huisplaatsen.

Monumenten en Archeologie, Gemeente Amsterdam, Peter Kranendonk

foto©MenA/RonTousain

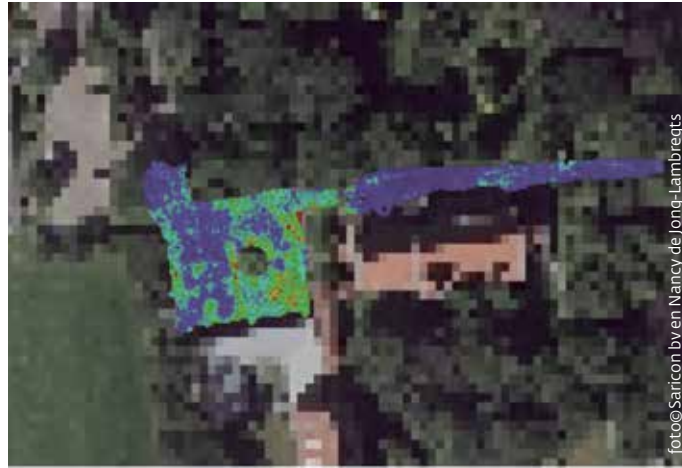
Een van de vele vondsten uit het (voormalige) water achter een van de beschoeiingen: een zeldzaam, rijk versierd bord uit het Noord-Duitse Husum.

Bergen – Egmond-Binnen | Abdij

In 2020 heeft de provincie Noord-Holland opdracht gegeven tot het uitvoeren van de tweede fase van het geofysisch onderzoek met gecombineerde technieken op het terrein van de voormalige abdij in Egmond-Binnen. Doel van het onderzoek is het zoveel mogelijk in beeld brengen van ondergrondse structuren. Er zijn voor fase 2 vijf deellocaties ingemeten die hieronder afzonderlijk besproken worden. Begin maart is begonnen met het inmeten met grondradar (GPR) van het voorplein dat bij de huidige abdij hoort. Dit terrein is in twee richtingen ingemeten in een grid van 50 cm.

Er zijn zeer veel contrastverschillen zichtbaar, waarvan het grootste deel niet te verklaren is vanuit recente bodemverstoringen, zoals kabels/leidingen etc. Met name in het midden zijn veel diagonaal verlopende contrastverschillen te zien. Dit voorplein is niet archeologisch onderzocht of anderszins recentelijk verstoord. Contrastverschillen zouden dus bij de oude abdij kunnen horen. Dit wordt in een latere fase bekeken.

In oktober 2020 deed zich de gelegenheid voor om de vloer van de Protestantse Kerk in te meten. Reden was dat op dat moment het meubilair verwijderd was en de zerkenvloer direct betreden kon worden. De vloer van de kerk is intact sinds de bouwtijd en in de tussenliggende periode heeft er geen archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Dat betekent dat de in de bodem aanwezige contrastverschillen zeer waarschijnlijk gerelateerd zijn aan de voormalige abdij. De torens van de voormalige abdijkerk stonden op de plaats van

De radar data van het voorplein van de abdij; te zien is dat er lijnen zijn die diagonaal in noordwestelijke richting lopen.

de protestantse kerk, dus de kans op het vinden van archeologische resten daarvan was groot.

De kerk is ingemeten met een IDS grondradar-systeem (Opera Duo). Hierbij worden metingen met twee verschillende antennefrequenties (250-700 MHz) verricht. Dit geeft een scherper beeld van de ondergrond. Bij het onderzoek was er al meteen een zeer sterk contrastsignaal in het noordelijke deel van de kerk. Op het horizontale beeld van de radar data is dit sterke contrast te zien als de oranje verkleuring aan de bovenzijde van de afbeelding op circa 80 cm diepte. Verrassend is ook een aantal onmiskenbare holle rechtehoekige ruimtes van circa 170 x 70 cm en van circa 40 x 140 cm. Ze zijn duidelijk te onderscheiden in de horizontale en verticale radar data. Deze ruimtes doen sterk denken aan holle graven/grafkelders. Navraag heeft geleerd dat er in ieder geval geen sprake kan zijn

Deelgebied protestantse kerk.

Deelgebied voorplein abdij.

foto@Studio John Weijer

foto@Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

<<
Impressie van het veldwerk in deelgebied protestantse kerk.

<
Deelgebied weiland.

foto@Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

<
Data-afbeelding van de EMI magnetische susceptibiliteit (magnetiseerbaarheid) van het weiland.

<<
Horizontaal en verticaal beeld van de radar data.

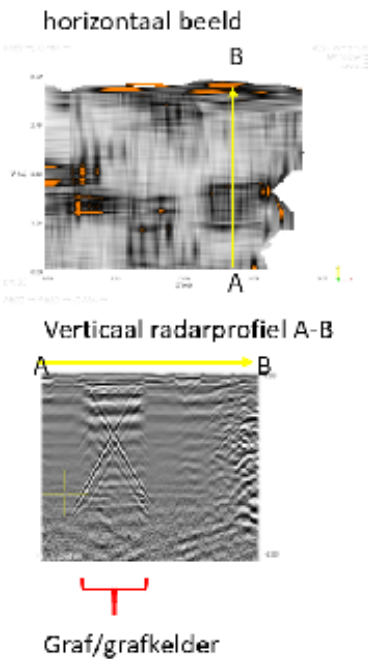
>
Data-afbeelding van de EMI waarop de opvallende contrastverschillen zijn weergegeven.

van kabels of leidingwerk: de zerkenvloer is nooit gelicht. Deze sporen zouden dus heel goed kunnen dateren van vóór de bouw van de kerk in 1836 en dus kunnen horen bij de oude abdij. Grote vraag is dan wel hoe het kan dat deze graven/grafkelders en de fundering buiten de reconstructie van de oude abdijkerk liggen; deze wordt namelijk een stuk oostelijker geprojecteerd.

Het weiland ten oosten van de abdij is ingemeten met EMI. Dit weiland werd ingemeten, omdat er wordt gedacht dat het hele oude abdijcomplex omgeven was door een gracht. Om een zo hoog mogelijke resolutie te krijgen is het hele weiland in een hele hoge dichtheid ingemeten met meetlijnen om de halve meter. Op de data is te zien dat in het noordelijke deel van het weiland een afbuigende lijn in oostelijke richting loopt. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn voor de veronderstelde gracht. Verder vallen twee ronde verkleuringen aan de westkant van het weiland op, en ook een groot hoekig contrastverschil wat

foto@Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

meer zuidelijk in het weiland. Op de magnetische susceptibiliteit (magnetiseerbaarheid) weergave van de EMI-data is zeer duidelijk een in noord-zuid richting lopende lijn te zien. Er is in ieder geval het nodige aan de hand in het weiland. In een volgende fase zal gekeken worden of op het meer oostelijke deel van het abdijterrein het vervolg van de mogelijke gracht opgepikt kan worden, waardoor de veronderstelde gracht mogelijk bevestigd kan worden.

Op de locatie waar het koor van de voormalige abdijkerk geprojecteerd is, is met twee technieken (EMI en GPR) gemeten. De resultaten laten een vrij verrommeld beeld zien. Zowel in de EMI als in de GPR is een diagonale lijn in noordoostelijke richting zichtbaar. Dit zou te maken kunnen hebben met een gres-riool dat hier ergens over het terrein zou moeten lopen. Uit oude opgravingstekeningen blijkt dit ook, maar het meetsysteem dat hoort bij deze

tekeningen is niet meer te reconstrueren. Op basis van de informatie uit de data kunnen de tekeningen nauwkeurig gegeorefererd en de opgravingsgegevens opnieuw geïnterpreteerd worden. Wellicht kan dan ook de vrij harde diagonale lijn in tegengestelde richting in de radardata op een andere diepte verklaard worden.

De abdijtuin achter de huidige abdij is onderzocht met EMI en magnetometrie. Uit de tijd van de bouw van de abdij zijn er resten van kloostermoppenfunderingen waargenomen. Ook ligt er in de tuin een grote waterput uit de tijd van de oude abdij. Het grootste deel van de tuin is met EMI ingemeten, een kleiner deel met MAG, omdat een deel moeilijk te betreden is met de kar met de magnetometrie-sondes. In de data zien we direct een aantal recente verstoringen, zoals kabels, leidingen en drainage van de tuin. Direct ten zuiden van de huidige abdijkerk is een aantal con-

trastverschillen waargenomen, die nogal hoekig van vorm zijn en die zeker geen natuurlijke oorsprong hebben. Ook zijn ze niet te verklaren uit de bekende kabels en leidingen. Op het moment van schrijven

EMI-weergave van de deellootatie voormalige abdijkerk.

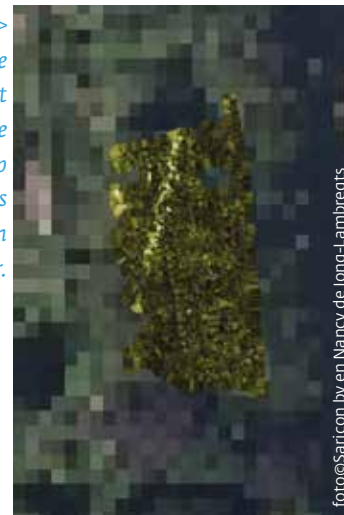
foto@Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

Deelgebied koor van de voormalige abdijkerk.

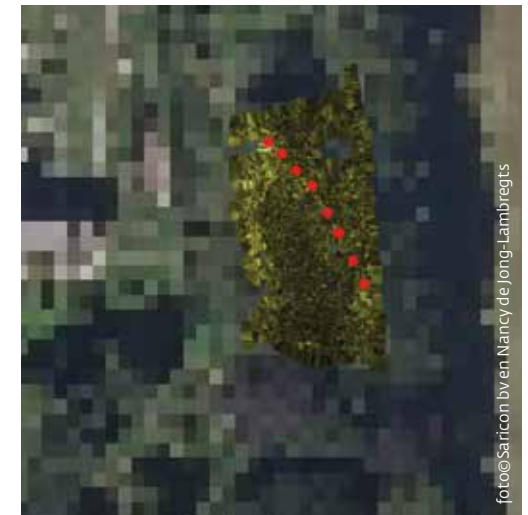

foto@Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

>
Radardata-weergave van de deellootatie bij het koor van de voormalige abdijkerk. Er zijn op verschillende dieptes twee diagonale lijnen zichtbaar.

foto@Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

foto@Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

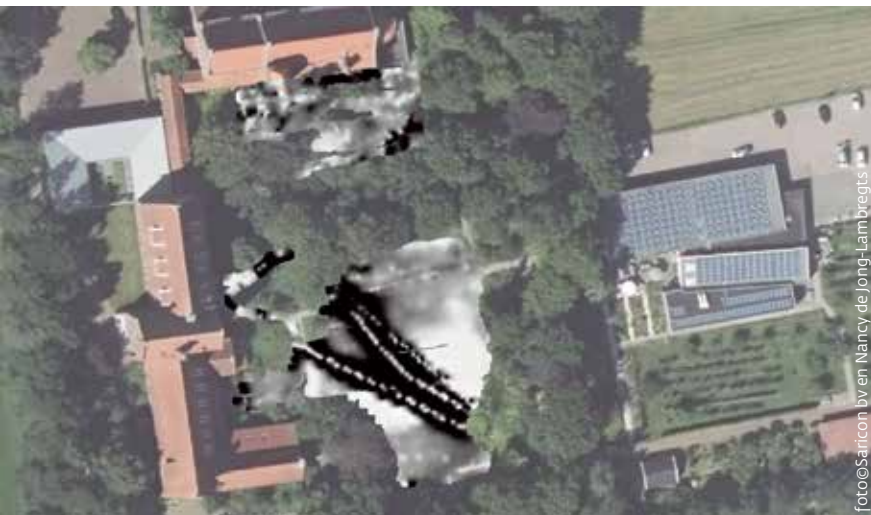
wordt druk gezocht in de bouwtekeningen van de abdijkerk om te zien of een en ander hieruit te verklaren valt. Dit stuk verdient zeker nader onderzoek!

Nancy de Jong-Lambregts, archeologisch geofysisch specialist
Saricon BV, Ferry van den Oever

Deellocatie tuin van de huidige abdij.

Magnetometriedata van de abdijtuin. Duidelijk te zien zijn de kabels, leidingen en drainage.

EMI-data van de abdijtuin. Rechts met aanduiding van de opvallende contrastverschillen.

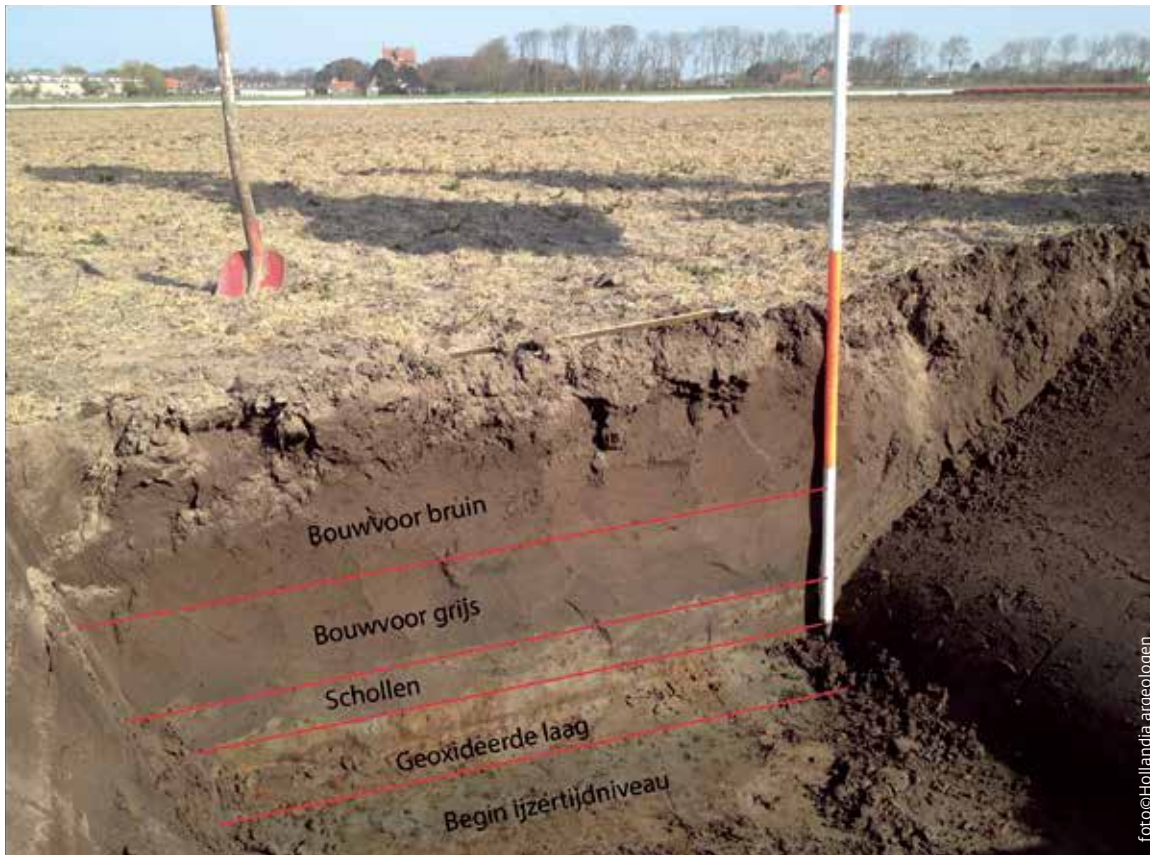
Bergen – Egmond-Binnen | Limmerweg

In april 2020 heeft Hollandia Archeologen een inventariserend veldonderzoek middels verkennende boringen (IVO-O) uitgevoerd aan de Limmerweg te Egmond-Binnen, gemeente Bergen (NH). De verkennende boringen zijn aangevuld met enkele profielputten van circa 1x1 m. De locatie ligt ten oosten van de binnenduinrand, direct ten zuiden van het dorp Egmond-Binnen. Circa 500 m naar het noorden ligt het terrein van de Abdij van Egmond, waar al in de 10de eeuw een abdij stond. De abdij ligt op dezelfde geest als het onderzoeksgebied. Op het moment dat het onderzoek werd uitgevoerd, werd het perceel aan de Limmerweg gebruikt als bollenland. Binnen het plangebied is in 1995 een archeologische veldkartering met boringen uitgevoerd (Soonius 1995). Hierbij is op een diepte van 80 cm onder het maaiveld (0,2 m +NAP) een prehistorische scherf gevonden. Uit de boringen bleek dat er geen duidelijke cultuurlaag was. Daarom werd aangenomen dat deze laag in de huidige bouwvoor is opgenomen. Deze bouwvoor bleek in 1995 circa 30 tot 45 cm dik. Eventuele sporen uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd werden direct onder de bouwvoor verwacht. Een proefsleuvenonderzoek, in 2013 uitgevoerd door RAAP aan de westrand van het perceel, leverde prehistorisch aardewerk en prehistorische sporen op, op circa 0,2 m +NAP (de Groot 2013). De hoge verwachting op het aantreffen van sporen resulteerde in het toekennen van een archeologisch monumentenstatus aan het terrein. De verwachting is in het bestem-

< Symmetrische gesp met een eenvoudige vaste as en twee ovale beugels, Groep D (1270-1650).

Bodemopbouw, zoals waargenomen in werkput 2. De bovenste 2 aangegeven lagen zijn de bouwvoor. Hieronder zijn duidelijk schollen zichtbaar, veroorzaakt door diepploegen met daaronder een geoxideerde laag. Onderin zien we de top van het vermoedelijke niveau uit de IJzertijd.

mingsplan vertaald naar een onderzoeks-plicht bij plangebieden groter dan 50m² waarbij de bodemingrepen dieper reiken dan 35 cm onder het huidige maaiveld.

Door het booronderzoek dat in 2020 door Hollandia Archeologen is uitgevoerd, kon worden vastgesteld dat in het plangebied de bovenste circa 50 tot 75 cm (0,5 m tot 0,25 m +NAP) verstoord is. Metaaldetectie van de bouwvoor leverde een symmetrische gesp met eenvoudige vaste as en twee ovale beugels op. Deze gesp is te dateren in de Late Middeleeuwen/vroege Nieuwe Tijd. Vanaf circa 80-100 cm onder het huidige maaiveld begint een grijze, humeuze laag (0,2 m +NAP). In deze laag zijn meerdere kleine fragmenten aardewerk waargenomen. De fragmenten zijn van zacht aardewerk dat mogelijk afkomstig is uit de Late Bronstijd/inheems Romeinse periode.

Bij het verdiepen bleken er in het pakket eveneens eergetouwkrassen te zitten. Dit wijst op een datering in de IJzertijd of ouder. De resultaten van het booronderzoek sluiten in grote lijnen aan bij de resultaten van eerder uitgevoerde onderzoeken in 1995 en 2013. De prehistorische (akker)laag is in alle gevallen waargenomen en wijst waarschijnlijk op bewoning in deze periode. Een merkbaar verschil met de eerdere onderzoeken is de dikte van de geroerde bouwvoor. Was de bouwvoor in 1995 nog slechts 30 tot 45 cm, in 2013 en 2020 is deze bovenlaag vastgesteld op 50 tot 75 cm. Door deze toegenomen verstoringsdiepte zullen eventuele aanwezige sporen uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd grotendeels verdwenen zijn.

Uitvoering van het veldwerk. Het uitpluizen van de boorkern door de archeoloog. Kijkrichting is naar het noorden. Op de achtergrond is de Abdij van Egmond zichtbaar.

Vanuit de opdrachtgever is kenbaar gemaakt dat ten behoeve van de bollenteelt binnen het plangebied in het verleden meerdere bodemingrepen uitgevoerd zijn. Zo is het perceel meerdere malen tot circa 80 cm geploegd (onder andere in 2014) en is het terrein in de afgelopen twintig jaar eenmalig tot circa 100 cm diepte omgezet met behulp van een

kraanmachine. Deze bodemingrepen hebben er, waarschijnlijk ongewild, voor gezorgd dat het bodemarchief van dit archeologisch monument achteruit is gegaan. Het is niet ondenkbaar dat dit op andere locaties eveneens plaats heeft gevonden.

Hollandia Archeologen, Niels Tuinman en Jan de Koning

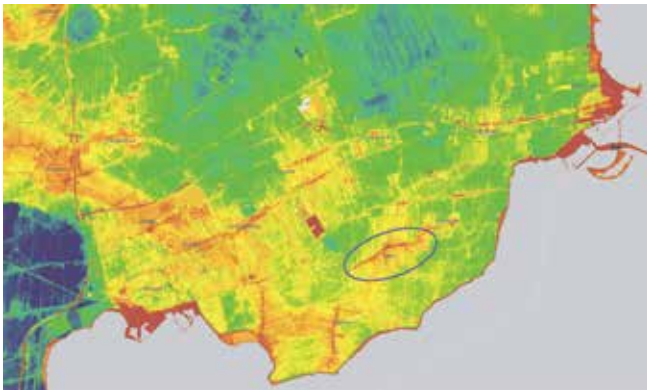
Drechterland | Wegtracé Hem-Venhuizen

Tussen 2 september 2019 en 27 mei 2020 zijn door Archeologie West-Friesland diverse kleinschalige opgravingen uitgevoerd tijdens de wegwerkzaamheden aan de Hemmerbuurt in Hem en het Westeinde in Venhuizen, gemeente Drechterland. Aanleiding voor het archeologisch onderzoek was de vervanging van het wegtracé door de Hemmerbuurt in Hem en een deel van het Westeinde in Venhuizen, waarbij een nieuw hemelwaterriool en op diverse plaatsen een nieuwe waterleiding werden aangelegd. Hoewel de eerste meter onder het wegdek deels verstoord was en het zicht op archeologische sporen in de 1 m brede uitgegraven rioolsleuf van circa 1,80 m onder het maaiveld vrij beperkt was, leverde het onderzoek interessante resultaten op. De Hemmerbuurt is van oorsprong een binnenwaterkerende kade uit de Middeleeuwen. Bij het kruispunt Hemmerbuurt-Meeweg werden in de rioolsleuf diverse sporen uit de vroegste fase van de veenontginning in de regio Drechterland gevonden: kuilen met steile wanden, opgevuld met donkere venige grond. In de kuilen lagen enkele scherven van kogelpotten en Pingsdorf- en Paffrath-aardewerk. Daarmee kunnen ze gedateerd worden rond 1100-1225. Waarschijnlijk gaat het hier om daliegaten, bedoeld om vruchtbare klei te winnen voor het bevorderen van de akkerbouw. Uit eerdere opgravingen van het kerkterrein van Hem is gebleken dat daar al in de 12de eeuw een tufstenen kerkje stond. Bovendien is in het midden van de 20ste eeuw een sarcofaag van rode zandsteen op het kerk-

Daliegaten uit de 12de of vroege 13de eeuw, zichtbaar in de rioolsleuf die ter hoogte van het kruispunt Hemmerbuurt-Meeweg uitgegraven is.

Hem en Venhuizen op de kaart van Johannes Dou uit 1651-1554.

AHN-beeld met daarop Hem en Venhuizen gelegen op een oude inversierug van de vroegere kreekbedding.

hof gevonden. Dit zijn aanwijzingen dat Hem rond 1100 is ontstaan.

Het tracé van de Hemmerbuurt volgt vanuit het kruispunt met de Meeweg in noordoostelijke richting de loop van een hogergelegen

zandige inversierug van de oude kreekbeddingen uit de Prehistorie, toen West-Friesland nog een getijdengebied was. Langs deze kade of dijk ontstond in de Late Middeleeuwen het dorpslint van Hem. De kaart van West-Friesland van Johannes Dou uit het midden van de 17de eeuw geeft een goed beeld van de bebouwing langs het oude dijkje. Opvallend is de scherpe knik die het West-

einde richting het noorden naar het Twijver in Venhuizen maakt. De sloot die bekend staat als de Hemmerbuurtkadijk loopt vanuit het oosten een stuk in het verlengde van Hem, maar maakt juist ter hoogte van het Twijver een knik naar het zuiden. Vanuit dit punt loopt de sloot, hier de waterlozing genoemd, naar het zuidwesten en sluit aan op de Meeweg. Het lijkt erop dat de sloot, die oorspronkelijk parallel aan de Hemmerbuurt lag, op zeker moment is verlegd naar het zuiden. Venhuizen lijkt juist grotendeels naar het noorden te zijn verschoven. Waarschijnlijk houden deze ontwikkelingen verband met inklinking als gevolg van de ontginningen. Venhuizen, dat vermoedelijk eerst in het verlengde van Hem langs de kadijk lag, lag in een steeds natter wordend gebied. Daarom is het naar het noorden verplaatst, waar de kreekrug in noordoostelijke richting loopt. Omdat Hem juist al op deze zandige inversierug lag, is het dorp nooit verschoven, zoals dat wel met onder andere de dorpen van de Streek is gebeurd. Met het verdwijnen van de veenkussens kwam de kreekrug als een hoger punt in het landschap te liggen. Mogelijk bemoeilijkte dit de afwatering van de sloot die langs de kade lag en werd besloten deze grotendeels te verleggen naar lageregelegen grond in het zuiden. Overigens moet worden opgemerkt dat tót de verkaveling in het derde kwart van de 20ste eeuw, op verschillende stukken langs het tracé nog steeds delen van de oorspronkelijke sloot lagen, zoals te zien is op vroeg 20ste-eeuwse foto's. In de kern van Hem is de sloot waarschijnlijk al wel eeuwen geleden gedempt. Bij de graafwerkzaamheden kon ter hoogte van het kruispunt Hemmer-

buurt-Torenweg de oude gedempte sloot als een donkerbruin spoor van zavelige klei dieper dan circa 1 m onder het maaiveld in het oost-profiel van de rioolsleuf herkend worden. Uit deze donkere grond kwamen veel scherven van Siegburg steengoed en spaarzaam geglaazuurd roodbakend aardewerk uit de late 14de en 15de eeuw. Dit maakt het aannemelijk dat de gedeeltelijke demping en verlegging van de waterweg rond 1400 heeft plaatsgevonden. Opvallende laatmiddeleeuwse metaalvondsten uit de Hemmerbuurt zijn diverse hoefijzers en een ijzeren ruiterspoor ingelegd met zilverdraad.

De opbouw van het wegdek in de Hemmerbuurt - na het dempen van de sloot - bestond uit meerdere lagen van bruin tot donkerbruin zand met brokjes baksteen en klei. Centraal op de Hemmerbuurt liep vermoedelijk

eeuwenlang een karrenspoor. Ongeveer 15 cm onder het asphalt, dat voor het eerst in 1929 werd aangelegd, werd straatwerk van rode en gele klinkers met een dikte van circa 4 tot 5 cm gevonden. Waarschijnlijk was dit een oud paardenstraatje in het midden van de weg. Op verschillende plaatsen aan de noordzijde van de Hemmerbuurt werd ook een 65 cm breed voetgangerspad van gele ijsselsteentjes gevonden dat nog redelijk intact was. Dit straatwerk dateert vermoedelijk uit de 18de of 19de eeuw. Op vroeg 20ste-eeuwse foto's zijn beide baksteenpaden nog goed te zien. Tussen dit pad en het paardenstraatje lag rood baksteenpuin en grind vermengd met zand. Deze laag was ongeveer 35 cm dik, waarbij het diepste punt op circa 55 cm onder het maaiveld lag. Een treffende verwijzing naar het paardenverkeer op de Hemmerbuurt is een

beeldje van een ruiter van roodbakend aardewerk met sgraffito-versiering uit de 16de eeuw. Daarnaast zijn ook meerdere hoefijzers uit de 16de tot en met de 19de eeuw gevonden. Van groot belang voor de infrastructuur in dit waterrijke gebied waren de vele bruggen van Hem en Venhuizen. Vanuit de waterlozing liepen meerdere sloten naar het noorden, richting het buurtschap De Hout. De meeste overbruggingen van deze sloten in de Hemmerbuurt en het Westeinde bestonden nog in het midden van de 20ste eeuw. Bij de verkaveling in de jaren 60 en 70 zijn ze vrijwel allemaal vervangen door dammen met duikers. Slechts op één punt, namelijk op het kruispunt Hemmerbuurt-Meeweg, kon tijdens de graafwerkzaamheden duidelijk een deel van een oude stenen brugfundering herkend worden. Op de andere locaties van vroe-

Afgeschaafd profiel met zicht op het oosten ter hoogte van het kruispunt Hemmerbuurt-Torenweg.

Bodemfragmenten van kannetjes van Siegburg steengoed, circa 1350-1450.

Boven- en zijaanzicht van een laatmiddeleeuws ruiterspoor.

gere bruggen waren de structuren gesloopt of ze zaten dieper in de bodem dan de uitgegraven rioolsleuf. Het brugdeel op het kruispunt Hemmerbuurt-Meeweg bestond hoofdzakelijk uit gele bakstenen. Uit de vermoedelijke insteek van deze brug kwamen met name keramiekscherven van industrieel vervaardigd serviesgoed, daterend uit het tweede kwart van de 19de eeuw. Wellicht is een houten voorganger van de brug in die tijd versteend. De stenen brugfundering zou op basis van de baksteenformaten echter ook uit de 17de of 18de eeuw kunnen dateren. Tussen het Westeinde 14 en 16 werden stukken van een houten walbeschoeiing gevonden, die dendrochronologisch gedateerd zijn in de eerste helft van de 18de eeuw. Een andere opmerkelijke vondst is een groot stuk van een grenspaal van gefrijnde blauwe hardsteen ter hoogte van het plaatsnaambord van Venhuizen dat de grens met Hem markeert. Sinds de Late Middeleeuwen bestond er een bannegrens tussen beide dorpen. De paal, daterend uit 1791, blijkt te zijn gesneuveld in 1932. In 2004 is er een nieuwe grenspaal geplaatst met daarop de oorspronkelijke schildhoudende leeuw met het wapen van Venhuizen. Het gevonden stuk zal de onderkant zijn van de originele gebroken paal. In de kern van Hem, rond het kruispunt Hemmerbuurt-Torenweg, werd nog een aantal bijzondere bakstenen structuren gevonden.

foto@Archeologie West-Friesland

Voor- en achterzijde van een laatmiddeleeuws hoefijzer.

Aan de noordoostzijde van het kruispunt stond eeuwenlang de herberg 't Wapen van Hem. Een pand met een fraaie trapgevel waarop het jaartal 1619 was te lezen. In 1943 werd de herberg door brand getroffen en raakte onherstelbaar beschadigd. Bij het uitgraven van het kruispunt werden op circa 1 m onder

foto@Archeologie West-Friesland

18de- of 19de-eeuws voetpaadje van gele klinkers ter hoogte van Hemmerbuurt 76.

foto@Archeologie West-Friesland

Deel van een ruitersbeeldje van roodbakend aardewerk uit de 16de eeuw.

Foto uit 1917 van de afgebrande herberg 't Wapen van Hem.

Foto genomen rond 1910 van de Hervormde Kerk van Hem met een groep kinderen voor het gietijzeren hek rond het oude kerkhof.

Funderingsresten van herberg 't Wapen van Hem.

het maaiveld de funderingsresten van de gesloopte gevelmuur gevonden. Het muurwerk bestond uit maximaal vijf op elkaar gemetselde steenlagen van rode bakstenen in kopverband. De bakstenen waren gemiddeld 22 x 11 x 5 cm groot, een formaat dat in de 16de en 17de eeuw veel voorkwam. Deze datering sluit derhalve aan op het jaartal dat op de gevel van de herberg stond vermeld. Het is echter mogelijk dat het pand al minstens een halve eeuw eerder was gebouwd. Grote hoeveelheden serviesgoed, glaswerk en tabakspijpen, die zouden passen bij het reilen en zeilen van een herberg, zijn overigens niet gevonden.

Waarschijnlijk is dergelijk afval op het achtererf gedumpt.

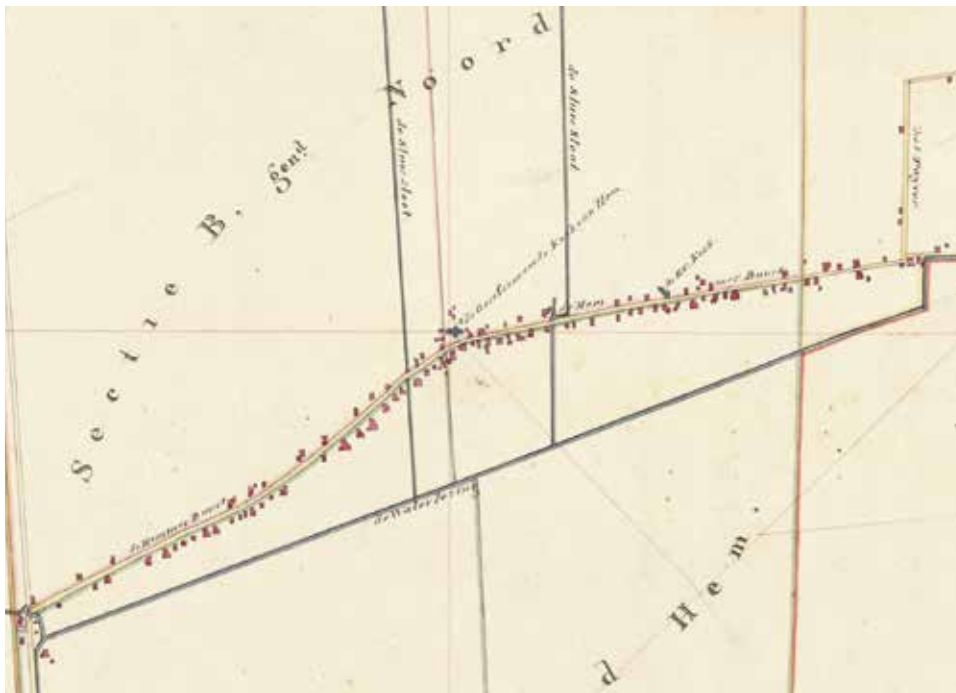
Ten westen van het kruispunt Hemmerbuurt-Torenweg ligt het voormalige kerkhof van de Hervormde Kerk van Hem. Van deze kerk resteert alleen nog de laatmiddeleeuwse toren en het kerkhof is veranderd in een park met een groot grasveld. Langs het kerkhof stond tot de sloop van de kerk in de jaren 70 van de 20ste eeuw een gietijzeren hek. De oudst bekende foto's uit de late 19de eeuw doen vermoeden dat het hek ergens in de tweede helft van de 19de eeuw is geplaatst; mogelijk bij een grootschalige verbouwing van de kerk in 1856 of bij de bouw van een nieuwe pastorie in 1875. Bij het uitgraven van het wegdek aan de noordzijde van de Hemmerbuurt werden

langs het kerkhof resten van muurwerk gevonden, die waren gefundeerd op brokken natuursteen en grafzerkfragmenten. Op oude foto's is te zien dat het hek inderdaad op een muurtje was gefundeerd. De combinatie van baksteen op natuurstenen blokken lijkt echter te zwaar uitgevoerd voor de ondersteuning van alleen maar een gietijzeren hek. Mogelijk bestond de omheining van het kerkhof oorspronkelijk uit een bakstenen muur, voordat deze in de tweede helft van de 19de eeuw werd vervangen door een gietijzeren hek. Onder een laag mortel op een groot stuk grafzerk kwam zelfs een jaartal tevoorschijn: 1647. Rekening houdend met de gemiddelde levensduur van grafmonumenten moet de sloop van de grafzerken en het gebruik ervan voor

foto © Archeologie West-Friesland

Groot fragment van een hardstenen grafzerk uit 1647, gebruikt als fundering voor de omheining rond het voormalige kerkhof van Hem.

Resten van de vroegere bakstenen omheining van het kerkhof van Hem.

Het dorpslint van de Hemmerbuurt op de kadastrale minuut van 1826.

de fundering van een omheining in de 18de of 19de eeuw hebben plaatsgevonden. Als de fundering daadwerkelijk alleen maar voor het gietijzeren hek was aangelegd, zouden de bakstenen en de grafzerkfragmenten afkomstig kunnen zijn van het in 1856 gesloopte schip van de oude kerk, die dateert uit omstreeks 1500.

Tot slot geven enkele vondsten uit het tracé Hemmerbuurt-Westende een kijkje in het leven van de vroegere bewoners van Hem en Venhuizen. Het agrarische karakter van de dorpen blijkt onder andere uit scherven van kaasvormen uit de 16de en 17de eeuw. Ook is een ijzeren sikkkel gevonden. Dat de lokale inwoners sterk betrokken waren bij de internationale zeevaart wordt geïllustreerd aan de hand van diverse keramiekscherven van Italiaans en Portugees tinglazuuraardewerk uit de late 16de tot het midden van de 17de eeuw. De neergang van de handel over zee in de 18de eeuw leidde ertoe dat het boerenbestaan weer de grootste inkomstenfactor voor de dorpen werd. Fragmenten van verfijnd serviesgoed van Europees porselein en Engels aardewerk tonen aan dat ook na 1800 de boerenbevolking zich nog wel luxe importwaren kon permitteren.

Archeologie West-Friesland, Wytze Stellingwerf

Fotogrammetrische opname van de kerklocatie van Etersheim: geen steen staat meer op zijn plaats.

Edam-Volendam – Oosthuizen Verdronken dorp Etersheim

In verband met de voorgenomen verzwaring van de Markermeerdijken heeft ADC Maritiem in samenwerking met Baars-CIPRO een grootschalig onderzoek verricht in Etersheim. Het gaat om de vindplaats van een verdronken dorp, waar in 2009 de beroemde 12de-eeuwse sarcofaag is opgegraven, nu een van de pronkstukken in Huis van Hilde te Castricum. Het onderzoek geconcentreerde zich op de hoofdvraag die al jarenlang over deze bijzondere site wordt gesteld: hoe is Etersheim verdwenen onder de golven van de Zuiderzee? Om deze vraag te beantwoorden zijn zo'n beetje alle beschikbare onderwaterarcheologische technieken uit de kast getrokken. Het gebied is met een vlakdekkende geofysische survey in kaart gebracht. Verder zijn vele

Archeologisch onderzoek bij Etersheim vanaf het ponton waar vanaf de boringen zijn verricht, de bulkmonsters zijn genomen en het duikonderzoek is uitgevoerd.

Vondsten uit een van de zeefvakken, waaronder een menselijke schedel.

Foto@ADC Arch en projecten

raaien boringen gezet. Door middel van een op een klein ponton geplaatste zeefinstallatie zijn grote hoeveelheden bulkmonsters gezeefd. En ten slotte zijn mogelijke bodemstructuren met duikonderzoek onderzocht, waarbij het belangrijkste deel van de vindplaats met 3D-onderwaterfotogrammetrie in beeld is gebracht.

Op dit moment is de uitwerking in volle gang, maar de algemene conclusie is dat het middeleeuwse Etersheim op compacte hoogveenplateaus lag, die doorsneden werden door een slotenpatroon. Al het materiaal van deze vindplaats zit in de afzettingen die langs de plateaus zijn gevormd, zowel tijdens de bewoningsfase als in de periode dat de nederzetting was verlaten en (deels onder water lag). Maar de voornaamste conclusie is dat er op de veronderstelde kerklocatie, die we kennen van historische kaarten en van de nabijgelegen vondst van de sarcofaag, geen fundamenten meer liggen. De grote partijen bakstenen en bouwfundamenten die hier door de tijd heen zijn gevonden, maken allemaal deel uit van een zogenaamde afbraaklaag van de kerk. Geen enkele steen ligt meer in verband en ook op grotere diepte is geen dragende structuur meer aanwezig. De oorspronkelijke locatie van de kerk lijkt onomstotelijk aangetoond, maar alle verhalen over uit de bodem stekende muren zijn dus fantasie.

Het laatste is overigens goed te verklaren. Al vele jaren wordt bij Etersheim gedoken. Het zicht in het Markermeer en de dunne laag grijs sediment op de stenen liet goede waarnemingen niet toe. Nu grote oppervlakten onder water met fotogrammetrie kunnen worden gedocumenteerd, is een enorme stap voor-

waarts gemaakt. Het streven is om bij de uitwerking van de opgraving alle tot nu toe verzamelde gegevens van deze vindplaats te betrekken. De gegevens en de vondsten van de Landelijke Werkgroep Archeologie Onder Water zijn al ter beschikking gesteld. Etersheim is een archeologisch unicum, dat ons veel leert over de archeologie in het Zuiderzeegebied.

ADC ArcheoProjecten, W.B. Waldus

Enkhuizen | Oude Buyshaven

In 2020 is de voormalige Technische School De Cuyper aan de Kuipersdijk te Enkhuizen gesloopt. Op deze plek wordt door BPD Ontwikkeling BV een nieuwe wijk met 21 woonhuizen gerealiseerd. Voorafgaand aan de nieuwbouw vond een archeologisch onderzoek plaats dat in totaal vijftien dagen heeft geduurd.

Het terrein ligt op de plek van een gedempte zeehaven: de Oude Buyshaven. Deze haven is aan het einde van de 16de eeuw gegraven en rond het midden van de 19de eeuw gedempt. De contour van de haven is nog altijd herkenbaar in het huidige stadsbeeld, doordat de straten rond de haven na de demping zijn blijven bestaan. Dit zijn de Kuipersdijk, Cromhoutstraat, Admiraliteitsweg en Korte Tuinstraat. De haven was 196 meter lang en 66 meter breed. Bij de opgraving is de oostzijde en een deel van de noordzijde van de haven onderzocht.

De aanleg van de Oude Buyshaven maakt deel uit van de grote stadsuitbreiding van

Enkhuizen die in 1590 begon en waarbij de oppervlakte van de stad bijna verdrievoudigde. De aanleg van de haven is niet terug te vinden in de archieven van de stad, maar voorafgaand aan het onderzoek werd verondersteld dat de haven in 1590 of in de jaren hierna was aangelegd, net als de naastgelegen Nieuwe Haven. Op kaarten uit de 17de eeuw is te zien dat er bij de Cromhoutstraat een ophaalbrug lag.

De naam Buyshaven is ontleend aan de term 'buis', oftewel haringbuis. Dit type schip werd specifiek gebruikt voor de haringvangst op de Noordzee. De haringvisserij op de Noordzee was in de 17de eeuw de belangrijkste bron van inkomsten voor Enkhuizen. De helft van de Hollandse haringvloot, ruim driehonderd haringbuizen, had zijn thuishaven in de Zuiderzeestad. De Oude Buyshaven was specifiek bestemd voor de haringbuizen. Hier werden zij geladen en gelost en lagen zij voor anker. Langs de Kuipersdijk hadden veel kuipers hun werkplaats; hier maakten zij de tonnen waar de haring in werd verpakt. In de 18de en 19de eeuw namen de economische activiteiten in Enkhuizen sterk af en dit gold ook voor de haringvisserij. Aan het einde van de 19de eeuw verdwenen de laatste haringbuizen uit de stad. De Oude Buyshaven is ergens tussen 1862 en 1877 gedempt. De kadebeschoeiing van de haven was gemaakt van hout.

Bij de opgraving is een deel van de beschoeiing aan de noordzijde (langs de Kuipersdijk) onderzocht. Deze bleek te zijn geconstrueerd van eiken palen met daarachter planken van grenenhout. Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat dit de originele beschoei-

Uitsnede uit de kaart van de stadskroniek van Gerard Brandt uit 1666 met de Oude Buyshaven.

Haringbuizen in de Oude Haven in 1879. Collectie Vereniging Oud Enkhuizen.

ing is die bij de aanleg van de haven is aangebracht. Het hout is gekapt tussen eind 1589 en begin 1592, wat betekent dat de Oude Buyshaven waarschijnlijk in 1591 of 1592 is aangelegd. Zoals gebruikelijk voor deze periode is

het hout geïmporteerd uit het zuiden van Noorwegen. Verrassend was dat slechts een deel van de eiken palen nog aanwezig was: een groot deel bleek in het verleden te zijn uitgetrokken en hiervan werden slechts de paalsporen (met grond opgevulde paalkuilen) gevonden. Waarschijnlijk zijn de palen bij de demping van de haven in de 19de eeuw verwijderd, omdat de achtergelegen kade op dat moment werd afgegraven. De beschoeiing stak hierdoor boven de grond uit en het was makkelijker om de palen eruit te trekken dan ze af te zagen. Doordat de kade is afgegraven

zijn hier geen oude loopniveau's of sporen die samenhangen met werkzaamheden op de kade gevonden.

Zoals hierboven al is vermeld, lag ter hoogte van de Cromhoutstraat een houten ophaalbrug. Aan weerszijden had men toegang tot de brug via smalle 'landtongen' van aarde, die ver de haven in staken. Die landtongen hadden, net als de rest van de haven, een houten beschoeiing en een groot deel hiervan is onderzocht. Ook hier was sprake van eiken palen met daarachter grenen planken, maar de constructie was op detailniveau anders

uitgevoerd dan de hoofdbeschoeiing van de haven. Hierdoor bestond direct al het vermoeden dat de beschoeiing van de landhoofden naar de brug van later datum waren. Dit wordt bevestigd door het dendrochronologisch onderzoek: het hout is eind 1606, begin 1607 gekapt. Opvallend is dat het eikenhout uit Wallonië of het noordoosten van Frankrijk komt; dit is uitzonderlijk voor eiken constructiehout uit deze periode. De datering van het hout maakt duidelijk dat de beschoeiing later is gemaakt. Dit kan betekenen dat de brug pas later is toegevoegd aan de haven en geen onderdeel was van het oorspronkelijke plan. Tegen de kadebeschoeiing aan bleek een dik pakket havenslib met afval uit de 17de eeuw te liggen. In dit pakket zaten opvallend veel houtsnippers en fragmenten van hoepels. De hoepels zijn gespleten takken van wilgenhout, die werden gebruikt om de duigen van tonnen bij elkaar te houden. Pas vanaf de 18de eeuw gebruikten kuipers hiervoor ook ijzeren hoepels. De hoepels laten zien dat we te maken hebben met houtafval van de kuipers die langs de Kuipersdijk hun werkplaatsen hadden. De houtsnippers waren van zowel eiken- als grenenhout en zijn restafval van het maken van duigen. In de haven is tevens een grote eikenhouten hamer gevonden, die waarschijnlijk ook uit een kuiperij komt. In de havenvulling zaten verder opvallend veel grote steenbrokken, van diverse soorten

foto: Archeologie West-Friesland

Een deel van de beschoeiing van de noordzijde van de haven, die bestaat uit eikenhouten palen en grenenhouten planken.

natuursteen. Het gaat om ballast uit schepen, die bedoeld was om de stabiliteit van een schip te vergroten. Hetzelfde geldt voor diverse grote stukken koraal die zijn gevonden. Deze konden in verre landen door de scheepsbemanning simpelweg van het strand worden opgeraapt als extra ballast nodig was. Ook veel andere vondsten uit de havenvulling kunnen we relateren aan de scheepvaart, zoals bijvoorbeeld schijven van pokhout uit katrollen, touwgeleiders, de deksel van een kompasdoos, drie scheepspassers en zogenaamde 'kikkers'. De kikkers, ook wel kruisklampen genoemd, zaten op de bovenrand van de scheepsrump en werden gebruikt om touw aan vast te zetten. Bijzonder is ook een

compleet luik (64 x 68 cm) met grote ijzeren scharnieren en een ijzeren oog afkomstig van het dek van een schip. Veel afval in de havenvulling is gewoon huishoudelijk afval van inwoners van de stad. Het gaat dan vooral om voorwerpen van keramiek, glas, leer, hout en metaal. Doordat tijdens de opgraving intensief met een metaaldetector is gezocht, is het aantal metaalvondsten erg groot, namelijk meer dan duizend voorwerpen, waaronder bijvoorbeeld lepels, haringnetloden, een boetnaald, kinderspeelgoed, munten, penningen, schuimspanen en gereedschappen. Twee bijzondere vondsten lichten we hieronder nader toe.

Tussen het afval is een deel van een rond ruitje met een gebrandschilderde afbeelding in grisaille gevonden. Met enige moeite is de voorstelling te zien: een lopende man die zijn hoed afneemt tegen de achtergrond van een haven met - naar het lijkt - een haringbuis. Hieronder staat de Franstalige tekst 'douceur que rigueur' (zachtheid is beter dan geweld) en het jaartal 1619. De voorstelling is ontleend aan een gravure die in 1587, dus tijdens de eerste decennia van de Tachtigjarige Oorlog, is gemaakt. Hierop zien we een soldaat en een eenvoudig geklede boer met op de achtergrond een plundering van een stad. De boodschap is dat de boer machteloos is tegen het oorlogsgeweld. Het gebrandschilderde ruitje heeft

Een deel van de beschoeiing van de landtong die toegang gaf tot de ophaalbrug over de haven.

Een grote eikenhouten hamer, waarschijnlijk afkomstig uit de werkplaats van een kuiper.

een positievere boodschap. Sinds 1609 was er een wapenstilstand met Spanje; een periode die we nu aanduiden als het Twaalfjarig Bestand. Het was een tijd van grote economische voorspoed en de inwoners van Enkhuizen profiteerden hier enorm van. De zinsnede 'zachtheid is beter dan geweld' sprak dan ook zeker aan.

Een opmerkelijke vondst uit de afvalraag uit de eerste helft van de 17de eeuw is het pantser (onder en boven) van een schildpad. Voor zover bekend is dit de oudst bekende archeologische vondst van een schildpad uit Nederland.

Bijzonder is dat in het onderpantser de initialen 'PD' staan gekerfd en dat aan de achterzijde van het bovenpantser een gaatje is geboord. Tijdens de conservering bij Restauratie bleek geheel onverwacht in het pantser ook nog het nagenoeg complete skelet van het dier te zitten. De aanname was dat het schildpadpantser in de 17de eeuw deel uitmaakte van een rariteiten- of naturaliaverzameling, maar in dat geval had het skelet niet meer in het pantser gezeten. De schildpad is dus levend gehouden door een inwoner van Enkhuizen of aan boord van een schip. De eigenaar heeft zijn initialen als eigendomsmerk aangebracht en het gaatje diende om het dier aan een ketting te bevestigen, zodat hij niet kon weglopen. Een mogelijkheid is dat de schildpad als huisdier is gehouden. Een minder tot de verbeelding sprekende interpretatie is dat het dier is gehouden voor consumptie. Ook toen bestond al schildpaddensoep en waarschijnlijk waren er ook andere gerechten met schildpad.

Archeologie West-Friesland, Dieuwertje Duijn en Christiaan Schrickx

foto@Archeologie West-Friesland

foto@Archeologie West-Friesland

Een groot brok koraal, gevonden in de haven.

foto@Archeologie West-Friesland

Een leren boekband met messing sluitingen uit de 17de-eeuwse havenvulling.

Een eikenhouten kikker, afkomstig van een schip.

foto@Archeologie West-Friesland

Messing deksel van een tabaksdoos met een gravure van het stadhuis van Amsterdam en daarboven de tekst 'stathuys'.

foto©Archeologie West-Friesland

Het gebrandschilderde ruitje uit 1619 met de tekst 'douceur que rigueur' (zachtheid is beter dan geweld).

foto©Archeologie West-Friesland

<

Messing mesheft, ingelegd met verschillende kleuren email.

foto©Archeologie West-Friesland

foto©Archeologie West-Friesland

Een messing passer.

foto©Archeologie West-Friesland

Een complete tabaksdoos van messing.

foto©Archeologie West-Friesland

De schildpad, met op het onderpantser de initialen PD.

<

Een miniatuur musket van een lood-tin legering.

Haarlem | Valkestraat 21

In opdracht van Jaap Overdevest Aanneming en Realisering heeft RAAP een archeologische opgraving uitgevoerd in het kader van het project 'Haarlem Valkestraat 21' in de gemeente Haarlem.

Uit het onderzoek is gebleken dat de bodem in het plangebied bestaat uit natuurlijk veen tot minimaal 4,1 m onder het maaiveld (3,4 m -NAP). Het veen wordt afgedekt door een natuurlijke kleilaag (laag van Bakenes). Hierop is in de 14de eeuw een laag sterk humeuze klei met veel veenbrokken en afval opgebracht, waarop in de 16de en 17de eeuw een schonere zandige kleilaag met veenbrokken is opgebracht. Ten slotte is in de 19de eeuw een zandige puinlaag ontstaan. De hierin aanwezige puinresten zullen deels toebehoren aan de gesloopte muurresten van de 17de-/19de-eeuwse bebouwing die hier ooit heeft gestaan. Binnen de opgraving kunnen vier in tijd en ruimte gescheiden vindplaatsen onderscheiden worden, al is de precieze vorm en begrenzing niet duidelijk geworden. Ten eerste is het terrein opgehoogd. De ophogingslagen liggen op de natuurlijke afzettingen, waartoe ook de laag van Bakenes wordt gerekend. De ophoging bestaat uit humeus materiaal, waarin ook vondsten gedaan zijn, die hoofdzakelijk uit de 14de eeuw dateren. Een koperen lepel kan op basis van vorm in de eerste helft van de 14de eeuw gedateerd worden en een koperen gespje in de tweede helft van de 14de eeuw. Ook de fragmenten van ten minste twee bekervormige kannen uit het productiecentrum Siegburg kunnen in het tweede kwart van de 14de eeuw gedateerd worden.

Vermoedelijk dateert deze ophoging dus rond het midden van de 14de eeuw. Vrij kort daarna zijn de eerste bewoningssporen al aanwezig. Een diepe beerkuil bevat vondsten uit de tweede helft van de 14de eeuw. Er zaten geen latere dan 14de-eeuwse vondsten in deze kuil; in een beerput ernaast zaten vondsten uit de 15de eeuw.

In de opgravingsgegevens zit een hiaat tussen de 15de en de 17de eeuw. De keldervloeren zijn uit de 17de eeuw en horen waarschijnlijk bij een huis dat meer richting het noordoosten ligt en net buiten de opgraving valt. De waterput is uit de 19de eeuw.

De opgraving aan de Valkestraat 21 in Haarlem heeft ondanks de kleine oppervlakte een schat aan nieuwe informatie opgeleverd over dit kleine stukje Haarlem, dat aanvankelijk net buiten de stadsvesten lag. Het is gebleken

dat dit gebied lange tijd tot de buitengebieden van de stad Haarlem behoorde.

Een nat gebied, waar veen kon groeien dat ontwaterd werd door het veenstroompje het Spaarne, enkele tientallen meters ten (noord) oosten van het plangebied. Pas in de loop van de 14de eeuw lijkt menselijk handelen ervoor te zorgen dat dit deel van Haarlem permanent geschikt werd gemaakt voor bewoning. Aan het einde van de 14de eeuw zijn de eerste mensen hier gaan wonen, getuige een diepe beerkuil, die in het ophoogpakket is ingegraven. De bewoners hebben vijgen en appels, rode bessen en pruimen gegeten. Ook stonden vlees van varkens, runderen, schapen/geiten en kip op het menu, evenals erwten, tuinbonen en eieren. Daarnaast at men diverse vissoorten, naast mosselen én konijn. Konijn was in de 14de eeuw nog niet voor iedereen

*17de-eeuwse kelder,
gezien vanuit het
zuidoosten.*

beschikbaar en duidt dus op enige mate van welvaart.

In de 15de eeuw werd een ronde beerput aangelegd. Uit de vulling van deze beerput blijkt dat naast de eerdergenoemde vruchten, nu ook granaatappel werd gegeten, evenals walnoot en hazelnoot. Om het eten smaak te geven zijn paradijskorrel, koriander en peterselie gebruikt. Met name paradijskorrel duidt op overzeese import. In de beerput werd een houten omslag van een boor gevonden: zeer specifiek gereedschap dat door (scheeps) timmerlieden, schrijnwerkers en meubelmakers werd gebruikt. Over de bewoning tussen het einde van de 15de eeuw en het begin van de 17de eeuw is nog veel onduidelijk. Een fragment van een baardmankruik, gemaakt in Frechen of Keulen, dateert in de 16de eeuw en laat zien dat er wel activiteit was

in deze tussenliggende periode. Het fragment is echter in een van de ophogingslagen gevonden en kan dus niet direct aan bewoning gekoppeld worden. In de 17de eeuw schuift de bewoning iets meer richting het noordoosten. Gezien de eendere oriëntatie van twee kelderfloeren, waarvan de achterzijden ook nog eens parallel liggen, staan er in de eerste helft van de 17de eeuw zeker één, en mogelijk twee huizen in het plangebied. De achterzijde van het huis of de huizen liep parallel aan de achterzijden van de twee kelders. De huizen zullen niet verder richting het zuidwesten hebben doorgelopen, aangezien daar geen houten funderingsplanken, funderingspaaltjes of andere funderingsresten gevonden zijn.

RAAP, Guus Halewijn

foto©RAAP

Beerput uit de 15de eeuw.

Essenhouten booromslag uit een 15de-eeuwse beerput.

foto©RAAP

Afbeelding in het Nürnberger Hausbuch der Zwölfbrüder-stiftungen van een kuiper, gedateerd in 1642. Rechtsboven hangt een vergelijkbare handboor.

Heemskerk | Kasteel Marquette, voormalige waterburcht

In opdracht van de provincie Noord-Holland werd door Saricon bv een geofysisch onderzoek uitgevoerd op het terrein van het huidige kasteel Marquette.* Doel was de ligging te achterhalen van de ronde 13de-eeuwse waterburcht van het huis te Heemskerk, zoals het kasteel van oorsprong genoemd werd (Groesbeek 1981, 128-141). Typologisch komen deze ronde waterburchten voor tussen 1150 en 1350 (Jansen 1996, 45-56). De enige andere ronde waterburcht in Noord-Holland is die van kasteel Egmond te Egmond aan den Hoef. Deze werd in de jaren 30 van de vorige eeuw bij een werkverschaffingsproject blootgelegd. De waterburcht in Heemskerk is dus voor onderzoekers een belangrijk object. Tijdens restauratiewerkzaamheden in 1965 door de oude Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RdMZ, nu RCE) aan het huidige kasteel (dat op de voorburcht van de oudere ronde waterburcht is gebouwd) werden putten gegraven, maar er werd niets opgetekend van wat in de ondergrond zichtbaar was. Op enkele foto's zijn wel oudere funderingen te zien van verschillende fases, maar verdere informatie ontbreekt. In de jaren 80 van de vorige eeuw werd het kasteelterrein heringericht en opnieuw vond een grote restauratie plaats. Op verzoek van de voormalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB, nu ook RCE) werden in 1989 enkele beperkte archeologische waarnemingen gedaan door de regionale archeologische werkgroep. Er werden toen middeleeuwse en latere funderingen gevonden (Gruben en

Roefstra 2020). Bij verschillende restauraties en werkzaamheden in de slotgracht werden in het verleden diverse losse archeologische vondsten gedaan, bestaande uit munten, glas, aardewerk, stenen kanonskogels en metaal.

De grote ronde waterburcht werd in 1802 gesloopt in opdracht van Willem Rendorp (Groesbeek 1981, 141), daarna was er niets meer van te zien. De bestaande toegangsbrug naar het huidige kasteel (eigenlijk landhuis) is datzelfde jaar of kort daarna opnieuw opgebouwd met bakstenen van de gesloopte burcht. Het zijn grote middeleeuwse bakstenen van het formaat 30x15x8 cm (Roefstra 2002, 27-28), die over het algemeen worden gedateerd in het tweede kwart van de 13de eeuw. In december 2020 werd er een geofysisch onderzoek uitgevoerd, waarbij met drie technieken gemeten werd. Onderzoeksvragen waren of er nog resten van de waterburcht in de bodem zaten, of er binnen de ronde burcht nog bebouwingsresten waren, of de omringende gracht nog te identificeren is en of de overgang naar de voorburcht nog terug te vinden is.

De magnetometriemeting laat verstoringen in het aardmagnetisch veld zien. Deze kunnen veroorzaakt worden door metalen voorwerpen, maar ook door objecten met een ijzerhoudende component, zoals bijvoorbeeld rode baksteen. Als deze in voldoende mate aanwezig zijn resulteert dat in een afwijking. Op het dataplaatje van Marquette valt direct op dat er een enorme hoeveelheid ijzerhoudend materiaal in de ondergrond ligt. De verklaring is dat er in de jaren 80 van de vorige eeuw een repaklaag (funderingslaag bestaande uit

foto © Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

Veldwerkfoto magnetometriemeting.

gebroken baksteenpuin) was aangebracht. De meting is dus op de plek van de vermoedelijke ligging van de waterburcht niet te gebruiken. Maar er zijn wel degelijk sporen te zien in de magnetometriedata die interessant zijn. Opvallend in de MAG-data zijn de ritmische concentraties die een ronding lijken te volgen. Ze komen met grote regelmaat voor, met onderling gelijke afstanden; te veel om toevallige sporen te zijn. Ze doen denken aan poerconstructies.

Aan de noordzijde van het terrein loopt parallel aan de gracht een aantal concentraties op lijn; het zou hier kunnen gaan om een muurrest of uitbraaksleuf.

Op de EMI-beelden is duidelijk te zien dat er het nodige is verstoord door de aanleg van kabels en leidingen. EMI laat de geleidings-

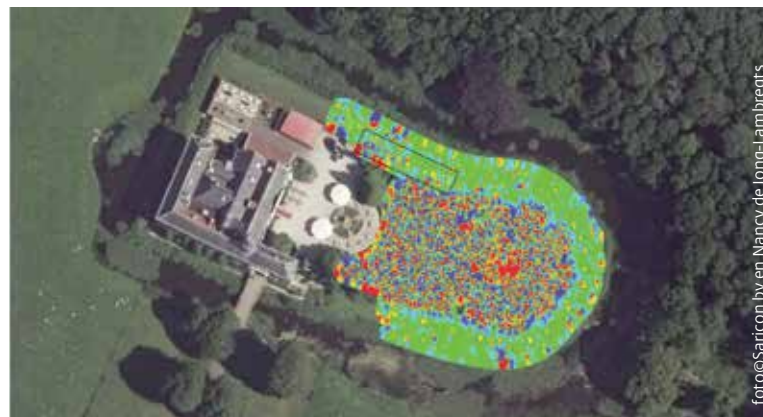
verschillen in de bodem zien; een kabel of een muur heeft een andere geleiding dan een gedempte gracht. Op het dataplaatje springt een aantal kabels/leidingen er duidelijk uit: die lopen richting het kasteel en er loopt ook een bekabeling in het oostelijk deel van het terrein. Ook zeer duidelijk is de ronde structuur met een diameter van circa 40 m - op de afbeelding de rode cirkels - die zich haarscherp aftekenen in het oostelijk deel van het terrein. Daarbinnen is nog een ronde structuur zichtbaar. Net iets uit het midden is binnen de groene cirkel een duidelijk anders geleidende plek te zien, net als aan de oostzijde, in de gele cirkel. Deze sporen hebben te maken met de waterburcht. Aan de noordzijde parallel aan de gracht loopt een lijnvormig vrij hard contrastverschil. Dit zou te maken kunnen hebben met een muurrest of uitbraaksleuf.

De grondradardata laten heel mooi de verschillende ondergrondse structuren zien die met het kasteel te maken hebben. Heel duidelijk springt de ronde structuur eruit, met daarbinnen een tweede ronde structuur. Tussen de twee ronde structuren ligt een vierkante structuur van circa 4 x 4 m. Ook aangrenzend aan de ronde structuur zit op het midden aan de westzijde nog een vierkante structuur van 6 x 6 m. Zowel aan de noordzijde als aan de zuidzijde bevindt zich een zeer harde reflectie die lijkt op een muurrest of uitbraaksleuf.

Als gekeken wordt naar de data van de drie verschillende technieken, dan kan gesteld worden dat de meting zeer succesvol is geweest. De ronde waterburcht lijkt nog in zijn geheel in de bodem te liggen, waarbij niet te

>
Magnetometrie-data: binnen het rechthoekig kader is een aantal concentraties ijzerhoudend materiaal te zien die in een lijn lopen. Aan de oostzijde van het terrein is een aantal ijzerhoudende concentraties binnen de cirkels te zien die een ritmisch patroon vertonen.

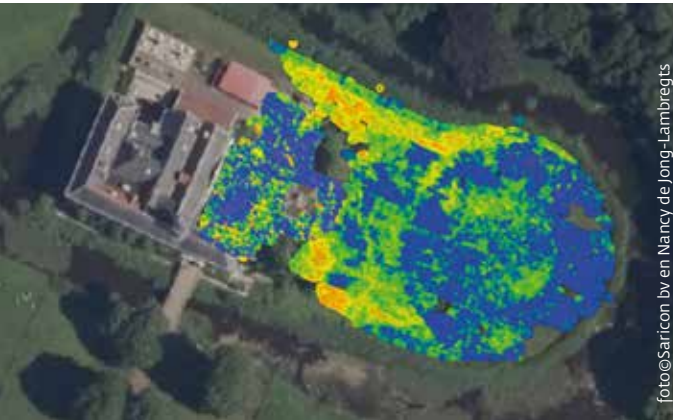
EMI-data: binnen de gekleurde kaders zien we de sporen die te maken hebben met de voormalige waterburcht en de latere toevoegingen.

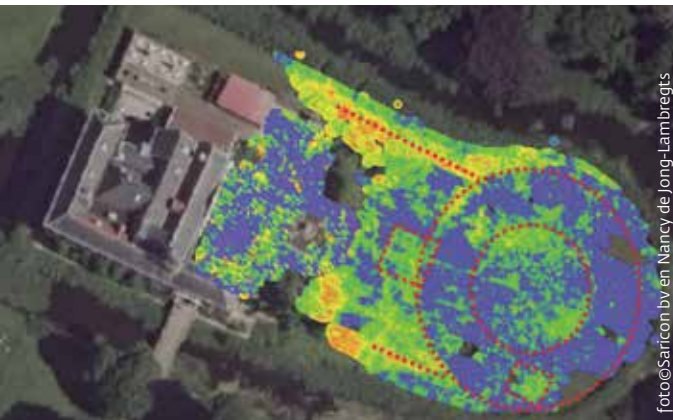
zeggen is of het om concreet muurwerk gaat of slechts om de uitbraaksporen daarvan. Wel kunnen we nu vaststellen dat de waterburcht een buitendiameter had van 40 m. Opvallend is dat er binnen de eerste ronding nog een tweede ronding is, die exact in het midden van het eerste rondeel ligt. Het valt op basis van de data niet te zeggen wat de aard van deze ronding is, wel zeker is dat er in het verleden iets ronds gestaan heeft of ingegraven was. Binnen deze twee rondingen bevindt zich

midden onder een hoekige structuur van 4 x 4 m en halverwege aan de westkant ook nog eens een vierkante structuur van 6 x 6 m.

Wat betekenen deze sporen nu? Er zijn van kasteel Marquette nog vrij veel prenten bewaard gebleven. Ze komen alle redelijk overeen, maar veel tekenars gebruiken elkaars prenten weer als voorbeeld of inspiratie. De meeste van deze tekeningen dateren uit de 18de eeuw en zijn vanuit verschillende hoeken gemaakt, waardoor een

foto@Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

foto@Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

GPR-data, data zonder (boven) en met annotatie.

redelijk beeld van het rondeel en de direct aangrenzende bebouwing geschetst kan worden. Wel moet uiteraard rekening gehouden worden met enige artistieke vrijheden. Op de prenten is te zien dat er een verbinding gemaakt is tussen het rondeel en de rest van het kasteelterrein, dit lijken muren te zijn. Deze staan aan de noord- en zuidzijde van het onderzochte terrein en komen ook terug in de data. Op de prent die de binnenzijde van het ron-

deel laat zien, is een goede verklaring te zien voor de cirkelvorm die exact in het midden van het rondeel lag. Nadat het rondeel in onbruik is geraakt, is het opnieuw ingericht als een soort tuin met in het midden een ronde vijver. Op de prent van de binnenzijde van het rondeel is aan de linkerkzijde een gebouwtje te zien. Datzelfde gebouwtje is eigenlijk op alle prenten te zien als een geveltop die boven het rondeel uitsteekt. Dat gebouw, of wellicht een deel van dit gebouw, lijkt zich ook in de data af te tekenen. Midden onder in het rondeel is een hoekige constructie te zien die zeer waarschijnlijk tot dit gebouw behoorde. Dit gebouw zou bij de eerste aanleg van het rondeel kunnen horen. Ook de vierkante toren die aan de westzijde van het rondeel bij de ingang staat, zal waarschijnlijk tot de oudste fase van de waterburcht horen.

Het zal dan om een vierkante toegangstoren gaan. Er zijn parallellen bekend van ronde 13de-eeuwse (water)burchten die ook bij de toegang een vierkante toren hebben, bijvoorbeeld Oostvoorne en Slot Egmond aan den Hoef. Het kasteel van Wouw is ook een ronde burcht met een vierkante toren eraan vast, echter hier is de vierkante toren het hoofdkasteel en het rondeel de voorburcht. In een latere fase zijn deze samengevoegd, waardoor eenzelfde plattegrond ontstaat als bij kasteel Marquette.

*Nancy de Jong-Lambregts, Archeo-geofysisch specialist
Saricon bv, Ferry van den Oever
Provincie Noord-Holland, Jean Roefstra*

* Zie voor uitleg over de gebruikte technieken de Archeologische Kroniek over 2019 p. 248-249.

*Aanzicht van binnenin het rondeel. Tekening C. Pronk
(1691 - 1759).*

Heemskerk | Kasteelterrein Oud Haerlem

In opdracht van de gemeente Heemskerk werd in 2020 een geofysisch onderzoek uitgevoerd door Saricon bv op het Archeologische Rijksmoment kasteel Oud Haerlem, waarop al een jaar ervoor een proefonderzoek werd uitgevoerd (Archeologische Kroniek over 2019). Daaruit bleek dat de EMI- en MAG-techniek voor het grote onderzoek in 2020 toegepast zouden worden, wat bijzondere resultaten opleverde (Van den Oever en De Jong-Lambregts 2021).

In totaal is in twee campagnes circa 9.000 m² van het kasteelterrein onderzocht.

De onderzoeksgegevens laten zien dat de drie onderdelen van het kasteelterrein binnen de omwalling (hoofdburcht, voorburcht en voorhof) sporen van bebouwing vertonen. In de periode 1960-1965 werd de voorburcht deels onderzocht door prof. dr. J.G.N. Renaud. Maar ook buiten het feitelijke kasteelterrein zijn veel sporen te zien die naar alle waarschijnlijkheid ook uit de gebruikstijd (kort voor 1248-1351) van het kasteel dateren (Roefstra 2015). Op basis van de data worden de indeling van het kasteel en het verdedigingssysteem een stuk duidelijker. Uiteraard is op de luchtfoto's het reliëf op het terrein duidelijk zichtbaar, maar hoe de precieze samenhang is en waar de toegang was, was onduidelijk. Door de EMI-data in te kleuren met de computer ontstaat een beeld van de grachten en de wallen, en de drie afzonderlijke onderdelen van het kasteelterrein. Als aan deze schematische weergave de vermeende bebouwingssporen op het kasteelterrein worden toegevoegd, de

verstoorde delen van de omwalling worden aangeheeld en de mogelijke locaties van de bruggen worden weergegeven, krijgen we een vollediger beeld van het kasteelterrein. De watertoevoer van de grachten kwam zeer waarschijnlijk vanuit de noordwesthoek via een waterloop vanuit de duinen en het geheel waterde af via de waterloop aan de zuidoostzijde, waar mogelijk een (water)molen stond. We komen daar nog op terug. Helaas zijn er op sommige hoeken, zoals in de zuidoosthoek, ook wat verstoringen geweest voor moderne drainage, die het beeld dat uit de data naar voren komt enigszins verstoren. De verdedi-

gingswallen zijn ook duidelijk zichtbaar. De vraag rijst echter of er aan de zuidzijde (in het deel dat niet is onderzocht) mogelijk ook nog sporen liggen. De meest westelijke gracht lijkt in zuidoostelijke richting af te buigen en dat zou kunnen betekenen dat deze structuur zich in het weiland direct ten zuiden van het onderzochte gebied voortzet. Het lijkt er zeer sterk op dat het dijkje dat nu nog bestaat de oorspronkelijke toegangsweg tot het kasteel was. Aan de noordzijde van deze toegangsweg zijn zowel in de EMI- als in de magnetometrie-data sporen van een mogelijke toegangsconstructie tot en door de verdedigingswal waargenomen. Er is een duidelijke, zeer grote ronde constructie te zien

Kasteelterrein Oud Haerlem.

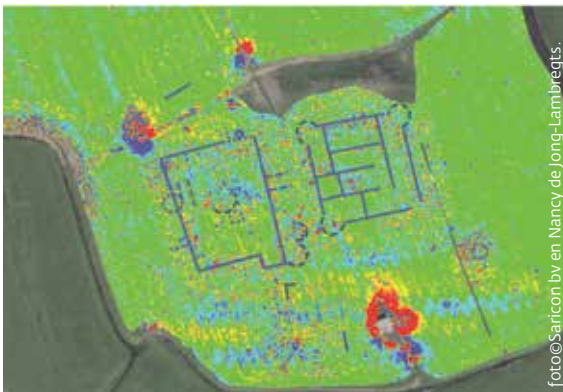

Resultaten van de EMI-techniek. Ongeveer in het midden het vierkante kasteel.

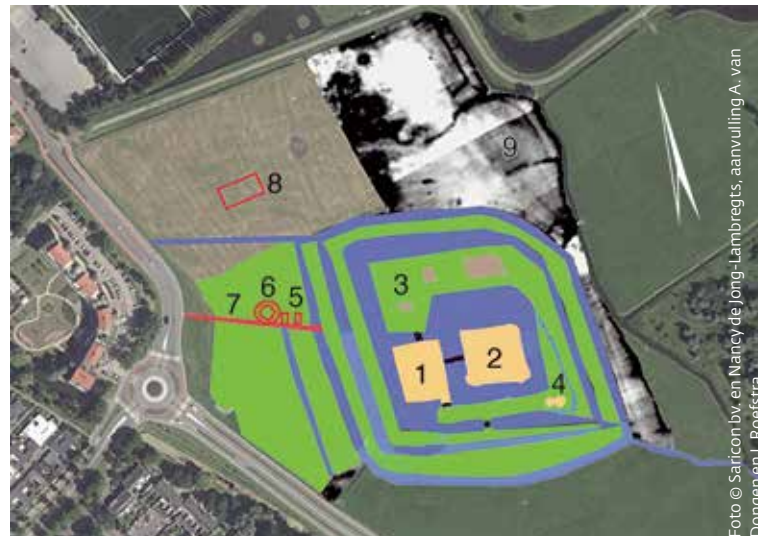
- van een voor Nederlandse begrippen enorme omvang - direct voor de eerste wal. We lijken een vorm met een doorsnede van 10 m binnen een ronde vorm met een doorsnede van 18 m te zien. Dat lijkt een on-Nederlands verschijnsel waarvoor niet snel een voorbeeld gevonden kon worden binnen onze grenzen. Dergelijke constructies vinden we echter wel bij onze oosterburen in Duitsland. Een voorbeeld hiervan is de Bockenheimer Warte in Frankfurt am Main; een toren binnen een ronde versterking (Roefstra 2021). Als het in het geval van Oud Haerlem werkelijk om een dergelijke versterking gaat dan zou dat voor het kastelenonderzoek in Nederland een geweldige ontdekking zijn: een dergelijke constructie is hier namelijk nog niet aangevoerd bij een kasteel. In de eerste wal zijn in de EMI-data direct ernaast twee rechthoekige structuren waargenomen. Het zou kunnen dat hier een barbacane lag: een toegangspoort

die integraal onderdeel uitmaakt van het verdedigingssysteem. In 2019 is zo'n constructie al aangetoond bij kasteel de Middelburg in Alkmaar. Nader en aanvullend onderzoek naar de aard van deze waargenomen structuren is aanbevolen en nodig om deze hypothese te kunnen toetsen.

Aan de zuidoostzijde van de voorhof was een soort achtvormige structuur zichtbaar met een diameter van ongeveer 8 m, naast een mogelijke structuur van circa 6 m, die op een hoog, uitstekend deel van het terrein lag. Deze structuur is waarschijnlijk te interpreteren als een torenmolen die ook te vinden was bij kasteel Well in Limburg (14de eeuw) en in Zeddam (15de eeuw), maar in Engeland komen ze al in de 13de eeuw voor (De Jong en Van den Oever 2021). Een vermelding van een molen in het bezit van het kasteel Oud Haerlem dateert uit 1327 (Kort 1989 en 1990). Een sloot door de voorhof langs de mogelijke

Resultaten van de MAG-techniek met ingetekend links de voorburcht die in 1960 onderzocht werd en rechts de nieuw ontdekte hoofdburcht.

Voorlopige resultaten van het onderzoek: 1 voorburcht, 2 hoofdburcht, 3 voorhof, 4 torenmolen, 5 rechthoekige structuren in de wal, 6 ronde versterking, 7 toegangsweg, 8 tiendschuur en 9 omgracht terrein.

torenmolen naar de binnengracht kan duiden op de afwatering van stilstaand water om stankoverlast te voorkomen.

Niet minder interessant is een groot rechthoekig gebouw op het noordwestelijk deel van het terrein dat in de MAG-resultaten te zien is. De baksteenformaten die bijna aan het oppervlak liggen zijn (30/31? x) 14,5 x 8/8,5 cm. De functie is nog onduidelijk, maar de omvang is indrukwekkend; het zou een versteende tiendschuur kunnen zijn, zoals er bijvoorbeeld een in Lissewege (België) staat. De vierkante kasteelstructuur van 45 x 45 m ten oosten van de door Renaud in 1960 gepubliceerde plattegrond (de voorburch) is mogelijk een ommuurd tentenkamp, maar kan ook een navolger zijn van de vierkante kastelen die we voor het eerst in het Île de France zien ontstaan vanaf het begin van de 13de eeuw. Als deze structuur een vierkant kasteel is, dan zou deze uit de tijd van Willem II Rooms-koning (1228-1256) kunnen dateren.

Op deze plaats is in 2000-2001 namelijk bij het graven van afwateringssleuf aardewerk uit het midden van de 13de eeuw gevonden. Die sleuven hebben vermoedelijk een deel van het vierkante kasteel geschampt, het aardewerk zou dus uit het vierkante kasteel afkomstig zijn en het daarmee uit het midden van de 13de eeuw. Eerder werd aangenomen dat vierkante kastelen pas in de tijd van graaf Floris V (1254-1296) in Nederland geïntroduceerd werden. In Alkmaar bij kasteel de Nieuwburg kon voor het eerst worden aangetoond dat deze vierkante kastelen waarschijnlijk al in het midden van de 13de eeuw in Nederland werden gebouwd, dus onder het bewind van zijn vader Willem II (Gruben en

De Jong-Lambregts 2020). Oud Haerlem zou daarmee het tweede aantoonbare vierkante kasteel zijn onder het bewind van Rooms-koning Willem II en is vermoedelijk net iets ouder dan de Nieuwburg (Roefstra 2020). Het is ook bijzonder dat er zowel binnen de voorals de hoofdburcht sporen van een indeling zichtbaar zijn. Kasteel Oud Haerlem heeft niet lang bestaan, maar was wel een van de meest moderne en ruim opgezette kastelen van Nederland. Het terrein is een geschiedkundige tijdsapsule. Nergens anders in Nederland is een zo compleet en intact bewaarde kasteelplattegrond met zijn directe omgeving in de bodem aanwezig. Het ligt voor de hand dat er verder onderzoek door middel van proefsleuven plaats moet vinden om absolute zekerheid over de aard en datering van de sporen te krijgen. Wat dat betreft is het verhaal van Oud Haerlem nog lang niet uit.

De bakstenen tiendschuur in Lissewege (België).

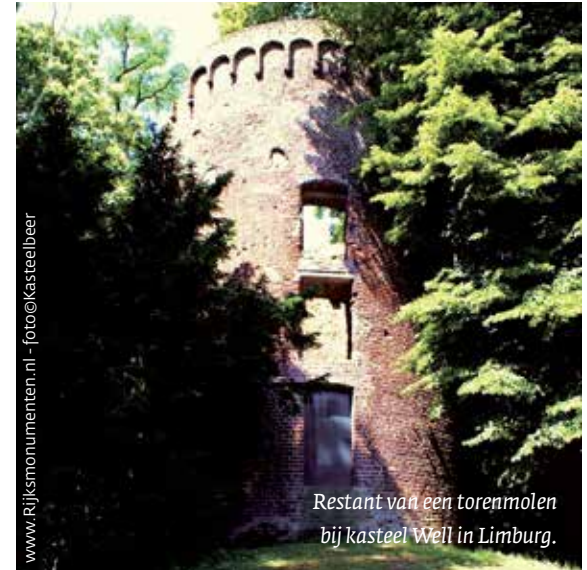
foto © Jean Roefstra

Nancy de Jong-Lambregts, Archeologisch geofysisch specialist

Saricon BV, Ferry van den Oever

BAAC BV, Rob Gruben

Provincie Noord-Holland, Jean Roefstra

www.rijksmonumenten.nl - foto © Kasteelbeer

Restant van een torenmolen bij kasteel Well in Limburg.

Heemskerk | Landgoed Marquette

Hollandia Archeologen heeft tussen 11 en 17 september 2020 een inventariserend veldonderzoek door middel van karterende proefsleuven uitgevoerd op en direct buiten het landgoed Marquette aan de Marquette-laan in Heemskerk, gemeente Heemskerk. De watergangen op het landgoed en enkele daarbuiten zullen worden gebaggerd. Voor het onderzoeksgebied geldt een hoge verwachting voor het vinden van sporen van bewoning uit de Late Prehistorie (specifiek de (Late) IJzertijd), de Romeinse Tijd, de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Vooral archeologische resten die in verband staan met de bewoning op het kasteelterrein kunnen in de sloten liggen. Met het verwijderen van de bagger kunnen resten uit deze perioden ongezien verdwijnen. Het doel van het onderzoek is het toetsen en eventueel aanvullen van het archeologische verwachtingsmodel voordat een besluit in het kader van de verstrekking van een omgevingsvergunning door de gemeente Heemskerk genomen wordt.

Het huidige kasteel dateert uit de 18de eeuw en ligt op de plaats waar al vanaf de 13de eeuw een omgrachte ronde burcht en een eveneens omgrachte voorburcht lagen. In 1802 werd de oude burcht gesloopt en in 1828 werden de rechtervleugels van de oorspronkelijke voorburcht afgebroken.

De ronde burcht en voorburcht werden in de 13de eeuw gebouwd in de strijd van de Hollandse graaf en latere keizer van het heilige Roomse Rijk, Willem II, met de West-Friezen. Buiten het kasteelterrein lagen in de Late Middeleeuwen waterlopen waarvan de

Hooisloot in het oosten en de sloot in het zuiden tegenwoordig nog in het buitengebied liggen.

In de 16de eeuw werd het kasteel verder uitgebreid. Het aantal schoorstenen en dus ook het aantal te verwarmen vertrekken nam toe van tien in 1606 naar twintig in 1638. Ook het kasteelterrein werd heringericht voor 1666; aan de oostkant werd een moestuin aangelegd

Schets door een anonieme tekenaar van kasteel Marquette uit 1719. Aan de zuidgevel zat het toilet (koker) en in de noordwestelijke hoek de keuken. Afbeelding overgenomen uit: Albers / Guinée 2020, 45-46. Originelen afkomstig uit het archief van het Rijksmuseum Amsterdam.

Leren schoen (1850-1950) uit de kasteelgracht

en ten westen van het kasteel een boomgaard of boomgaard met tuin, die omgeven was met een (niet geheel symmetrische) waterlijst. Tussen 1717 en 1740 werd ten westen van het kasteel een geschulpte vijver gegraven. De contour hiervan is nog steeds enigszins zichtbaar. In die periode wordt meer naar het westen een tweede geschulpte vijver aangelegd. Ook deze is er nu nog, maar vrijwel volledig met struweel en riet dichtgegroeid. Zoals eerder vermeld, onderging het huis in het midden van de 18de eeuw een metamorfose: de noordoostgevel werd doorlopend gemaakt en kreeg een classicistische toegangspartij. Het noordwestelijke deel van het complex werd verbouwd tot een hoog vierkant blok in classicistische stijl. De zuidgevel en zuidoostgevel werden niet verbouwd en hebben nog trapgevels. De uitbouw (de toletoren en de kapel) aan de zuidgevel bestaat nog, maar werd omstreeks 1760 verwijderd toen het huis

verder werd gemoderniseerd en, met uitzondering van de noordgevel, een classicistisch uiterlijk kreeg. Behalve de sloop van enkele delen is het kasteel daarna vrijwel ongewijzigd gebleven gedurende de 19de en 20ste eeuw.

Om inzicht te krijgen in de archeologische resten die bij de geplande baggerwerkzaamheden in het geding zouden komen, is op het landgoed om de 10 strekkende meters met een graafmachine een hap uit de slootbodem genomen en op de kant gespoeld. Buiten het landgoed is om de 25 strekkende meters de slootbodem op de kant gelegd, gespoeld en bekeken. Vanwege de kans op niet-gesprongen explosieven - het kasteel was in de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers bezet en vervolgens door Engelsen beschoten - is niet overal rondom het kasteel de slootbodem onderzocht.

In totaal zijn 168 locaties in kaart gebracht

en daarbij zijn 201 voorwerpen verzameld. De voorwerpen zijn onder te verdelen in 86 fragmenten bouwmateriaal, 77 aardewerkfragmenten, 15 glasfragmenten, 4 pijparden fragmenten, 2 houten objecten, 1 leren voorwerp en 5 metalen voorwerpen. Het vondstmateriaal kan in de periode Late Middeleeuwen tot en met Nieuwe Tijd worden gedateerd, met de nadruk op de Nieuwe Tijd. Drie gebieden zijn voor selectie aangewezen: de kasteelgracht; de oostelijke watergang langs het landgoed en een zuidwestelijke sloot buiten het landgoed.

Rondom het kasteel zijn 29 objecten verzameld. Tussen het materiaal zitten onder

Fragment van een waarschijnlijk verkoold houten bord.

Foto©Hollandia Archeologen

Houten naambordje uit 1937 uit de kasteelgracht met daarop 'nr. 152 Bulbocodium vernum'. Deze bloem is inheems in de Pyreneeën en de Alpen, bloeit op bergweides en was tijdens de bloembollententoonstelling (eventueel) te zien. Het is bekend dat niet alle bloembollen uitkwamen als gevolg van het Hollandse klimaat.

andere laatmiddeleeuwse bakstenen, bijna volledig versinterd laatmiddeleeuws steengoed, kapotte wijnflessen, een fragment van een laatmiddeleeuwse vetvanger van roodbakkend aardewerk, het bovenleer van een schoen die in de tweede helft van de 19de of de eerste helft van de 20ste eeuw wordt gedateerd en een houten naambord dat in 1937 is gebruikt bij de bloembollententoonstelling op het landgoed. De verwachting is dat er meer objecten zijn, vooral bij de voormalige latrine en de keuken. Hier kon vanwege eventuele verdachte signalen voor niet-gesprongen ammunitie niet gegraven worden.

Bij de oostelijke watergang werd behalve veel afgedankte huisraad uit de Nieuwe Tijd ook een fragment van een waarschijnlijk verbrand houten eetbord worden verzameld. Dergelijke

voorwerpen komen niet vaak in archeologische contexten voor, omdat afgedankte exemplaren meestal in het vuur werden gelegd. De voor vervolgonderzoek geselecteerde watergang buiten het landgoed bevatte behalve aardewerkfragmenten uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd ook acht stukken tufsteen. Het materiaal kan in relatie staan tot de eerder gevonden vindplaats ten zuidwesten, waarbij het tufsteen van een kerk of van een ander belangrijk gebouw geweest kan zijn. Ten zuiden hiervan lag mogelijk een middeleeuws hof.

Hollandia Archeologen, Koert Salomons

Heerhugowaard – Veenhuizen | Kerkweg en Veenhuizerweg

Wegens groot onderhoud aan de Kerkweg en de Veenhuizerweg zijn door Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie binnen het wegtracé op acht locaties proefsleuven tot kleinschalige opgravingen uitgevoerd. Ter hoogte van de kerk van Veenhuizen kwamen bij dit onderzoek laatmiddeleeuwse bewoningssporen tevoorschijn. Onder de weg lag nog een veenpakket van de oorspronkelijke dorpsterp met hierin enkele forse paalkuilen (mogelijk van een spieker of schuur), met als meest markante spoor de onderkant van een waterput met hierin een concentratie aan vondstmateriaal en aan de onderzijde losse duigen van een eikenhouten tonnetje. Een dendrochronolo-

Vrijleggen van de losliggende duigen met in de vulling de Siegburg kan.

gische datering van een duig komt uit op een kapdatum van 1370 + 9/- 6. Op basis van de aanwezige merktekens en ontluuchtingsgaten gaat het om een wijnvat (het wijnroeiersmerk is nog niet toegewezen aan een bepaalde handelsplaats). De aardewerkvondsten vallen in de periode 1375-1425 met een nagenoeg complete Siegburg-kan, grote delen van een roodbakkende waterkan, fragmenten van een grijsbakkende waterkan, een rand van een vuurklok en een bakpanfragment. Verder waren een schedel van een jonge hond en schedeldelen van het achterhoofd van een paard gedumpt (en enkele botfragmenten van een rund). De ijzeren voorwerpen die zijn gevonden waren de onderdelen van een ijzeren hengsel en de punt van een mest- of hooivork. Archeobotanisch onderzoek naar de vulling duidde op de aanwezigheid van cul-

tuurgewassen van zwarte mosterd of raapzaad (verder wilde planten als rus, zegge en het zoutminnende schorrenzoutgras). Deze vondsten wijzen op afval dat goed past bij het leven op een boerenerf in de Late Middeleeuwen. Het onderzoek richtte zich verder op de opbouw van het wegdek; in eerste instantie is er sprake van een onverhard pad (met karresporen) en pas in de loop van de tweede helft van de 19de eeuw wordt de verharding aangelegd, die bestaat uit een bakstenen fundering waarop een grindpakket is gelegd met in het

Collage van het vondstmateriaal uit de opvulling van de ton en de duig met wijnroeiersmerk.

midden een klinkerpad (paardenpad). Voor de Kerkweg kan de eerste fase teruggaan tot de 16de eeuw (op basis van het aardewerk). Een ouder laatmiddeleeuws oost-west georiënteerd pad zal mogelijk dichters langs de kerk van Veenhuizen hebben gelopen, gezien het boerenerf onder het wegtracé. De inpoldering was in 1631/1632 voltooid en de weg liep vanaf dat moment langs Veenhuizen, dwars over de Groenedijk en via de toenmalige Clamwech naar de nieuwe Veenhuizerweg. De Veenhuizerweg is als hoofdverkeersader door de polder aangelegd na de inpoldering van de Heerhugo-

Reguliere opbouw van het wegdek met aan de basis de karresporen.

Kerkweg ter hoogte van de kerk van Veenhuizen: opbouw van het wegdek met daaronder het terplichaam en een forse paalkuil.

waard en na de aanleg van de Middenweg. De verharde fase uit de 2de helft tot het laatste kwart van de 19de eeuw is vergelijkbaar met de verhardingsfase van de Kerkweg. De huidige Kerkweg doorsnijdt de Groenedijk en hiervan kon een dwarsprofiel worden opgenomen. De basis bestond uit een plaggenopbouw (met veen- en kleiplaggen) die aan de westkant abrupt doorbroken is door een sloot, die de buitenzijde van de dijk markeert (de sloot is met plaggen dichtgegooid). Gezien de plaggenstructuur is de dijk in ieder geval in twee fasen opgehoogd. Boven de dijk kern

Veldsituatie van de doorsnijding van de Groenedijk.

is een zandig lichaam met kleibrokken opgebracht dat de basis van de onverharde weg vormde en aan de oostkant een bakstenen verharding. Aan deze oostzijde liggen meerdere ophogingspakketten, dit zijn latere verstevigingen. De onverharde weg op het hoogste punt van de dijk is in drie fasen opgehoogd. Dateerbaar materiaal was er nauwelijks, maar van stratigrafische waarde is wellicht een laatmiddeleeuws bodemfragment in de pluggenopbouw, alsook een 16de-eeuws fragment van een bakpan op het niveau van de onverharde weg. Uit historische bronnen is bekend dat de Groenedijk al in de Late Middeleeuwen was opgeworpen om aan de westkant van Veenhuizen het land tegen het water van de Zuiderwaert te beschermen.

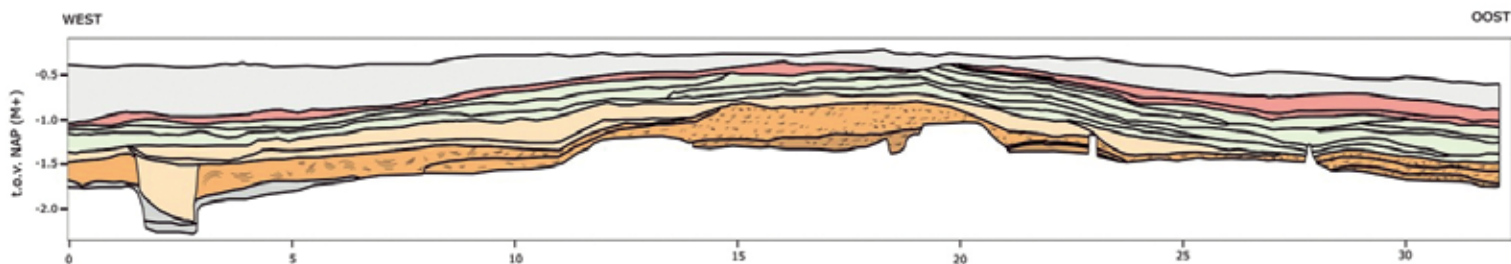
*Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie,
Emile Eimmermann*

Opbouw van de Groenedijk aan de westkant van Veenhuizen. Aan de basis de pluggenophoging (bruinige kleur met schematische pluggen) en daarboven de verdere ophoging, met de onverharde (blauwgroene kleur) en verharde wegfases (roze kleur).

Heiloo | Zuiderloo-Baza

In september hebben archeologen van Hollandia een proefsleuvenonderzoek op het terrein Heiloo-BaZa (Bakker's Zaadteelt & Zaadhandel) uitgevoerd. Het onderzoeksgebied ligt ten noorden van de Vennewatersweg waar ook de nieuwe tunnel 'Door de strandwal' onder het spoor loopt. Dit terrein gaat deel uitmaken van de grotendeels al aangelegde nieuwbouwwijk Zuiderloo, maar ligt westelijk van de spoorlijn Alkmaar-Castricum. Aanvankelijk leek een groot deel van het terrein verstoord. Een noordelijk blok bleek geheel tot grote diepte te zijn omgezet. In het zuidelijk deel vonden we bijna overal grondverbeteringskuilen oftewel moesbedden. Binnen dit gedeelte ligt echter ook nog een houtwal die ooit langs de Krommelaan liep en een deel van de Krommelaan zelf. Deze laan kennen wij vooral van Heiloo's beroemdste vondst: de bronzen en vier vuurstenen sikkels die in 1932 slechts 400 meter oostelijker zijn gevonden (Brunsting 1962, De Ridder 1995, 20-21 en Kleijne 2015, 22). De aanwezigheid van nog een stukje Krommelaan binnen het plangebied bleek relevant, omdat hier het bodemarchief nog geheel intact bleek te zijn. De belangrijkste conclusie was dat er onder

het wegdek van de Krommelaan, dat mogelijk teruggaat tot de Late Middeleeuwen, nog een pakket stuifzand lag op een donkere, door mensen bewerkte akkerlaag met daaronder smalle, waarschijnlijk een schopsteek brede, greppels die als een blokvormig patroon over het terrein waren uitgelegd. Deze greppels lagen min of meer noord/noordwest -zuid/zuidoost gericht en haaks daarop, wat nog steeds de dominante kavelrichting is. Het is ook de richting van de strandwal en de aangrenzende duingronden. Deze donkere, goed geconserveerde laag lag bovendien zo diep dat deze over een groot gebied nog aanwezig kan zijn, ondanks de verstoringen voor grondverbetering (moesbedden) uit de 20ste eeuw. De grootste verrassing was de grote hoeveelheid scherven uit de Prehistorie, die zowel kenmerken vertonen van aardewerk uit de Late Bronstijd als de Vroege IJzertijd. De scherven lagen her en der verspreid in een gebied van 10 m², maar de grootste concentratie van enkele honderden fragmenten aardewerk lag net onder de bewerkte akkerlaag. Aanvankelijk werd gedacht dat hier sprake was van productieafval en mogelijke ovenrestanten doordat de meeste scherven op een 10 cm dik kleipakket werden gevonden. Later

tekening@Vestigia

is gebleken dat er ook op andere plekken binnen het onderzoeksgebied zones waren met klei, vaak een dun laagje en erg plaatse-lijk. De klei is waarschijnlijk niet opgebracht, maar een natuurlijke afzetting. Een dik brok verbrande of gebakken leem zou kunnen wijzen op een oven, maar er zijn geen misbaksels gevonden en ook geen brandsporen of houtskool. De grote concentratie scherven lijkt wel afkomstig van een beperkt aantal potten, maar de variatie hierbinnen is tamelijk groot. Opvallend is het nagenoeg ontbreken van bodemfragmenten (opgemerkt door Erik Drenth). Voorlopig wordt de concentratie scherven gezien als de onderkant van een afvalkuil, hoewel het alleen aardewerk bevat en geen botfragmenten of natuursteen en wordt niet beschouwd als productieafval.

De bovenzijde van de kuil is verdwenen door latere grondbewerking, waarvan de donkere akkerlaag het gevolg is.

De akkerlaag is sterk omgewerkt en zeer humeus, maar eergetouwkrassen die elders binnen Zuiderloo op tal van plaatsen zijn waargenomen, ontbreken hier. Het grid van kleine vierkante of rechthoekige kaveltjes of stroken doet eerder denken aan kleinschaliger grondbewerking, bijvoorbeeld voor tuinbouw direct grenzend aan de nederzetting. De hoeveelheid vondsten geeft aanleiding de nederzetting niet al te ver te zoeken. Vermoedelijk lag deze op een net iets hoger gedeelte in oostelijke richting, maar daar lijkt deze laag geheel te zijn afgetopt, mogelijk al in een verleden. Sinds 1840 ligt de spoordijk er. Behalve de smalle greppels is er ook een

grotere sloot aangesneden, die vermoedelijk fungeerde als hoofdafvoer van het water. Nergens lijkt meer intact veen aanwezig. Het restant daarvan is waarschijnlijk geheel opgenomen in de akkerlagen. Veen werd op deze locatie ook niet echt verwacht, aangezien verondersteld werd dat hier in de nabijheid van het spoor het hoogste deel van de strandwal met opgestoven duin lag. Op nog geen honderd meter naar het noorden is een paar jaar geleden een andere archeologische locatie onderzocht, namelijk Heiloo-Westererf (De Koning & Tuinman 2018). Hier werden geen sporen uit de Bronstijd gevonden, maar wel een vernattingslaag en twee plekken met een dun veenrestant. De echte veengroei kon worden gedateerd tussen 1300-1100 v. Chr., toen de vallei westelijk van de strandwal - waar

Concentratie van scherven.

Enkele scherven uit de mogelijke afvalkuil (veldfoto's).

foto's © Hollandia Archeologen

zowel Westererf als BaZa op liggen - blijkbaar is afgesloten en nauwelijks meer afwaterde. Het veen ligt dan volgens de paleogeografische kaart van 1500 v. Chr. ingesloten in een V tussen de strandwal van Heiloo en die van Egmond (Vos 2015). Deze 'fuik' werd aanvankelijk nog opgevuld met getijdenafzettingen - wat mogelijk ook de plaatselijke aanwezigheid van klei binnen het plangebied BaZa verklaart - daarna zal deze pas zijn afgedekt door een veenlaag. Door deze datering van een nabij-

gelegen veenlaag hebben we een voorlopige chronologische ondergrens voor het aardewerk. Het aardewerk is dus waarschijnlijk jonger dan 1100 v. Chr. Grote randfragmenten wijzen op een weinig geprofileerde, waarschijnlijk drieledige pot, met zeer flauw S-profiel. De randen zijn lang, onverdikt en een enkele is bewerkt. De buitenzijde is gepolijst, maar dit lijkt vooral het geval bij de bovenkant. Andere (buik)scherven zijn fijn besmeten. De meeste scherven uit de grootste vondstconcentratie zijn tamelijk hard gebakken en gemagerd met steengruis, meestal kwartsbrokjes, maar soms ook stukjes mica. Slechts een klein deel van de scherven is veel zachter, dunwandiger en heeft nauwelijks zichtbare magering. Hiervan zijn enkele randfragmenten aan de bovenzijde met vingerindrukken versierd. Het vondstcomplex is nog in bewerking, maar met een datering tussen 800 en 600 v. Chr. wordt rekening gehouden. De datering is bepaald op grond van de kenmerken van de scherven die overeenkomsten vertonen met Van Heeringen's Assendelft-aardewerk groep (Van Heeringen 1989). Deze datering is voor Heiloo en het hele gebied daaromheen tamelijk bijzonder, omdat hier tot nu toe ieder spoor van de Vroege IJzertijd ontbrak. Sporen uit de Midden-IJzertijd zijn wel bekend, zowel binnen Zuiderloo als in andere delen van Heiloo. Deze sporen komen echter van een hoger niveau en zijn al ingegraven in een dikke laag zand die over het veen is gestoven. Het oppervlak uit de Midden-IJzertijd en later komt daardoor overeen met het huidige oppervlak, terwijl het oppervlak uit de Bronstijd en, zoals het er nu naar uitziet, ook de Vroege IJzertijd in Heiloo zeker een

meter onder het huidige ligt. Daartussenin, tussen de akker- en veenlagen uit Bronstijd/Vroege IJzertijd, en de sporen vanaf de Midden-Bronstijd is er een meter tot anderhalve meter zand over het veen gestoven.

Hollandia Archeologen, Jan de Koning, Niels Tuinman en Steven Vermolen

Hollands Kroon – Wieringen Amstelmeerkanaal/Burgerweg

Tussen 21 oktober en 13 november 2020 kon gefaseerd het restant van een middelgroot ambachtelijk gebouw houten vissersschip worden gedocumenteerd. Bij het graven langs de buitenkuip van de in aanbouw zijnde doorlaat tussen de Polder Waard Nieuwland aan de zuidzijde van het voormalige eiland Wieringen en het Amstelmeerkanaal werden ter hoogte van de Burgerweg onverwacht rond de veertig grote stukken bewerkt eikenhout gevonden. Men stuitte op deze resten bij het slaan van de stalen damwandprofielen van de kuip. Nadat de Gemeente Hollands Kroon en het Hoogheemraadschap dit volgens het protocol toevalsvondsten hadden gemeld, was dezelfde middag een klein team van Archeologie West-Friesland ter plaatse om te zien om wat voor resten het ging. Na overleg met specialist Arent Vos (scheepsarcheoloog Batavialand/RCE) kon worden bevestigd dat het om een middelgroot zeevarend schip ging waarvan de delen met ijzeren pennen waren verbonden. Dit duidde op een datering in de 18de of 19de eeuw. Haast met documenteren was geboden, omdat het slaan van de dam-

Historische kaart van Wieringen met aan de zuidoostzijde de Polder Waard Nieuwland, drooggelegd in 1845.

herkenbaar waren. Restanten van een bun, het met zeewater gevulde reservoir in het schip waarin de gevangen vis vers werd gehouden, werden herkend. Het bestond uit drie schotten en twee bundekenplanken. Dat het om een vissersschip ging was dus wel zeker. Het schip lag rechtstandig in de bodem, met het voorschip in zuidwestelijke richting en had een oorspronkelijke gereconstrueerde lengte van ongeveer 14 m. De maximale breedte van het vaartuig is opgemeten ter hoogte van het voorste uiteinde van de bun. Deze bedroeg 3,5 m. Een lengte-breedteverhouding van 1:4 is bij dit type schepen aannemelijk. De scheepshuid was gladboordig, dat wil zeggen dat deze is opgebouwd uit planken die met de zijden tegen elkaar aan zijn bevestigd. De dikte van de eikenhouten scheepshuid bedroeg 4 cm en de inhouten, het geraamte van het schip, bestond uit eiken-

wand verder moest. Of de damwand het schip kon beschadigen kon alleen onder water worden uitgezocht. Twee duikers van duikteam ODC doken de zone buiten de bestaande damwand af op zoek naar wrakresten. Het hout leek zich te concentreren in een gebied tot 4 m direct zuidelijk van de geslagen damwand en naar het zuidwesten te steken. Twee forse stukken kniespant met breeuwsel konden door de duikers worden geborgen. Door het prikken met 2 m lange jalons is geconstateerd dat veel losse stukken hout nog op de bodem lagen en dat er mogelijk nog scheepsresten aanwezig waren. Na overleg werd de tweede damwand om de mogelijke resten uitgebreid, waardoor het werk van de bouw van het

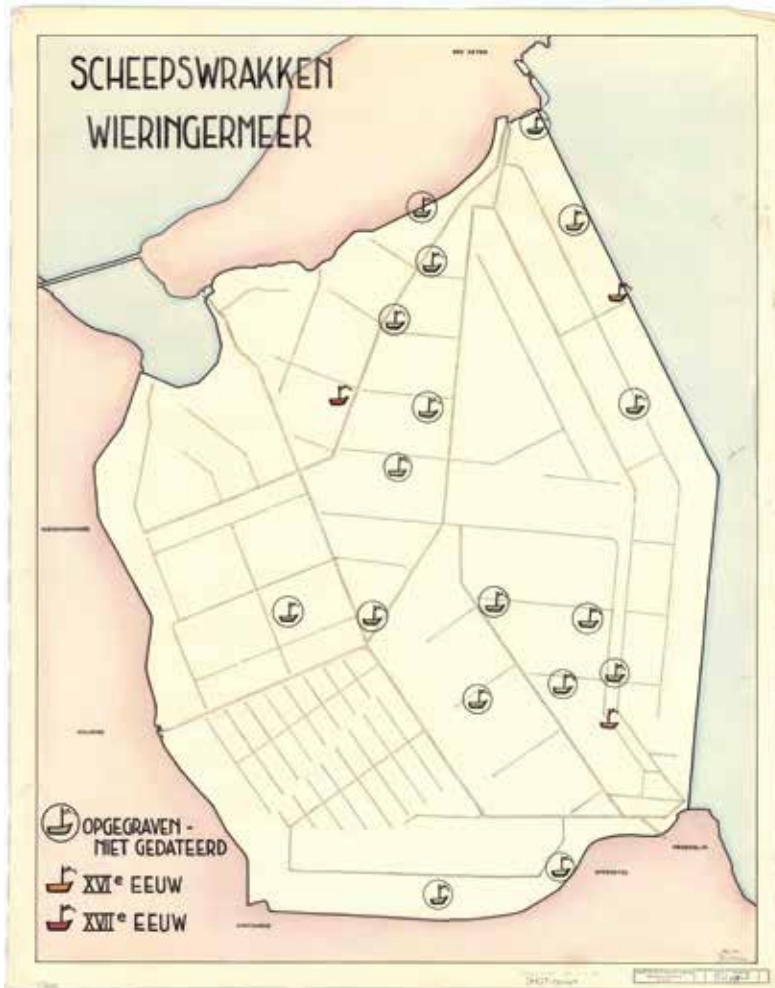
uitstroomgemaal verder kon.

De scheepsresten lagen tegen de dijk van de in 1845 drooggemaakte Polder Waard Nieuwland aan. In 1929 viel de direct zuidelijk gelegen Wieringermeerpolder droog. Daarbij werden rond de twintig scheepswrakken ontdekt. Op ongeveer 150 m ten zuidoosten van de locatie is ten tijde van de drooglegging het scheepswrak WMo4 op kavel F96 gevonden. Het wrak van de Burgerwegbrug moet dus ná 1845 en vóór 1929 dateren.

Nadat de buitenste damwand was geslagen en de buitenkuip droog kwam te liggen, werd overgegaan tot het onderzoeken van de resten. Het bleek te gaan om een houten scheepswrak waarvan de bovenste contouren duidelijk

De eiken delen van het scheepswrak naast de damwand van het uitstroomgemaal op 22 oktober 2020.

Kaart van de scheepswrakken die na de drooglegging van de Wieringermeerpolder gevonden zijn, getekend door de Rijksdienst IJsselmeerpolders in 1955.

Scheepsarcheoloog Wouter Waldus staat in de voormalige bun van het visserschip.

houten balken met een lengte en een breedte van 20-25 cm. Deze zijn zij aan zij tegen elkaar aan bevestigd in het achterschip, alleen tussen het laatste spant en het eerste bunschot zat een tussenruimte van 30 cm. Bij het opgraven van de scheepsresten zijn geen aan het schip gerelateerde objecten gevonden, alhoewel het achterschip vrijwel volledig is opgegraven, inclusief de ruimte tussen het

bunschot en de inhouten. Vaak is dit de locatie waar tijdens de wrakvorming objecten bewaard blijven. De afwezigheid van materiaal in situ kan een aanwijzing zijn dat het schip is afgedankt en afgezonken. De gladboordigheid, het gebruik van veel ijzeren constructieonderdelen en de scherpe zaagsnedes wijzen op een datering in de 19de eeuw. Het schip leverde niet genoeg

nieuwe informatie op om het nader te onderzoeken. De resten zijn na deselectie door de aannemer verzameld en afgevoerd.

ADC, Wouter Waldus
Archeologie West-Friesland, Michiel Bartels & Jort Smit

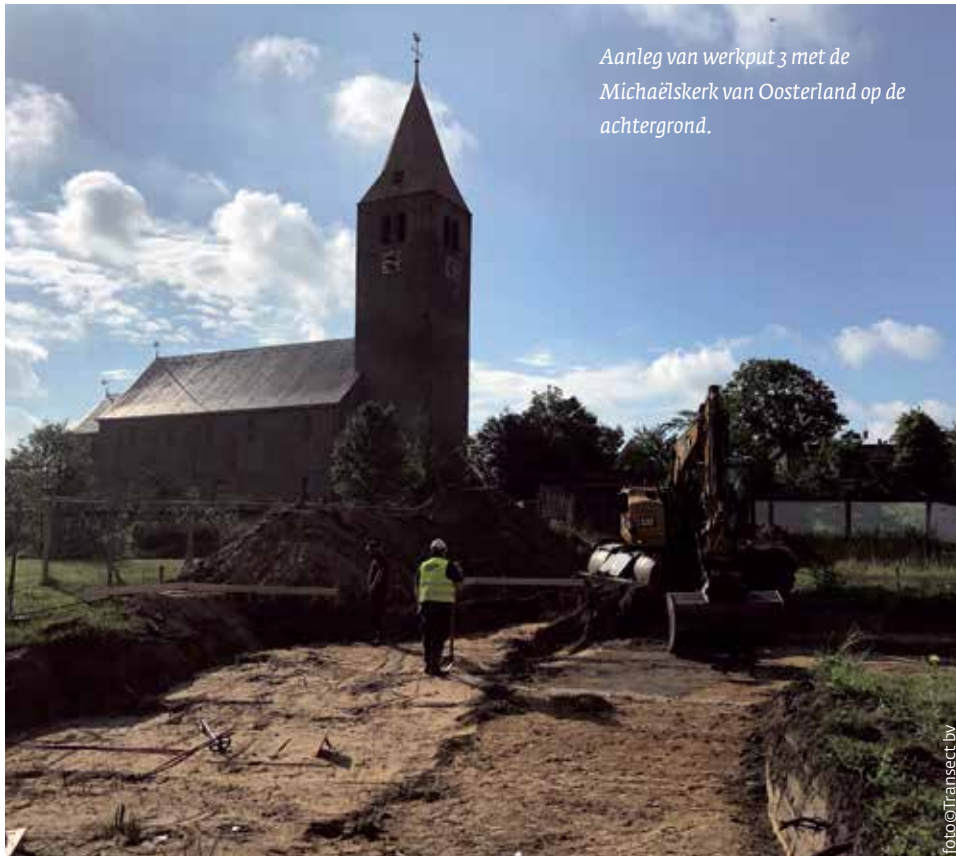

Hollands Kroon – Oosterland (Wieringen) | Gemeenelandsweg 63

Voorafgaand aan de bouw van vier nieuwbouwwoningen aan de Gemeenelandsweg 63 te Oosterland heeft Transect b.v. in augustus 2020 een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Dit archeologisch onderzoek was het allereerste nederzettingsonderzoek dat op het eiland Wieringen plaatsvond. Het plangebied ligt direct ten noorden van de 11de-eeuwse

Michaëlskerk, waarvan het grootste deel met tufsteen in Romaanse stijl is gebouwd. De voorganger was een houten kerk. De Gemeenelandsweg kent zijn oorsprong waarschijnlijk in dezelfde periode als het ontstaan van de kerk. Vanwege de ligging van het plangebied op een keilembult met dekzand, de verschillende archeologische resten in de omgeving en de ligging naast de middeleeuwse kerk was de kans op het vinden van archeologische resten hoog. Bij het archeologisch onderzoek zijn resten

van een middeleeuwse nederzetting gevonden, zoals grondsporen van palen, kuilen, greppels en een waterkuil. De verschillende paalsporen vormen waarschijnlijk twee gebouwstructuren van mogelijke houten woonhuizen. De twee huisplattegronden hebben een NO-ZW oriëntatie en een N-Z oriëntatie. Deze bewoning stamt uit de tijd van de tufstenen kerk en mogelijk van daarvóór. Ook zijn er keramiek, metaal, bouw materiaal, natuursteen, vuursteen en dierlijk botmateriaal gevonden. Het materiaal kan getypeerd

Aanleg van werkput 3 met de Michaëlskerk van Oosterland op de achtergrond.

Coupefoto van de waterkuil in werkput 1.

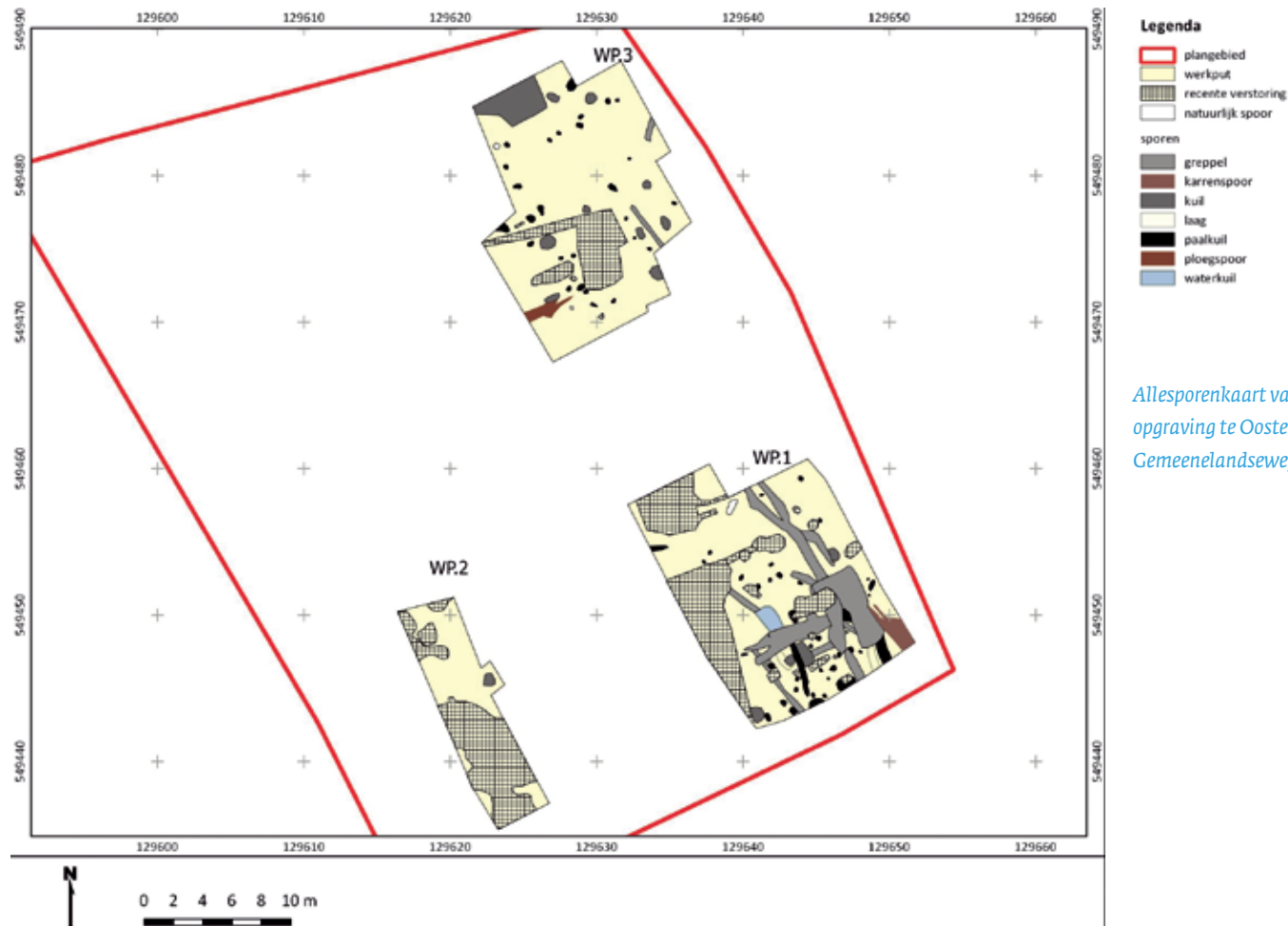
worden als nederzettingsafval. Het aardewerk bestaat vooral uit wand- en randfragmenten van kogelpotaardewerk, elmpot, paffrath en roodbakend aardewerk. Het kogelpotaardewerk, elmpot, en paffrath komt waarschijnlijk

uit de 11de -13de eeuw en de Late Middeleeuwen.

Het onderzoek bevindt zich in de uitwerkingsfase. Bij de uitwerking zal extra aandacht worden gegeven aan de specifieke datering

van het aardewerk en nadere uitwerking van de gebouwstructuren (datering en typologie). Uiteindelijk zal het onderzoek meer inzicht geven in de middeleeuwse bewoning op het eiland Wieringen.

Transect bv, Maaik Hartog

Allesporenkaart van de opgraving te Oosterland, Gemeenlandseweg 63.

Voorbeeld van de aardewerkvondsten, daterend van de Vroege Middeleeuwen tot de Nieuwe Tijd.

Aanleg van
werkput 1
door Matthijs
Sonneveld.

Hoorn | Grote Oost 53

In maart 2020 is door Archeologie West-Friesland een archeologische begeleiding uitgevoerd op het terrein tussen het Gerritsland en het voormalige kantongerecht van Hoorn op het Grote Oost 53. Het Grote Oost maakt samen met het Kleine Oost en het West deel uit van de Westfriese Omringdijk en is daarmee een van de oudste straten van de stad Hoorn. Het Gerritsland ontleent haar naam aan heer Gerrit van Heemskerk, een telg uit een adellijke familie die in de 14de eeuw in Hoorn woonde. Chroniqueur Velius vermeldt in 1605 dat Gerrit van Heemskerk in Hoorn een stuk open land met boomgaard bezat, waarop hij een huis liet neerzetten. Na zijn dood zou dit stuk land zijn bebouwd en het Gerritsland zijn geworden. Als het verhaal bij Velius klopt, is het Gerritsland als straat na 1398 ontstaan.

Bij de begeleiding zijn resten vanaf de late 15de of vroege 16de eeuw gevonden. De oudste sporen hoorden bij verschillende huizen langs het Gerritsland en bestonden uit muurfunderingen, plavuizenvloeren en een kleine voorraadkelder. In de 18de eeuw werd langs het Gerritsland een koetshuis met stalling gebouwd, waarvan een deel van de achtergevel is gevonden.

Het oudste gebouw stond pal ten noorden van Grote Oost 53 en hoorde in de late 15de of vroege 16de eeuw dus bij het Gerritsland. Van dit gebouw zijn delen van de oost-, zuid- en westgevel gevonden.

De vloer lag op een pakket schoon grijs zand en was gemaakt van kleine geglazuurde plavuizen in dambordpatroon.

Wandtegels uit de 18de eeuw. Deze exemplaren lagen achter een bestaande waterput.

foto©Archeologie West-Friesland

Langs de westelijke fundering lag op circa 0,2 m beneden vloerniveau een rij vroege golfpannen met de nok aan de bovenkant; de pannen lagen dus ondersteboven. De rij pannen was afgedekt door het lichtgrijze zandpakket, waarop de plavuizenvloer lag. Waarschijnlijk heeft de holte onder de dakpannen een drainerende functie gehad. De kant aan het Grote Oost (zuid) ligt namelijk veel hoger dan de straatzijde van het Gerritsland (noord), vanwege het historische binnentalud van de voormalige zeedijk. Door het afschot richting het Gerritsland kon het overschot grond- of hemelwater via de holte onder de dakpannen worden afgevoerd. Hierdoor werd optrekkend vocht tegengegaan en bleef de zandlaag onder de plavuizenvloer betrekkelijk droog. In de 17de eeuw onderging het terrein enkele veranderingen. Binnen het hierboven ge-

noemde huis werd in pandig een muur opgetrokken, waardoor het gebouw in meerdere kleinere vertrekken werd verdeeld. Ter hoogte van het meest zuidelijke vertrek werd de oostgevel met een extra stuk metselwerk versterkt, waarschijnlijk voor de bouw van een haard of schouw om de nieuwe kamer te verwarmen.

Wanneer bovengenoemd gebouw precies werd gesloopt, is niet duidelijk, maar waarschijnlijk vond dit direct voorafgaand aan de bouw van de stal of het koetshuis in de eerste helft van de 18de eeuw plaats. De stal of het koetshuis lag parallel aan het Gerritsland en was op basis van het kadastrale minuutplan uit 1823 ongeveer 14 x 8 m. Rond 1908 kwamen het voormalige kantongerecht aan het Grote Oost en het koetshuis of de stalling langs het Gerritsland in handen van een telg van de

foto©Archeologie West-Friesland

Funderingen van de laat 15de- of vroeg 16de-eeuwse gebouwen.

foto©Archeologie West-Friesland

Plavuizenvloer binnen het laat 15de- of vroeg 16de-eeuwse gebouw.

bekende Hoornse kaashandelaarsfamilie De Jong. Het jaar erop liet hij het koetshuis of de stal slopen. Bij het archeologisch onderzoek is alleen de zuidwesthoek van de fundering gevonden; de rest is in situ onder het huidige straatwerk bewaard gebleven. Op de resten van het laat 15de- of vroeg 16de-eeuwse gebouw lag in de tijd van het koetshuis een half rond pad, gemaakt van een grote

Een verzilverde
vingerring met de
initialen C.P.M.

Het halfronde pad om de verdwenen boom
achter het voormalige koetshuis.

variatie aan bakstenen met een uitwendige diameter van bijna 10 m. Het gros bestond uit hergebruikte 16de- en 17de-eeuwse bakstenen, maar er zaten ook enkele afgedankte laat 13de-eeuwse kloostermoppen tussen. Daarnaast was het pad op verschillende plaatsen met industriële grijze hardgebakken klinkers gerepareerd. De ronde vorm van het pad lijkt geen toeval. Op oude luchtfoto's van Hoorn is ter hoogte van onderhavig gebied een enorme boom zichtbaar. Het pad heeft de boom dus waarschijnlijk omsloten. Bij het vrijleggen van het pad vond collega Aad Weel een verzilverde vingerring met een imitatie van een geslepen aquamarijn, waarschijnlijk van geslepen blauwgekleurd glas. Aan de binnenzijde van de ring staan de initialen C.P.M gegraveerd.

Archeologie West-Friesland, Jasper Leek

Hoorn | Kerkplein

In 2020 heeft de gemeente Hoorn het hele Kerkplein in het centrum van Hoorn laten vernieuwen. De herinrichting bestond uit het verwijderen van de huidige bestrating, het afgraven van de bouwvoor en het opnieuw bestraten van het plein. Ook werden een fontein, lichtmasten, ondergrondse vuilcontainers, nieuwe kabels en leidingen geplaatst en vervuilde locaties gesaneerd. Uit het proefonderzoek in 2019 bleek dat onder het hele plein grote en zware funderingen van de verschillende fases van de kerk lagen. Ook lagen er dicht onder de oppervlakte skeletten van mogelijk duizenden bewoners van Hoorn. Geprobeerd is om de voorgenomen vernieuwing zo archeologie-vriendelijk mogelijk te laten ontwerpen. Dit is maar ten dele gelukt. Omdat er noodzakelijk grondwerk moest worden uitgevoerd, zijn in de periode februari-augustus 2020 de werkzaamheden door Archeologie West-Friesland archeologisch begeleid. Behoud in situ bleek slechts in beperkte mate mogelijk. In de 14de eeuw stond op het Kerkplein al een houten kerk. In de 15de eeuw werd een veel grotere kerk van baksteen gebouwd: een driebeukige hallenkerk. Deze grote kerk is niet in één keer neergezet. Tegen de kerk werd rondom van alles aangebouwd, waardoor de kerk eruit kwam te zien zoals we haar kennen van 17de-eeuwse afbeeldingen. Dat er rondom gebouwd kon worden was mogelijk, omdat men vanwege de slappe grond besloot de kerktoren niet aan de kerk te bouwen, maar tegenover de kerk neer te zetten.

In 1838 brandde de middeleeuwse kerk door onvoorzichtigheid van een loodgieter af. Hierna werd een nieuwe kerk gebouwd naar ontwerp van architect Jan David Zocher. In 1878 brandde door blikseminslag ook deze kerk af. Na de brand in 1878 werd besloten een nieuwe, kleinere kerk te bouwen. In 1883 kwam het huidige kerkgebouw, ontworpen door architect C. Muysken, gereed. Hierbij werd geen gebruikgemaakt van de oude funderingen. Alleen de nieuwe kerktoren kwam op exact hetzelfde grondplan te staan als de

Tekening uit 1648 van de Grote Kerk te Hoorn.

oude toren. Zowel aan de zuid- als noordwestzijde van de huidige kerk werden resten van het schip van de middeleeuwse hallenkerk gevonden, met daartegenaan gemetselde steunberen voor de

De grote middeleeuwse hallenkerk op de kadastrale minuutkaart van 1823.

De door blikseminslag afgebrande kerk van Jan David Zocher.

stevigheid. De muren maken deel uit van een uitbreiding van de kerk die historisch wordt geplaatst rond 1450. De muur aan de zuidwestzijde van de huidige kerk kon tot op de houten fundering worden onderzocht. Van deze muur resteerden 19 baksteenlagen van rode en gemengde roodgele bakstenen. De muur was gemetseld met een harde kalkmortel. Onder de muur staken eikenhouten dwarshouten uit als onderdeel van de houten fundering.

De muur was op gelijke afstand met steunberen verstevigd. De fundering hiervan was uitgevoerd op een rooster van eiken funderingsbalken met daartussen heipalen van elzenhout. De eiken liggers waren met elkaar verbonden via halfhouts verbinding. Ook aan de noordzijde van de huidige kerk werd een zijgevel van de 15de-eeuwse muur gevonden. Deze kon worden gevolgd over een afstand van 21,5 m. Ook hier zaten steunberen op een onderlinge afstand van 5,5 m. Deze muur kon alleen onderzocht worden in het eerste vlak, aangezien hier geen diepere verstoringen plaatsvonden.

Vooraf bij de aanleg van de fontein en het ontgraven van de kerktoren werd een grote hoeveelheid botmateriaal gevonden. Als gevolg van eerdere graafwerkzaamheden werden in en rondom de kerktoren geen skeletresten in verband gevonden. Ter hoogte van de fontein waren de begravingen nog intact. Hier werden circa 65 van de in totaal 79 opgegraven individuen gevonden. Ongeveer de helft bestond uit kindergraven. Door het hoge grondwater waren de kisten en het skeletmateriaal zeer goed bewaard gebleven. In totaal werden tot een diepte van 2,40 m

onder de straat twaalf vlakken met daarin begravingen aangelegd. In de grafkisten werd met enige regelmaat een bed van stro gevonden of een turfblok dat onder de voeten van de overledene was geplaatst. Op basis van stratigrafie en historische bronnen kan worden geconcludeerd dat hier in ieder geval vanaf de 15de tot in de 17de eeuw is begraven. Op een hoger niveau werd in deze werkput

De zijmuur van het schip van de middeleeuwse kerk met haaks daarop een steunbeer.

een baan van menselijk skeletmateriaal van circa drie lagen dik gevonden. De baan bestond uitsluitend uit botmateriaal. Naast lange botten lagen er ook delen van schedels; een bijzonder fenomeen dat we niet vaak tegenkomen. Vergelijkbaar is de vondst van een 'bottenstraatje' bij de Bavokerk in Gent. Het is nog niet precies bekend wat de functie van de beenderen is geweest. Mogelijk werden

Een van de vrijgelegde kinderskeletten, gevonden ter hoogte van de huidige fontein.

< Foto van de noordmuur van het schip van de middeleeuwse kerk.

De goed bewaarde skeletresten worden in het veld vrijgelegd en gedocumenteerd.

geruimde skeletten op deze manier herbegraven bij de kerk in de overtuiging dat de overledenen dan alsnog konden herrijzen bij de wederopstanding. Dit zou kunnen verklaren waarom alleen de lange botten werden herbegraven. Op basis van de stratigrafie en het vondstmateriaal heeft deze herbegraving plaatsgevonden in de 16de of 17de eeuw. Alle skeletresten uit de verstoorde context zijn herbegraven op de Algemene Begraafplaats aan het Keern te Hoorn.

Binnen de contouren van de middeleeuwse hallenkerk is een bronzen poot van een middeleeuwse kandelaar gevonden. Het voorwerp heeft de vorm van een zittende leeuw met wapenschild en is ongeveer 10 cm hoog. Dit leeuwenbeeldje was ooit een van de drie voeten van een grote kandelaar die op een van de altaren van de kerk stond. Aan de achterkant van het beeldje zit een vierkant gedeelte met een gat erin. Daarin heeft een metalen pen gezeten waarmee het aan de kandelaar was geklonken. De kandelaar dateert uit de 14de of 15de eeuw en is in de Noordelijke Nederlanden gemaakt. Van dergelijke kandelaars zijn er slechts enkele uit museale collecties bekend. In de Grote Kerk stonden veel altaren. Rijke inwoners van de stad lieten soms geld na aan de kerk waaruit een priester werd betaald om voor de schenker en zijn familie te bidden. Het was gebruikelijk dat op een altaar kaarsen brandden. Op het schildje stond wellicht het familiewapen van de schenker.

Archeologie West-Friesland, Bart ter Steege

De baan van mensenbotten.

De bronzen poot van de laatmiddeleeuwse kandelaar.

foto©Archeologie West-Friesland

< Nieuwland 14 (rechts), 16 en 18 (links) in 2015.

*Inpandig archeologisch onderzoek in Nieuwland 14.
Bovenin de originele balken uit circa 1586.*

Hoorn | Nieuwland 14-16-18

In 2020 begon de renovatie van drie verwaarloosde panden aan het Nieuwland, in het oude centrum van Hoorn. Omdat inpandig een laag grond moest worden afgegraven voor het storten van een betonvloer, zijn de werkzaamheden archeologisch begeleid. Hiernaast is bouwhistorisch onderzoek gedaan en zijn boommonsters genomen uit de houtskeletten voor dendrochronologisch onderzoek. Historisch is bekend dat het Nieuwland in 1508 is aangelegd, in de periode hiervoor lag dit gebied buiten de stadsgrenzen. De oudste bewoningssporen op de percelen dateren daarom uit de vroege 16de eeuw.

Nieuwland 14

Op het perceel Nieuwland 14 zijn resten van drie huizen gevonden, die na elkaar hebben bestaan. Het eerste huis was slechts 9 m lang en bestond uit twee vertrekken die van elkaar werden gescheiden door een houten wand. In het achterste vertrek lag een dikke laag aan-

gestampte mortel, vermoedelijk heeft dit dienst gedaan als vloer. Achter het huis lag een waterput. Dit huis is op een bepaald moment afgebroken en vervangen door een huis van ruim 13 m lang, bestaande uit drie vertrekken die ook weer van elkaar werden gescheiden door houten binnenwanden. In het voorste vertrek lag een plavuizen vloer, het middelste en achterste vertrek hadden een vloer van bakstenen. Achter het huis lag een verhard plaatsje van bakstenen. Er zijn aanwijzingen dat dit pand is ingekort, waarbij het achterste vertrek is komen te vervallen. Voor zowel het eerste als het tweede huis weten we niet waar de haard zat. Beide panden moeten relatief kort hebben bestaan, want al rond 1586 is het derde huis gebouwd. Dit huis bestaat nog steeds en kon worden gedateerd aan de hand van dendrochronologisch onderzoek aan het houtskelet, dat nog grotendeels origineel is. Het pand is in de loop van de eeuwen diverse keren verbouwd. Rond het midden van de 17de eeuw is bijvoorbeeld een van de zijgevels vernieuwd en iets meer naar binnen geplaatst. Gelijktijdig zijn de muurstijlen, korbelen en sleutelstukken van de onderste balklaag verwijderd, waarna de zolderbalken in de zijgevels zijn gelegd. Aanvankelijk had het huis één haard. Op deze plek zijn twee ingegraven aspotten en een asput gevonden. Later is een tweede haard aan de achterkant van het pand aangelegd. In het huis zijn verder onder meer twee kelders, een plavuizen vloer en de fundering van een gangmuur gevonden. Het pand is eeuwenlang in gebruik geweest als bakkerij. Uit historische bronnen blijkt dat dit in ieder geval vanaf 1722 al het geval was. De bakkerij bleef op deze

Een van de ingegraven aspotten bij de haard wordt blootgelegd in Nieuwland 14.

plek gevestigd tot de jaren 90 van de 20ste eeuw. Aan de achterkant van het huis is de fundering van een broodoven gevonden, met een afmeting van 1,7 x 2,1 m.

Nieuwland 16

Nieuwland 16 heeft een bijzondere opzet, want het bestaat uit een smal voorhuis met een steeg erlangs en een hoger achterhuis dat over de volle breedte van het perceel is gebouwd. Deze situatie is niet in één keer ontstaan. In eerste instantie is hier in de 16de eeuw een smal huis gebouwd van ongeveer 14 m lang en 5,5 m breed met langs de volledige lengte een steeg. Achter het huis lag een bakstenen plaatsje met een goot. Tussen 1630 en 1635 is de achterkant van het huis afgebroken, waarna het nog bestaande achterhuis over de volledige breedte van het perceel is gebouwd. Het huis was nu ruim 17 m lang.

De onderste balklaag van het achterhuis is van eikenhout en was oorspronkelijk voorzien van muurstijlen, korbelen en sleutelstukken. Onderdeel hiervan is een geprofileerde pui-balk op de plek van de achtergevel. Hier sloten oorspronkelijk vier stijlen op aan, die onderdeel waren van een grote raampartij. De

balklaag van de eerste verdieping is uitgevoerd in grenenhout en gebouwd met muurstijlen en korbelen. In het achterhuis zaten een haard en een voorraadkelder uit de 17de eeuw. In de 18de eeuw is het smallere voorhuis volledig nieuw gebouwd, waarbij de steeg langs dit bouwdeel is behouden.

Een blootgelegd sporenvlak op perceel Nieuwland 16, met op de achtergrond het achterhuis uit 1630-1635. Het smallere voorhuis is afgebroken en in dezelfde vorm teruggebouwd.

foto@Archeologie West-Friesland

De rechthoekige bak met drie compartimenten binnen Nieuwland 18, waarin de wandtegels van de schouw zijn gevonden.

Een deel van de wandtegels met bijbelse voorstellingen van de schouw, die dateren uit het laatste kwart van de 17de eeuw.

foto@Archeologie West-Friesland

Nieuwland 18

Het pand op perceel Nieuwland 18 dateert van oorsprong uit de 16de of 17de eeuw, maar is in 1936 sterk verbouwd. Hierbij is onder meer de voorgevel, kap en de balklaag van de eerste verdieping vernieuwd. De onderste balklaag bestond weliswaar uit oude eiken balken, maar ook hier is veel aan gewijzigd. Een deel van de balken is bijvoorbeeld in de 20ste eeuw gedraaid en het is niet zeker of alle eiken balken van oorsprong in het pand zaten. Eén balk met fraai sleutelstuk is gedateerd: het hout is gekapt in 1607/1608. Bij de archeologische begeleiding zijn onder meer twee voor-

raadkelders, een regenwaterkelder en een inpandig gemetseld riool gevonden. Tegen de voorgevel zat ook nog een rechthoekige bak van gele bakstenen en trasmortel die in drie compartimenten was verdeeld. Mogelijk werden hier vloeistoffen in bewaard. In de kelder bleken de wandtegels van een schouw te zijn gestort.

Het gaat met name om tegels met mangaankleurige beschildering van bijbelse voorstellingen binnen een cirkel met ossenkoppen in de hoeken. De tegels zijn op de achterzijde genummerd, zodat de tegelzetter ze gemakkelijk op de juiste volgorde kon in metselen. Aan

de ene kant van de haard staan scènes uit het Oude Testament, aan de andere kant scènes uit het Nieuwe Testament. De wandtegels dateren uit het laatste kwart van de 17de eeuw en kunnen worden toegeschreven aan productie te Rotterdam.

Archeologie West-Friesland, Dieuwertje Duijn en Christiaan Schrickx

Koggenland | Bobeldijk

In februari 2020 is door een detector-amateur op het perceel westelijk van afslag 8 van Rijksweg A7 bij Hoorn tegenover de toren van het Hotel van der Valk een opgerolde gouden Geuzenpenning gevonden.

De vinder meldde de vondst - volgens de richtlijn metaaldetectie - bij Archeologie West-Friesland. De Geuzenpenning, en zeker de opgerolde variant, is zeer zeldzaam. De ovale munt (ingevoerd onder nummer Numis 1149506) werd op 10-15 cm onder het gras gevonden en heeft een diameter van 20,5 mm, een gewicht van 6,6 gram en aan de bovenzijde een draagoog. Daarmee kan worden vastgesteld dat het om een hanger of amulet ging. Numismatisch is vastgesteld dat de munt is geslagen in de periode 1566-1567, het begin van de Opstand tegen Spanje. Op de voorzijde staat het portret van de koning van Spanje en landsheer van de Nederlanden Filips II met het randschrift EN. TOVT. FIDELLES. AV. ROY (in alles trouw aan de koning). Op de keerzijde staan twee ineengeslagen handen, waaromheen een dubbele bedeltas met het randschrift

IVSQUES.A.PORTER.LA.BESACE (tot het dragen van de bedelzak toe). Opmerkelijk is de gespiegelde 'S', die dit exemplaar tot een unicum maakt. De munt komt uit het atelier van de Brabantse muntmeester en bronsgieter Jacob Jonghelinck (1530-1606). Door de onderzoekers van het veilinghuis waar de penning in 2020 werd verkocht, is het echter een afgeleide van een amulet van Jonghelinck, gemaakt door anderen en gegoten in goud. Een vergelijkbaar exemplaar is in het bezit van het Rijksmuseum te Amsterdam (NG-NM878-C) dat vermoedelijk uit dezelfde gietvorm afkomstig is.

Dit amulet heeft een grote symbolische waarde. In de vroege fase van de Opstand poogden de edelen uit de Lage Landen het Spaanse bestuur te bewegen tot versoepeling van de streng katholieke maatregelen en smeekten de koning daarom. Diens hovelingen scheepden hen af met de schampere opmerking in het Frans 'ce ne sont que des gueux' ofwel in het Nederlands 'het zijn maar bedelaars'. Het woord gueux werd in het Nederlands verbasterd tot 'geus', wat de geuzennaam werd voor de door de autoriteiten als armoedzaaiers

bespottte edelen. Dit sterkte de edelen in hun saamhorigheid.

Ondanks dat zij de koning niet wilden afvalen, stonden zij wel kritisch tegenover zijn beleid, maar waren nog niet zo ver om zijn heerschappij te verwerpen. Daarom drukten zij hun onvrede uit in beeldtaal en ontstond de geuzenpenning met enerzijds trouw, anderzijds kritiek. De bedeltas is daar het voorbeeld van. De geuzen ontwikkelden zich later

De opgerolde gouden geuzenpenning, 1566-1567.

Een geus met kruisboog, zwaard, Turkse snor en geuzenpenning.

echter tot directe tegenstanders van de koning en bleven zich met dit soort amuletten tooien. Dat de geuzenpenning westelijk van Hoorn is gevonden, wekt geen verwondering. Begin mei 1567 logeerde te Hoorn een grote leger-troep geuzen, wel elf vendels van totaal ongeveer 2200 man. Geschiedschrijvers meldden dat de aanvoerders van de geuzen als een soort ordeteken de amuletten om hun hals droegen. Met het leger mee kwam nog een leger-tros van vrouwen, kinderen en los volk. Dit leger-tje was te voet vanuit Vianen naar Amsterdam getrokken om hun achterstallige soldij te gaan eisen bij hun heer, Hendrik van Brederode, bijgenaamd 'de Grote Geus'. Van Brederode vluchtte eind april 1567, kort na hun aankomst, met een schip vanuit Amsterdam naar de protestantse uitwijkplaats Emden in Oost-Friesland. Het legertje vluchtte daarop naar het noorden. Ze plunderden het Waterland en trokken richting Hoorn en Medemblik, waar zij in de omliggende dorpen verbleven. Vanuit deze havens poogden zij een scheepspassage naar Emden te krijgen. Bij Hoorn plunderden ze diverse gebouwen. Ondanks de goede voornemens om niet te gaan stropen werden de Westfriesse dorpen gedeeltelijk gebrandschat en werd het Hoornse Regulierenklooster beroofd. Een meegevluchte rijke burger uit Amsterdam of een van de elf compagnie-kapiteins kan de gouden geuzenpenning hebben gedragen. Het oprollen gebeurde wellicht uit wroeging of bij het zien van de vijand. De Bobeldijk was een van de historische in- en uitvalswegen van Hoorn, daarmee is de vondstlocatie verklaarbaar. Om de geldelijke waarde van de geuzenpenning te verhogen heeft de vinder de munt door

een restauratieatelier laten uitrollen en plat-slaan. Daarmee is het als archeologisch object onherstelbaar beschadigd. Opperolde munten en penningen komen op veel plaatsen voor en hebben, net zoals bijvoorbeeld opzettelijk kromgetrokken zwaarden, een bijzondere archeologische lading. Op verzoek van de Hoornse erfgoed-driehoek is gepoogd de vinder de bijzondere penning aan het Westfries Museum te doen verkopen. Dit is niet gelukt. Vervolgens is de platte munt aangeboden aan het veilinghuis Heritage Auctions Europe in IJsselstein. Daar is het als kavel 2467 met een inzet van € 20.000,- ter veiling aangeboden. Het is op 17 november 2020 geveild voor € 40.000,-. Het trok zelfs de aandacht van het

actualiteitenprogramma van Beau van Erven Dorens, waar directeur van het veilinghuis Jacco Scheper de vondst toelichtte. De koper is een gerenommeerd Nederlands instituut met een vooraanstaande collectie op dit gebied. Alhoewel het te betreuren viel dat de munt niet in het Westfries Museum terecht kwam, mag toch worden vastgesteld dat dit stuk belangrijk erfgoed in elk geval binnen de landsgrenzen en zelfs provinciegrens is gebleven.

Archeologie West-Friesland, Michiel Bartels

Deze tekst is samengesteld op basis van informatie van de vinder, Christiaan Schrickx, Frank Postma, Paul Beliën en het Historisch Museum Den Briel.

*De uitgerolde
geuzenpenning.*

Koggenland – Scharwoude | Westerdijk

De Alliantie Markermeerdijken is begonnen met de versterking van de dijk tussen Hoorn en Durgerdam. Een deel van die werkzaamheden bestaat uit de bouw van een nieuwe inlaat door de Westerdijk bij gemaal Westerkogge ten noorden van het dorp Scharwoude. De Westerdijk is onderdeel van de 126 km lange Westfriese Omringsdijk die ergens rond 1250 werd voltooid. Dit deel van de dijk liep oorspronkelijk vanaf Schardam in een vrij rechte lijn naar Hoorn. Tijdens de Marcellusvloed van 1375 raakten het voorland en de dijk echter zó beschadigd dat de dijk meer westwaarts moest worden teruggelegd. Hierbij raakten grote delen land buitendijks. Het terugleggen of inlagen van de dijk gebeurde op dit stuk diverse keren in de 14de en 15de eeuw, waardoor de dijk uiteindelijk zijn huidige kronkelige karakter kreeg. Op basis van historische gegevens kan worden aangenomen dat de dijk bij het gemaal tussen 1375 en 1440 is aangelegd.

Om de opbouw van de laatmiddeleeuwse dijk te onderzoeken is door de Alliantie een archeologische begeleiding van de werkzaamheden geïnitieerd. In twee bouwkuipen, één op en één aan de binnenzijde net naast de dijk, zijn segmenten van de opbouw gefaseerd gedocumenteerd. Hierbij zijn de delen afzonderlijk van elkaar gefotografeerd, ingemeten en naderhand digitaal aan elkaar gekoppeld waardoor een vrijwel aansluitend profiel is verkregen.

Uit dit profiel blijkt dat de oudste laatmiddeleeuwse dijk is opgebouwd uit zoden van veen,

foto@Archeologie West-Friesland

Op kaart 1-3: de huidige dijk tussen Schardam en Hoorn heeft een enorm kronkelig verloop, ontstaan door diverse inlagen en doorbraken in voornamelijk de 14de en 15de eeuw.

Bij de aanleg van de oprit richting de bouwkuip kwamen net naast de weg de donkerbruine lagen van de laatmiddeleeuwse dijk tevoorschijn. Hierbovenop (rechts) zijn de diverse grijze ophogingslagen van de dijk zichtbaar.

foto@Archeologie West-Friesland

Bovenop het natuurlijk gegroeide veen zijn diverse overstromingslagen te zien. Het water heeft hier af en toe pal tegen de dijk aan gestaan.

een breedte had van 10 m en een hoogte van ten minste 1,8 m (top rond 1,0 m -NAP). Niet lang na de aanleg is de dijk waarschijnlijk verhoogd met veenzoden en voornamelijk buitendijks verbreed. Hierdoor werd de dijk 12,5 m breed en naar schatting een meter hoger. In de fase hierna wordt een mengsel van klei en veenzoden gebruikt, maar de top is versterkt met veenzoden. Opvallend is dat in elke volgende fase de kruin buitendijks steeds verder het voorland opschuift. Waarschijnlijk heeft men hiervoor gekozen, omdat het voorland door opslibbing hoger

Werkomstandigheden in de bouwkuip.

foto © Archeologie West-Friesland

ligt, waardoor verhoging en verbreding aan deze kant minder inspanning vergt. Mogelijk heeft de aanwezigheid van slappe klei in gedempte dijksloten ervoor gezorgd dat delen van de verbrede dijk in de bodem zijn weggezakt. Hierdoor zijn grote scheuren in het profiel ontstaan. Opvallend is dat een van de grote scheuren vlak langs de kern van veenzoden te volgen is. Waarschijnlijk is de ingeklonken veengrond een stuk compacter en steviger dan de meer gemengde grond met klei en veen, die tegen de kern is aangebracht. Buitendijks op het voorland zijn dijksloten en erosiegeulen gevonden, die met slappe klei waren opgevuld. In combinatie met de gelaagde kleiafzettingen aan deze kant zijn dit aanwijzingen voor overstromingen van het voorland, waarbij het water regelmatig tegen de dijk aan stond. Op meerdere plekken was zichtbaar dat het veen door het wassende water is opgetild en verplaatst. Het onderzoek laat zien dat achter de huidige, ogenschijnlijk statische dijk, een dynamische geschiedenis en een turbulent verleden schuilgaat, met, vanaf de Late Middeleeuwen, altijd de dreiging van het oprukkende zeewater.

Archeologie West-Friesland, Sander Gerritsen en Annabelle de Gast

Buitendijks zijn enkele sloten en erosiegeulen zichtbaar (links en midden) die zijn gedempt met bruine humeuze zoden. Rechts zien we nog enkele ophogingslagen van de dijk.

Dwars door het profiel liepen diverse grote scheuren. Een ervan loopt vlak langs de laatmiddeleeuwse kern van veenzoden. Waarschijnlijk is de ingeklonken veengrond een stuk compacter en steviger dan de meer gemengde grond met klei en veen die tegen de kern is aangebracht.

foto © Archeologie West-Friesland

foto © Archeologie West-Friesland

Binnendijks lagen de opeenvolgende schillen van de dijk dicht op elkaar.

foto © Archeologie West-Friesland

Langedijk – Noord-Scharwoude | Kruising N504-Dorpsstraat

IDDS Archeologie heeft van 28 mei 2020 tot en met 7 mei 2020 een Archeologische Begeleiding uitgevoerd aan de kruising tussen de N504 en de Dorpsstraat in Noord-Scharwoude, gemeente Langedijk.

Uitgaande van de sporen en vondsten die zijn gevonden, is de eerste ontwikkeling van het onderzochte terrein te dateren in de 12de-13de eeuw. Uit deze fase komt een afvalkuil.

Daarnaast is een runderskelet gevonden dat op basis van het aardewerk in de periode 14de-16de eeuw gedateerd moet worden. Deze sporen wijzen erop dat het terrein mogelijk in gebruik was als erf van een (niet aangetroffen) boerderij.

Op het Minuutplan uit circa 1811-1832 is te zien dat in de lijn waar in 1950 de Provinciale Weg zou worden aangelegd enkele vrijstaande gebouwen staan ingetekend. Drie van deze gebouwen staan binnen de contouren van het onderzoeksgebied. Het zijn de panden die zijn ingetekend met de nummers 105, 106 en 107. Afgaande op de contouren zijn de panden 105 en 106 stolpboerderijen (met staart) en is pand nummer 107 een langhuisstolpboerderij. Beide boerderijtypen zijn karakteristiek voor de streek.

Van deze bebouwing zijn bij het onderzoek restanten gevonden. Van de boerderij met nr. 107 is een kelder gevonden. Het restant van de kelder was opgebouwd uit een vloer, die bestond uit een bakstenen ondervloer

(twee lagen) met daarop een vloer van oranje plavuizen. De plavuizen waren in tras gelegd en taps gevormd om de voeg minimaal te houden, zodat de vloer makkelijk was schoon te houden, bovendien voorkwam dit het ophopen van vuil tussen de tegels. Van pand 105 is een (mogelijke) waterkelder gevonden en van pand 106 zijn twee muurfunderingen herkend. De sporen zijn op basis van de baksteenformaten in de 17de-18de eeuw te dateren.

IDDS Archeologie, D. de León Subías en M. van Dam

Uitsnede van de Kadastrale Minuut met daarop de ligging van de boerderijen met nrs. 105-107.

De vloer van de kelder die tot boerderij 107 wordt gerekend.

Laren | Esseboom

Bij een IVO-Proefsleuvenonderzoek door Transect aan de Esseboom te Laren zijn sporen gevonden uit de IJzertijd, onder meer een akkerlaag, paalsporen van een spieker en fragmenten gebruiks aardewerk en kookstenen. De vondsten duiden erop dat hier sprake is van een deel van een nederzettingsterrein. De vondsten zijn voor het Gooi bijzonder, omdat er in dit gebied nog niet eerder expliciete sporen van een nederzetting uit de IJzertijd zijn gevonden.

*AWN Naerdincklant, Anton Cruysheer
en Sander Koopman*

Medemblik | Kasteel Radboud

In 2020 is in opdracht van de provincie Noord-Holland een geofysisch onderzoek uitgevoerd bij kasteel Radboud. Doel is het zoveel mogelijk in kaart brengen van de nog in de bodem aanwezige structuren op het terrein van de hoofdburcht, de voorburcht en de mogelijke voorganger van de voorburcht aan de oostzijde. Er zijn op het terrein drie technieken toegepast: EMI, grondradar en magnetometrie.* Kasteel Radboud is nu goed te herkennen op luchtfoto's, maar als we kijken op de kadastrale minuut is dat wel anders. De grachten waren gedempt en de vorm van het kasteel is alleen aan de zuidzijde herkenbaar. Aan het begin van de 20ste eeuw is een deel van het kasteelterrein bebouwd met opstallen van een conservenfabriek. In 1931 woedde er een grote brand, waarna het kasteelterrein werd opge-

knaapt en zijn huidige vorm kreeg. Er is behalve een klein inpandig onderzoek nooit echt archeologisch onderzoek op het terrein uitgevoerd. Wel worden er af en toe wat losse aardewerkvondsten gedaan. Bij de noordoosttoren werd onlangs nog kogelpotaardewerk gevonden, de andere vondsten op het terrein zijn van recentere datum.

Er is in de loop van de jaren niet veel meer gebeurd op het terrein, behalve op een in oostwestelijk richting lopende strook op de hoofdburcht die flink verstoord is met kabels, leidingen en drainage.

De vermeende contouren van het oude kasteel zijn middels bestrating weergegeven. Of er binnen de hoofdburcht nog structuren liggen is niet bekend; er is nog nooit een opgraving gedaan. Zoals eerder vermeld, was er bebouwing op het kasteelterrein van de conservenfabriek. In de EMI- en MAG-data zijn duidelijk sporen te zien van kabels en leidingen die corresponderen met de KLIC-melding. Aan de noordzijde van het kasteel zijn echter zowel in

de EMI- als in de grondradar data sporen te zien die toch wel hele duidelijke contrasten tonen. Op de grondradar zijn hoekige structuren zichtbaar die exact de binnenhoeken van het kasteel volgen. Het gaat hier echter niet om de in de bestrating weergegeven funderingen, maar om structuren die daar nog binnen liggen. Onduidelijk is op het moment van schrijven of het hier gaat om resten van het kasteel of om resten van bebouwing van de conservenfabriek. Gezien het feit dat ze exact de binnenhoeken van het kasteel volgen én dat deze hoeken van het kasteel in de 19de eeuw niet zichtbaar waren, lijkt het aannemelijk dat ze bij de gebruiksfase van het kasteel horen. Op een dieper niveau tekent zich in de radar data bij de noordwesttoren nog een andere opvallende hoekige structuur af. Nader onderzoek naar een reconstructie van de resten van de conservenfabriek zal hier mogelijk meer uitsluitsel over kunnen geven. Opvallend was de vondst van 13de-eeuwse kogelpotscherven op de plek van de noordoost-

Kadastrale Minuut geprojecteerd over de luchtfoto.

foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

EMI-data van kasteel Radboud-hoofdburcht met de weergave van de opvallende contrasten.

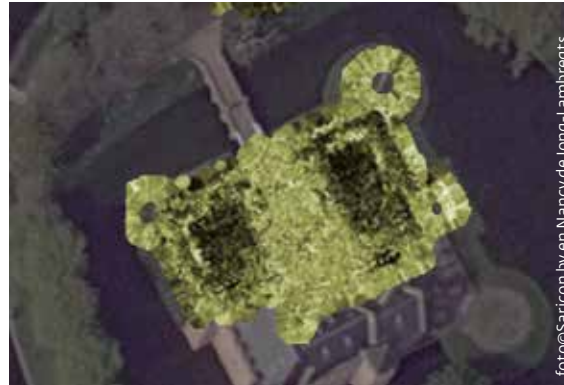
foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

toren, terwijl op de rest van het kasteelterrein uitsluitend aardewerk van veel latere datum werd gevonden.

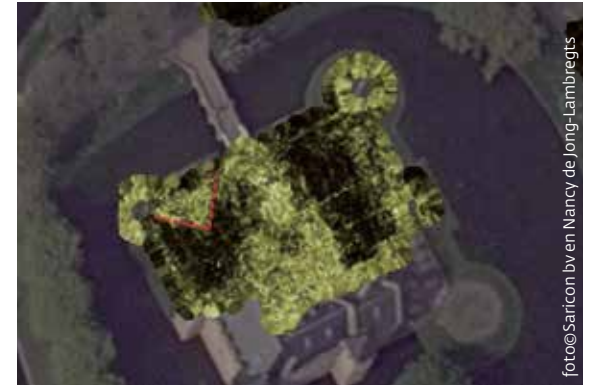
In de eerste fase had kasteel Radboud waarschijnlijk een voorburcht aan de oostkant van het kasteel. Het vermoeden bestaat dat deze door een watersnoodramp in het eerste kwart van de 14de eeuw vernietigd is en dat er daarna aan de noordkant een nieuwe voorburcht is gebouwd, waarop de oriëntering van het kasteel werd aangepast. In een akte uit 1327 staat dat er toestemming wordt gevraagd om het slot te verplaatsen. De voorburcht aan de oostkant is echter nooit aangetoond. Met grondradar en EMI is een deel van de wal ten oosten van het kasteel ingemeten.

Helaas laten de data in deze strook geen andere structuren zien dan wat kabels en leidingen. De ondergrond is erg verstoord en er ligt ook veel puin. Dit maakt dat er op basis van de data nog geen uitspraken gedaan kunnen worden over de aan- of afwezigheid van een voorburcht op deze locatie.

In de tweede fase had kasteel Radboud een voorburcht aan de noordkant van het kasteel, die nog te zien is op de kaart van Jacob van Deventer uit de 16de eeuw. Het onderzoek is hier wat lastiger vanwege de vele bomen en het struikgewas, de kabels en de leidingen. Door onderzoek van de open stroken is gekeken of er nog een begrenzing van deze voorburcht kon worden vastgesteld. Dat bleek lastig, het terrein was - zoals verwacht - behoorlijk verstoord. Wat uit de EMI-data lijkt te komen is de hoek tussen de voormalige oosterpoort en het huis direct ten westen daarvan. Ook in de radardata is deze lijn goed te zien. In de MAG-data is te zien dat er ter

foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

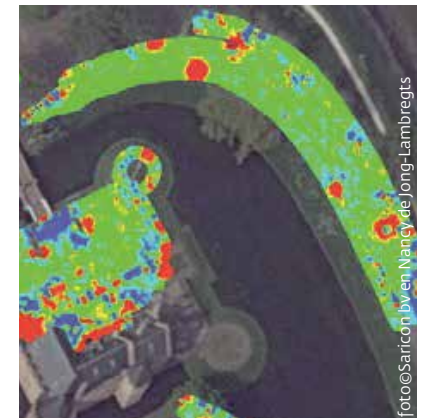

foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

Links: grondradar-data, opvallend zijn de haakse structuren binnen de hoeken van het kasteel. Rechts: op dieper niveau verschijnt er nog een hoekige structuur.

foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

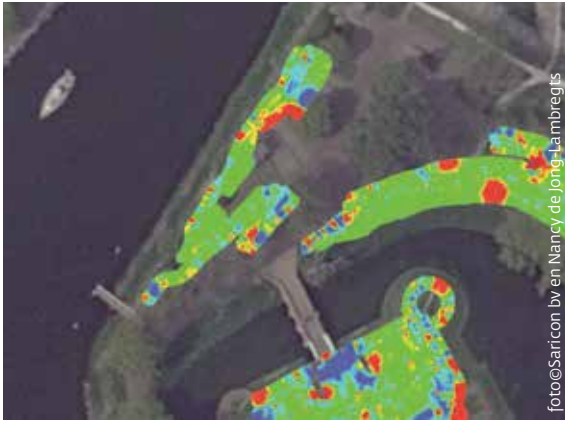
Op de linker afbeelding is de EMI-weergave te zien van de strook ten noordoosten van het kasteel en op de rechter afbeelding dezelfde strook, maar dan met magnetometrie.

plekke ijzerhoudend materiaal ligt. Het onderzoek heeft niet alle onderzoeksvragen kunnen beantwoorden, maar wel genoeg stof tot nadenken opgeleverd. Hier worden slechts de eerste resultaten en voorlopige interpretaties gepresenteerd, verdere uitwerking van de data volgt nog.

Nancy de Jong-Lambregts, archeologisch geofysisch specialist

Ferry van den Oever, geofysicus Saricon BV

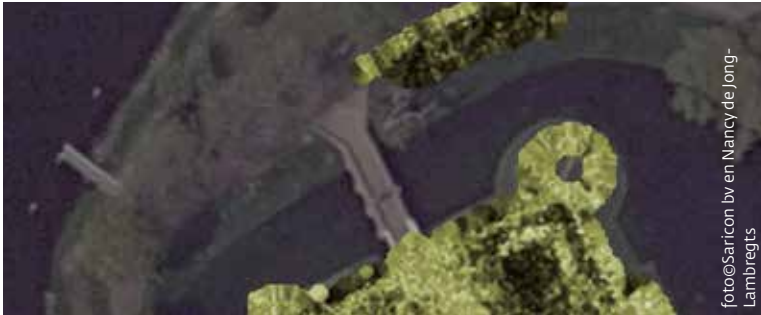
* Zie voor uitleg over de gebruikte technieken de Archeologische Kroniek 2019 p. 248-249.

foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

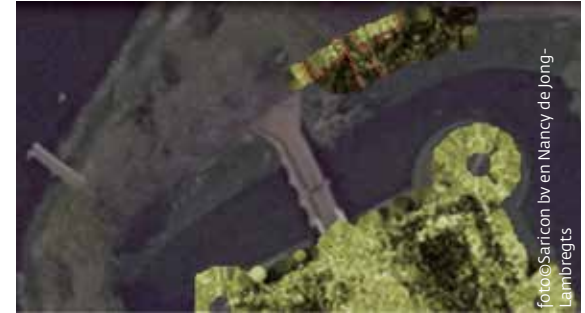
foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

Uitsnede uit de MAG linksboven, rechtsboven EMI-data en onder GPR-data ten noorden van het kasteel.

Helemaal onder: uitsnede uit de Kadastrale Minuut over de luchtfoto. Op de EMI-data (midden) en op de radardata (boven) zijn zeer scherpe hoekige contrasten te zien. Op de uitsnede van de Kadastrale Minuut is precies op die plaats de hoek te zien tussen de Oosterpoort en het huis direct ten westen hiervan.

foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

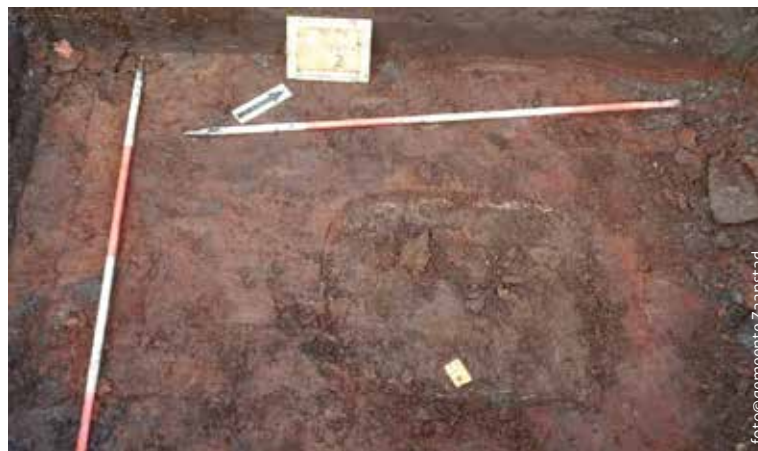
Oostzaan | Zuideinde 43-47

De percelen Zuideinde 43-47 in Oostzaan omvatten een terrein van ongeveer 50 x 60 m waarop twee huizen staan en een grote tuin ligt. Er zijn plannen om te zijner tijd één van de huizen te slopen en op het vrijgekomen terrein en de tuin acht woningen neer te zetten. In verband met deze plannen heeft onderzoeksbureau Transect b.v. in januari 2020 proefsleuvenonderzoek op het terrein gedaan. De proefsleuf lag midden op het terrein, tussen de twee woonhuizen in.

Dit vooronderzoek leverde mooie resultaten op. Een belangrijke vondst was de rand van een ophoging in het veen, die door de onderzoekers wordt gezien als een woonheuvel of terp. Deze vondst past helemaal in het beeld van het ontstaan van Oostzaan. In de 11de tot de 14de eeuw zijn langs het hele bewoningslint (vanaf De Haal en De Heul tot het Zuideinde) veenterpen opgeworpen. Door aanplemping en het storten van afval groeiden deze terpen aaneen tot het huidige lint. De vondst van een terp op Zuideinde 43-47 past goed in dit beeld.

Bij deze terp lag een kuil waarin een grote hoeveelheid afval werd gevonden uit de periode 1300-1700. In de kuil is ook materiaal van later datum terechtgekomen. Door de nattigheid en de slappe vulling kon de inhoud van de kuil niet worden geborgen. Uit de Late Middeleeuwen dateert ook een klein kuiltje met daarin 71 botfragmenten van een schaap of een geit.

Op grote diepte, vermoedelijk in een middeleeuwse laag, lagen 34 botfragmenten van een jong rund. Op sommige botten zijn duidelijk

De kuil waarin de 71 botfragmenten van een schaap of geit lagen.

De middeleeuwse afvalkuil die door de hoge grondwaterstand niet kan worden gecoupeerd.

snijsporen te zien.

Op het terrein ligt ook een dichtgegooid slot. Onderzoek in de Kerkbuurt in Oostzaan heeft aangetoond dat in dit soort dichtgegooid sloten veel vondstmateriaal uit de Middeleeuwen en de periode 17de -19de eeuw kan liggen. Een zoste-eeuws straatje van (hergebruikte?) gele steentjes uit de 18de of 19de eeuw is archeologisch minder interessant. Opmerkelijk is dat het grootste deel van de scherven (99 stuks) uit de periode 1250-1500 komt. Uit de Nieuwe Tijd (1500-1850) komen 37 scherven en 4 komen uit de periode 1050-1250. Dit duidt erop dat het zwaartepunt van de bewoning op dit terrein in de periode 1250-1500 ligt. Het geringe aantal pijpfragmenten bevestigt dit beeld. Er is slechts één 17de-eeuwse pijpenkop gevonden, een onversierd en ongemerkt exemplaar, en vijf stukjes

pijpensteel. Op terreinen waar in de 17de en 18de eeuw is gewoond, ligt het aantal pijpenkoppen vaak veel hoger.

De resultaten van het onderzoek zijn bijzonder te noemen. Tot nu toe is in Oostzaan, en in de gehele Zaanstreek, geen terrein aangetroffen waar in de bodem een middeleeuwse terp ligt en dat in de 17de en 18de eeuw níet is bewoond. Dit betekent dat de terp wel eens tamelijk gaaf bewaard kan zijn. Hierdoor is het terrein van hoge archeologische waarde. Als in de toekomst de bouwplannen door mochten gaan, zal er een vervolgonderzoek moeten komen.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland

Purmerend | Westerstraat 21-29

In november 2020 heeft Hollandia Archeologen in opdracht van de gemeente Purmerend een archeologische opgraving uitgevoerd aan de Westerstraat in Purmerend, gemeente Purmerend.

Binnen het onderzoeksgebied zijn funderingen blootgelegd van twee woningen, die mogelijk zijn gebouwd aan het einde van de 15de en het begin van de 16de eeuw. Historisch bronmateriaal laat zien dat vanaf de tweede helft van de 16de eeuw bebouwing op het onderzoeksterrein stond.

Uiteindelijk zijn er in de twee woningen meerdere bouwfases te onderscheiden. De jongste bouwfase is het huidige gebouw dat al was gesloopt (19de eeuw). Hieronder lagen twee of meer oudere bouwfases met verschillende vloerniveaus en elk een eigen ruimtelijke indeling. In een later stadium is namelijk

Een gerestaureerde aspot van steengoed circa 1475-1550). Met dank voor de inzet van de Archeologisch Werkgroep Purmerend (AWP) om de pot weer in elkaar te zetten.

foto©Hollandia Archeologen

een aantal enkelsteense binnenmuurtjes geplaatst. Dit werd waarschijnlijk gedaan om het pand op te delen of om in de kamers warmte vast te houden. Deze tussenmuren hadden aan elke zijde van het gebouw een doorgang. Op die plek zijn namelijk twee drempels gevonden. In de jongste fase is deze doorgang echter weer dichtgemetseld. Naast de funderingsresten en muurwerk zijn ook een complete rechthoekige waterkelder gevonden, meerdere haardplaatsen, poeren en een halfronde 19de-eeuwse cisterne. De waterkelder midden in de woning was nog compleet met gele en groene plavuizen. Uit meerdere haardplaatsen is aardewerk uit de Nieuwe Tijd en 18de-eeuws tegelwerk verzameld.

Een belangrijke vondst is een bijna complete ingegraven aspot met inhoud uit een oudere bouwfase, die vlakbij één van deze haardplaatsen werd gevonden. De steengoed pot, die dateert uit de periode 1475-1550, werd waarschijnlijk gebruikt om de asresten uit de haard in te vegen. De inhoud van de pot wordt nader onderzocht op archeologische resten. Verder worden een aantal houten balken, funderingsplanken en poeren dendrochronologisch onderzocht om uiteindelijk de drie mogelijke bouwfases te kunnen onderscheiden en te dateren.

Hollandia Archeologen, Steven Vermoolen

Overzichtsfoto van werkput 1 met verschillende funderingsresten, binnen- en buitenmuren, de waterkelder, cisterne en meerdere haardplaatsen.

foto©Hollandia Archeologen

foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

Weergave EMI-data met de eerste resultaten. Binnen de rode cirkels zien we enkele nog niet te verklaren structuren die nog nader met de grondradar onderzocht zullen worden. Ook is binnen het gele gebied een doorlopende lijn te zien.

foto©Saricon bv en Nancy de Jong-Lambregts

Weergave MAG-data met de eerste resultaten. Binnen de rode cirkels zien we enkele nog niet te verklaren structuren die nog nader met de grondradar onderzocht zullen worden.

Schagen – Krabbendam | Kasteel Nuwendoorn

In opdracht van de provincie Noord-Holland is er in 2020 een geofysisch onderzoek verricht op het terrein van kasteel de Nuwendoorn. Het onderzoek was in eerste instantie gericht op de voorburch, de hoofdburcht en de direct aangrenzende percelen. Het doel was het in kaart brengen van de eventueel nog in de bodem aanwezige archeologische resten behorend bij het kasteel en de directe omgeving. Jarenlang heeft in het kastelenonderzoek de focus gelegen op het hoofdkasteel, in een enkel geval werd de voorburch actief meegenomen in het onderzoek en slechts zelden werden de omringende structuren onderzocht. Bij kasteel de Nuwendoorn is de hoofdburcht door prof. Renaud opgegraven en van de voorburch slechts de contouren. Op het binnenterrein heeft echter geen onderzoek

plaatsgevonden. Rondom kunnen gracht- en walstructuren verwacht worden en eventueel bij het kasteel behorende bebouwing en in het geval van de Nuwendoorn ook een havenstructuur.

Met het geofysisch onderzoek wordt getracht de archeologische collectie van de provincie in een breder perspectief te plaatsen. In dit artikel wordt een eerste tussenstand van het nog lopende onderzoek gegeven.

Voor dit onderzoek is gekozen voor EMI (Elektromagnetische Inductie), GPR (grondradar) en MAG (magnetometrie). Alle drie de technieken laten weer een ander aspect van de ondergrond zien en samen wordt zo het beeld van de ondergrond opgebouwd. Het terrein van de Nuwendoorn is met twee van de technieken onderzocht en wordt in 2021 nog met GPR onderzocht.*

De magnetometriemeting laat een aantal concentraties ijzerhoudend materiaal zien.

Een aantal van dit soort concentraties is te relateren aan de draadkooien met stenen erin die de funderingen markeren, kabels- en leidingen, bankjes etc. Maar binnen de rode cirkels zijn twee concentraties te zien die zich niet hierdoor laten verklaren.

EMI laat een aantal contrastverschillen zien die niet te verklaren zijn vanuit recente bodemverstoringen, zoals kabels/leidingen etc. Deze contrastverschillen zijn op de afbeelding binnen de rode omlijning weergegeven. Ook binnen het gele vlak is een doorlopende lijn zichtbaar. Met name in de hoofd- en voorburch zijn veel van dit soort contrastverschillen aanwezig. Interessant is dat de voorburch, behalve de buitenbegrenzing, niet archeologisch onderzocht is of anderszins recentelijk verstoord. Contrastverschillen zouden dus heel goed bij de gebruiksfase van het kasteel kunnen horen. Direct rondom het kasteel is een aantal van dit soort onverklar-

bare contrastverschillen waarneembaar. Voorlopig kunnen we dus zeggen dat er binnen de voor- en hoofdburcht structuren te zien zijn die nog niet te verklaren zijn. Ook buiten het kasteelterrein bevinden zich nog genoeg aanwijzingen. Daarom zal het hele terrein nog met grondradar onderzocht worden, met speciale aandacht voor de structuren binnen de rode cirkels op de dataplaatjes. Het gebied dat direct aan het kasteel grenst, wordt eveneens als zeer interessant beschouwd, maar valt vooralsnog buiten de scope van het geofysisch onderzoek.

*Nancy de Jong-Lambregts, archeologisch geofysisch specialist
Saricon BV, Ferry van den Oever*

*Zie voor uitleg over de gebruikte technieken de Archeologische Kroniek over 2019 p. 248-249.

*Actiefoto EMI-onderzoek
kasteel Nuwendoor.*

foto@Saricon b.v.

Texel – De Cocksdorp | Vuurtoren (bunker)

Het eiland Texel wordt net zoals andere zones van de Atlantikwall al jaren geteisterd door zelfbenoemde onderzoekers die op eigen initiatief bunkers openbreken en materialen verwijderen. Deze worden dan van het eiland meegenomen 'voor onderzoek'. De materialen

keren nooit terug en rapportages van deze initiatieven zijn onbekend. Dit lot trof in juli 2020 Bunker A6 van Widerstandsnest 15HL, een Kürver-bunker type 452b, gebouwd in mei 1942. Een afsplitsing van de bekende Haagse Bunkerploeg meldde telefonisch aan de gemeente Texel dat zij een bunker hadden opengebrouwen en bijzondere vondsten hadden gedaan. Dit keer geen oorlogstuig, maar

*De Texelse
vuurtoren met op
de voorgrond een
Duitse bunker.*

foto@Archeologoe West-Friesland

resten van het Rijksmonument van de Texelse vuurtoren. Het gebied is strikt verboden terrein voor onbevoegden, omdat het hier een primaire waterkering betreft. De vuurtoren is eigendom van Rijkswaterstaat en in beheer bij de Stichting Texels Museum (STM), het terrein van de bunker is eigendom van Staatsbosbeheer. Ook is het een Natura 2000 gebied, een aardkundig monument en staat precies op deze plek een zendmast. Daarnaast is de kans op het aantreffen van niet-gesprongen explosieven groot. Aan de gravers is door de instanties op het eiland op geen enkele wijze toestemming verleend tot het uitgraven van bunkers. Na de melding constateerden de toezichthouders dat er inderdaad een groot gat langs de bunker was gegraven en niet was dichtgeworpen. Omdat de vrees bestond dat de bunkerploeg zou terugkeren om alsnog zaken te verwijderen, werd de bunker geïnspecteerd. Uit overleg tussen de bevoegde

instanties bleek dat grote haast geboden was en dat tot het direct veiligstellen van de bouwhistorische/archeologische resten uit de bunker moest worden overgegaan. Behalve de bouwhistorische resten werden binnen diverse zaken uit de jaren 70-80 gevonden, zoals een bankstel, een kachel, een kolenkit, divers huishoudelijk materiaal en vuilnis als chipszakken en zware shag-verpakkingen. Vermoedelijk was de ruimte door de jeugd gebruikt om zich te ontspannen. De toezichthouders troffen ook brokstukken gebeeldhouwd natuursteen met ingegraveerde tekst aan. Het bleek om de herinneringssteen te gaan die destijds boven de ingang van de vuurtoren was aangebracht. Nadat alle gevonden brokstukken buiten aan elkaar waren gelegd, bleek de puzzel niet volledig. De beheerder van de vuurtoren wist dat enige jaren geleden een deel van dezelfde plaquette was gevonden bij het leggen van een glasvezel-

kabel en door een van de bewoners van de voormalige vuurtorenwachtershuizen als tuinornament werd gebruikt. Dit bleek het vierde hoekpunt van de plaquette te zijn. Na het veiligstellen van de resten is de toegang tot de bunker afgedicht met een stelconplaat, het duinzand is weer teruggestort. De brokstukken van de plaquette zijn vervoerd naar Museum Kaap Skil in Oudeschild, waar zij nu liggen.

Het gaat om een plaquette van vermoedelijk Maaslandse blauwsteen met een afmeting van circa 157 x 90 x 25 cm en een geschat gezamenlijk gewicht van meer dan 130 kg. In totaal zijn 22 brokstukken gevonden. Meer dan driekwart van de plaquette is bewaard gebleven. Het grootste gat zit in de rechterzijde van de plaquette. De plaquette is kleurrijk beschilderd geweest. Dit is te zien aan verfstrepen op verschillende plaatsen van de brokstukken.

foto@Archeologie West-Friesland

Locatie van de uitgegraven bunker op het duin naast de vuurtoren.

Een fragment van de gedenksteen in de donkere ruimte van de bunker.

foto@Staatsbosbeheer

De toezichhouder van Staatsbosbeheer past de stukken van de plaquette aan elkaar.

De plaquette is vermoedelijk als volgt beschilderd:

- Rode rand
- Gele knoppen (festoenen) op de hoeken
- Groene omlijsting met een lauwerkrans
- Geel tekstvlak (resten geel/goud in letters)

Het fragment gebruikt als tuinornament bevatte geen polychrome beschildering. Op de plaquette zijn de kogelinslagen te zien, sporen van een voltreffer ontbreken.

De tekst op de plaquette luidt:

‘Onder de regering van Willem III, Koning der

Nederlanden, enz. enz. tijdens het bestuur van minister van marine W. J. C. Ridder Huysen v. Kattendyke op voorstel van schout bij nacht J. F. A. Coertzen inspecteur generaal van het loodswezen 1863-1864.’

Op de noordpunt van het eiland Texel, op het hoogste duin, staat sinds 1864 een imposante vuurtoren (Rijksmonument nr. 35275 / Publicatie: 19820310). Onder aanvoering van de Texelaar Johannes Ludovicus Kikkert, notaris, griffier en invloedrijk man, werd de lobby gestart voor de bouw van een vuurtoren. Op 14 januari 1869 werd bij Koninklijk Besluit bepaald dat de vuurtoren moest worden gebouwd. Quirinius Harder (1801-1880) was de architect van de ronde stenen gemetselde toren van 30 m hoog. De top van het duin ligt op 21,10 m +NAP. De vuurtoren heeft 118 traptreden. Het was een van de acht bakstenen vuurtorens in Nederland. In 1864 was de vuurtoren klaar en ging in bedrijf. De gedenksteen links van de ingang herinnert aan het heugelijke feit dat de aanjager van het project, notaris J. L. Kikkert, op 1 november 1864 in de vuurtoren het eerste licht ontstak. De vuurtoren deed onafgebroken dienst en voorkwam dat schepen aan de grond liepen. In 1940 werd ook Texel door het Duitse leger bezet. Vanaf 1942/43 werd grootschalig gebouwd aan de Atlantikwall. Ook rond de vuurtoren werden vanwege de strategische ligging veel bunkers gebouwd. Een aantal van deze kloeke betonnen bunkers staat er nog. In april 1945 woedde er tussen het Duitse leger en de Georgische hulptroepen een oorlog op het eiland, ook wel het laatste slagveld van Europa genoemd. Het Duitse leger dreef de

Georgiërs naar het noorden van het eiland en de vuurtoren was tussen 22 en 24 april 1945 het laatste toevluchtsoord van de opstandelingen. De vuurtoren raakte beschadigd door granaten en geweervuur. Op een detailfoto uit november 1945 is te zien dat de plaquette aan de rand linksboven enige schade van een granaatinslag heeft opgelopen. Tevens zijn kogelinslagen te zien.

Bij het herstel van de vuurtoren in 1948 is volgens Kolonel Bolhuis in een artikel van 13 juli 1971 in de Texelse Courant sprake van een gedenkplaat en een plaquette. De gedenkplaat voor J. L. Kikkert is bij het herstel in 1948 gevonden en in ere hersteld, maar de historische plaquette was onvindbaar. Uit dit bericht bleek dat ergens tussen november 1945 en voorafgaand aan de start van het herstel in 1947-1948 de vuurtoren een noodreparatie heeft ondergaan, waarbij de plaquette moet zijn verwijderd en delen provisorisch zijn dichtgemetseld. Bij het definitieve herstel werd een nieuwe mantel van gewapend beton om de vuurtoren gemaakt. Bij het herstel en de plaatsing van de mantel in 1948 bleef de plaats boven de ingang van de toren leeg. De betonnen mantel was met slechte bouwmaterialen gemaakt, zodat deze in 1970 begon te barsten. Een nieuwe mantel van spuitbeton met graniet werd aangebracht. Dit was ook het moment dat het idee ontstond om een replica te plaatsen, het origineel was immers onvindbaar. Deze geheel grijze replica werd gemaakt door de firma Duyvelshof uit Den Helder en in 1970-1971 geplaatst.

De plaquette die nu is gevonden, is na de Tweede Wereldoorlog met fors geweld uit de vuurtoren verwijderd. Bij reconstructie bleek

Deze foto is gemaakt door Jan van Dijk, technisch fotograaf in Amsterdam, vooral bekend van zijn architectuurfoto's. De foto is als prentbriefkaart uitgegeven door de Texelsche Courant in de Esperanto-serie (Esperanto parolata) aan het begin van de jaren 30 van de vorige eeuw.

dat de schade vooral aan de rechterzijde en het middenstuk zit. Dit is schade veroorzaakt bij de sloop in 1947 en niet door oorlogshandelingen.

Concluderend kan worden gezegd dat de plaquette in de vuurtoren de Duitse aanval van 1945 redelijk ongehavend heeft overleefd. Bij de restauratie van de vuurtoren in 1947-1948 is de plaquette door de slopers stevig uitgebroken en gestort in een kuil naast de vuurtoren. Deze primaire depositie is vermoedelijk ontdekt bij het graven van sleuven voor kabels. De kabelleggers hebben mogelijk de brokstukken verwijderd en in de toen nog

De beschadigde vuurtoren in november 1945. Collectie Ecomare STM

foto©Archeologie West-Friesland

Plaquette naast de ingang die herinnert aan het initiatief van Notaris Kikkert.

Detail met de beschadigde plaquette.

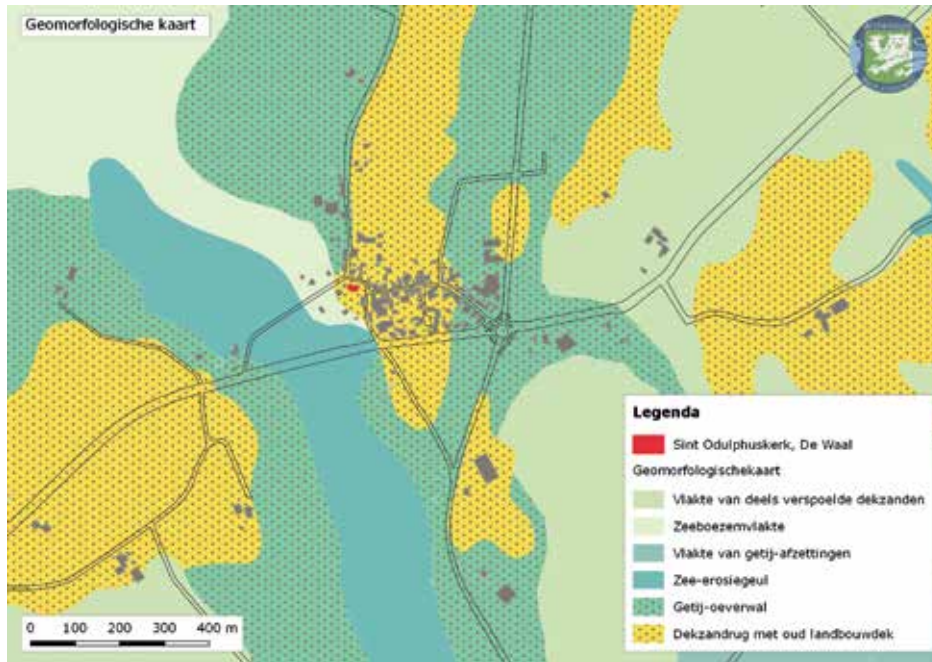
De fragmenten natuursteen bijeengebracht in Museum Kaap Skil.

open bunker gedumpt. Eén stuk is achtergebleven en als tuinornament gebruikt. Door het begraven van de brokstukken bleef de beschikking gedeeltelijk bewaard, in tegenstelling tot het tuinornament waar de verresten van zijn afgespoeld. De secundaire depositie in de bunker werd in juli 2020 ontdekt, waarna de gezamenlijke stukken zijn overgebracht naar het museum. Het ligt in de bedoeling de plaquette weer te herstellen en naast of in de vuurtoren tentoon te stellen. Zo komt de plaquette na vier keer verhuizen weer terug op de plaats waar deze ooit was ingemetseld.

Archeologie West-Friesland, Michiel Bartels en Wytze Stellingwerf m.m.v. Erik van der Spek (Staatsbosbeheer)

Replica van de plaquette, geplaatst in 1970. De grijze replica ontbeert de heldere kleursetting van het origineel.

Geo-morfologische kaart van De Waal en omgeving.

Texel – De Waal | Kerkterp Odulphuskerk

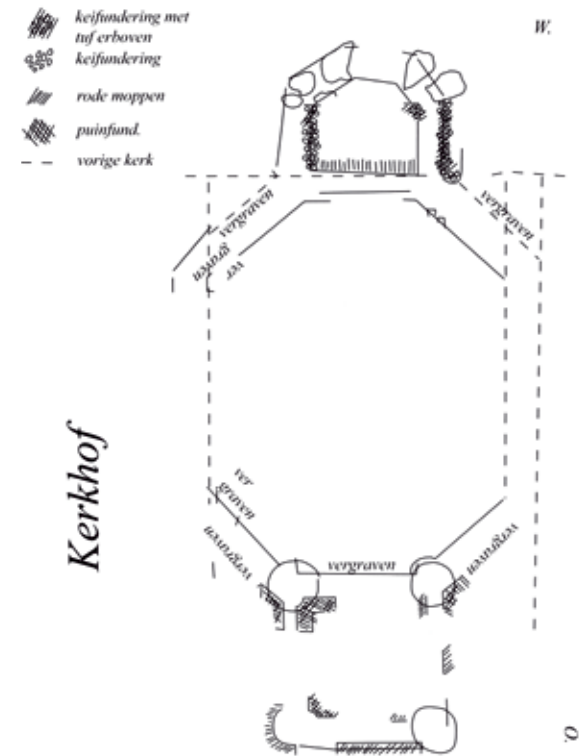
De Waal ligt iets ten noorden van Den Burg, centraal op het eiland Texel. Het dorp ligt haaks op een noord-zuid lopende dekzandrug. Oost-west ligt de dorpsterp met de bewoning. In het uiterste westen stopte de bewoning bij de kerk. Het dorp lag tot ver in de 16de eeuw aan het eind van een grote slenk, die voor de inpoldering van de Waalenburgerpolder tot aan het dorp reikte.

De aan Bonifatius en later aan Odulphus gewijde dochterkerk van Den Burg dateert op historische gronden van rond 860, maar is mogelijk ouder. Een klein eenbeukig kerkgebouw van tufsteen heeft nog tot in de 18de eeuw bestaan. In 1856 was nog een muur

- de noordmuur - van tufsteen.

In dat jaar werd de kerk afgebroken en vervangen door een bakstenen kerk die in 1945 tijdens de Opstand van de Georgiërs helemaal werd verwoest. In 1950, voor de bouw van de nieuwe kerk, zijn de resten van de middeleeuwse kerk nog gedocumenteerd. Aan de westzijde was te zien dat een driekantige kleine toren op kleine en grote zwerfkeien gefundeerd was. De afmetingen van de rechthoekige tufstenen kerk waren bescheiden. De schematische tekening van de ROB projecteert een afmeting van ongeveer 6 x 12 m geplaat onder de na 1950 heropgebouwde octogonale kerk.

>
Schets van de bevindingen van de ROB uit 1950, bewerkt door kerkonderzoeker André Numan.

Bij de aanleg van een grote keermuur aan de noordzijde van de kerkterp, ten behoeve van de restauratie van het karakteristieke wagenhuis of wagenschuur naast Bomendiek 1, konden door Archeologie West-Friesland in april 2020 waarnemingen worden gedaan. Om een betonnen keermuur te kunnen plaatsen tussen de schuur en de kerkterp met kerkhof en kerk, was een forse en diepe sleuf gegraven. Deze sneed de verhoging waar de kerk (Hogereind 2) nu op staat aan. Uit de bovenzijde van het profiel staken diverse menselijke skeletresten, stukken grafzerk en keramiek en glaswerk uit de 17de tot de 19de eeuw. De sleuf ging dermate diep dat onderin de

natuurlijke bodem werd waargenomen. Vanaf hier is een profiel van 1 m breed en 1,5 m hoog afgestoken op het meest intacte stuk om de opbouw te kunnen bestuderen.

Van onder naar boven zijn diverse lagen van een natuurlijke podzolbodem en de antropogene ophoging te zien.

Het lichtgele zand is de C-horizont en bestaat uit dekzand dat vanaf de laatste ijstijd, ongeveer 10.000 jaar geleden, is afgezet. De laag bevat alleen zand en geen leem, en behoort daarmee tot het jonge dekzand. Tussen 0,6 m en 0,8 m +NAP is de donkerbruine B-horizont goed waar te nemen. Dit is een inspoelingshorizont, die laat zien dat de verdwenen lichtgrijze uitlogingshorizont, de C-horizont, humeus materiaal in het zand spoelde.

Daarnaast is er ook bioturbatie te zien in de

foto@Archeologie West-Friesland

vorm van wortels en diergangen. De podzol hierboven was mogelijk 70 cm hoog, wat de natuurlijke maaiveldhoogte op 1,5 m +NAP kan hebben gebracht. Deze grond is echter op de laatste 20 cm na verdwenen. De B-horizont gaat scherp over in een middengrijze verwerkte akkerlaag, die een restant van de verploegde podzol is en geen houtskoolpartikels bevat. De scherpe overgang duidt op bewerking door bijvoorbeeld een ploeg of eg. Omdat geen keramiek in de laag is gevonden, kan deze niet worden gedateerd. Een datering in de Late Prehistorie is - gezien de vondsten uit de omgeving - voor de hand liggend. De ongeveer 20 cm dikke laag is daarna overstoven door helderwit zeezand en wijkt duidelijk af van het dekzand uit de C-horizont. Dit zand komt vermoelijk uit de slenk, die direct westelijk van de locatie ligt. De heersende windrichting is noordwest. Als de slenk droog stond, begon het zand te stuiven en overstooft de akkers. Dit proces valt op Texel nog steeds waar te nemen. Deze 8-10 cm dikke laag gaat op 1,08 m +NAP over in een egaalgrijze, zeer zandige vuilige ophogingslaag met houtskoolpartikels. Deze 25-30 cm dikke laag is vermoedelijk de vroegmiddeleeuwse akker. De middeleeuwse ploeg heeft niet dieper gereikt dan de bovenzijde van het stuifzand. Daarboven - vanaf ongeveer 1,35 m +NAP - is een heterogene bruin-grijze zandige ophogingslaag te zien. Hierin zijn de skeletten begraven. De diepste begravingen reikten tot in het stuifzand. De top

Het profiel van de terp wordt opgeschaafd.

foto@Archeologie West-Friesland

De podsolbodem in het profiel van de kerkterp.

van de ophoging is het maaiveld rond de kerk, 4,7 m +NAP. Daarmee kan worden gesteld dat de natuurlijke hoogte van het gebied op ongeveer 1,5 m +NAP lag, de akker uit de Late Prehistorie op 1 m +NAP, en de vroegmiddeleeuwse akkerlaag op 1,35 m +NAP. De terp die hier voor de bouw van de kerk is aangelegd, heeft een dikte van maximaal 3,2 m. Ook hier ontbreekt daterend materiaal en kan dus niet worden bepaald wanneer deze terp in de Middeleeuwen is opgeworpen.

Archeologie West-Friesland, Michiel Bartels en Carla Soonius

Texel – Den Burg | Akenbuurt 12

Stolpboerderij Akenbuurt 12, gelegen vlak buiten Den Burg, was een langhuisstolp. De boerderij is eind 2020 afgebroken en hieraan voorafgaand gedocumenteerd. Uit de kadastragegevens blijkt dat de boerderij oorspronkelijk een lang smal voorhuis had, zoals gebruikelijk is bij langhuisstolpen. In 1874 is dit vervangen door een kort breed voorhuis. Het vierkant van de boerderij was grotendeels gemaakt van grenenhout en bestond net als bij het Nieuwlanderhuis (zie p.92) uit zes stijlen die niet op gelijke afstand stonden, zodat sprake was van een klein en een groot hooivak. Dit is de originele constructie, zoals die bij de bouw van de boerderij is geplaatst. De houtmonsters uit de balken van het vierkant zijn bij het schrijven van dit artikel nog niet gedateerd, maar vrijwel zeker gaat het om een 17de-eeuws houtskelet. Net als bij

het Nieuwlanderhuis hebben we ook hier te maken met een goed gebouwd vierkant, waarbij veel aandacht is besteed aan de houtverbindingen. De zorgvuldige bouwwijze blijkt ook uit het feit dat op het vierkant telmerken aanwezig zijn. Zij zijn aangebracht door de timmerman, nadat de verschillende onderdelen passend waren gemaakt. Op basis van de telmerken kon het houtskelet op de bouwplaats als een bouwpakket in elkaar worden gezet. Telmerken komen niet vaak voor bij 17de-eeuwse vierkanten.

In de 19de eeuw vond een reparatie van het vierkant plaats, waarbij een oude balk is vervangen door een nieuw exemplaar. Die nieuwe balk was een oude scheepsmast. De mast was ongeveer 8,6 m lang. De onderzijde was vierkant, hierboven zat een rond deel en de bovenzijde was achthoekig. In dit achthoekige deel zat een rechthoekige sleuf, waarin oorspronkelijk een schijf (voor een

touw) heeft gezeten. Op de vierkante onderzijde was een groot merk ingesneden met de letters HP en het jaartal 1818. Het andere merk is een brandmerk en bestaat uit de tekst WILLIAM S&B YARMc. Het is nog niet duidelijk door wie en waar deze merken zijn aangebracht. In de boerderij is nog een hergebruikte scheepsmast gevonden, die geen onderdeel was van het vierkant, maar tegen de kap zat.

Archeologie West-Friesland, Dieuwertje Duijn

foto © G.J. de Haan, met dank aan Wilma Eelman.

Het vierkant van Akenbuurt 12.

De merken op de scheepsmast uit het vierkant van Akenbuurt 12.

Akenbuurt 12 in 1963-1964. Links naast de boerderij zijn hooiklampen zichtbaar, op de voorgrond ligt een tuunwal.

foto © Archeologie West-Friesland

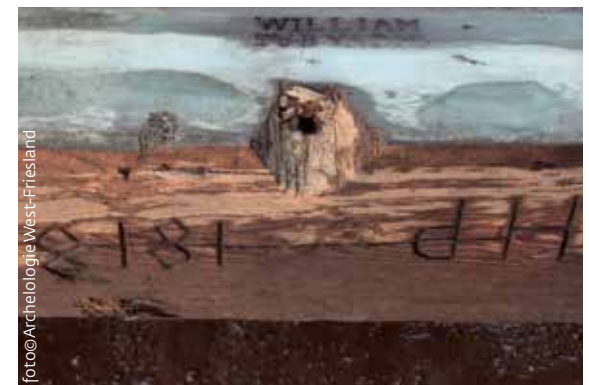

foto © Archeologie West-Friesland

Texel – Den Burg | Sixtus- of Burghtkerk

Tussen 13 en 17 januari 2020 werd in het Rijksmonument de Burghtkerk in Den Burg door een restauratie-aannemer in de vloer een gat van ongeveer 4 x 4 m gegraven. Dit gat lag in het westelijke deel van de kerk, ten noorden van de toren (gereduceerd westwerk). Het gat werd uiteindelijk ongeveer 1,25 m diep. De bedoeling van de aannemer was om in de bodem ruimte te maken voor de afvoerpijp van de nieuwe sanitaire unit in de kerk. Hiervoor werden vijf grote en middelgrote keien met een graafmachine verplaatst en dieper ingegraven. Deze (her)ontdekking van de zwerfkeien was aanleiding om de functie van deze keien te analyseren. Hiervoor bleek het nodig dieper in het mysterie van de Burghtkerk te duiken en met behulp van eerder onderzoek en analogieën, de opmerkelijke

vondst te plaatsen. Daarvoor diende onder andere het onderzoek van de ROB door Arie van Pernis en Herre Halbertsma uit 1952 te worden uitgewerkt.

Hieruit bleek dat onder de kerk een 2,5 m dikke kunstmatige ophoging ligt. Het vroeg-middeleeuwse maaiveld lag op 1,82 m +NAP. Het opwerpen van de terp kan worden geplaatst in de periode tussen de eerste dreiging van de Deense Noormannen na 810 tot in het midden van de 9de eeuw. Op de terp stond vermoedelijk een bescheiden houten kerk, die was gewijd aan Sint Sixtus. Tevens bestaat de mogelijkheid dat deze houten kerk zoden wanden had. De toepassing van zoden in middeleeuwse huizen en hutkommen komt op Texel regelmatig voor.

Het graven van de eerste gracht van de ringwal van Den Burg kan direct samenhangen met de bouw van de vroegste kerk. Mogelijk is de locatie een fanum (oud heiligdom). Uit

voorbeelden in Noord-Holland blijkt dat plekken met een dergelijke functie blijven bestaan/worden overgenomen door nieuw geloof. Een overbouwing van een ‘Fries’ heiligdom of dingplaats valt dus niet uit te sluiten.

De veldkeien die zijn gevonden zijn er in groot formaat van 1,1 m doorsnede of meer (3 stuks) en in kleiner formaat van 0,5 x 0,3 m. Het gaat om twee groepen: de grote ten noorden van de locatie van de toren en de kleinere op de locatie van de noordmuur van de toren. De grote keien kunnen bij de fase van de houten kerk hebben gehoord.

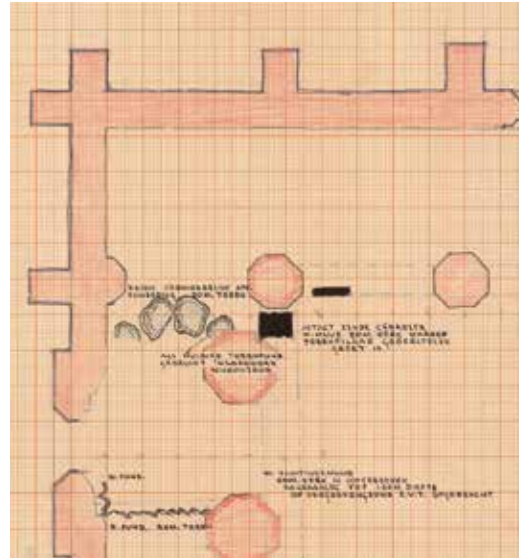
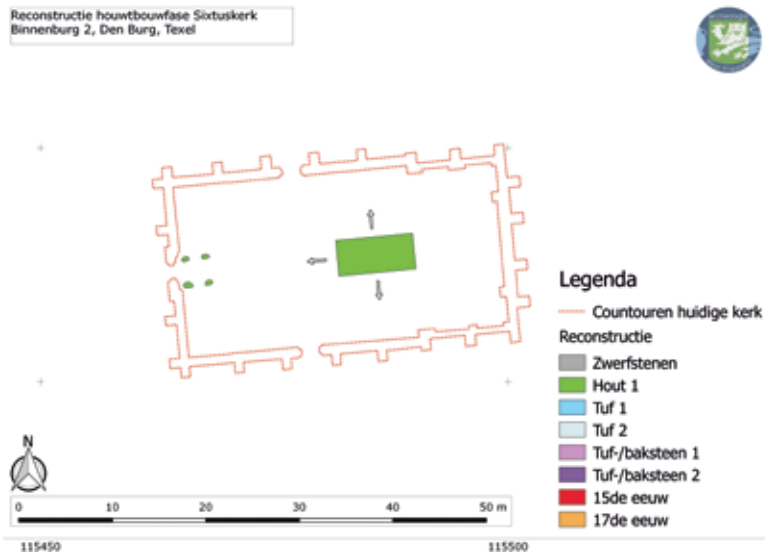
Omdat de houten kerk aanzienlijk kleiner was dan de tufstenen kerk zal tussen de westelijke wand van de houten kerk en de latere tufsteen/baksteen toren een flinke afstand hebben gelegen. Uit de bestaande gegevens blijkt dat de grote keien niet werden gebruikt voor de fundering van de toren en in het verre

Luchtfoto van het centrum van Den Burg met centraal de Burghtkerk, vermoedelijk in 1966.

De vrijgelegde vijf keien.

<<

Reconstructie van de houtbouwfase van de Sixtuskerk met op de plek van de latere toren de vier keien voor de mogelijke klokkenstoel, na 880?

<

Uitsnede van de veldtekening van de ROB uit 1952 met de positie van de keien (grijs) en de baksteen muren (rood).

verleden al ter zijde zijn gelegd. Dat betekent dat ze voorafgaand aan de bouw van de toren een andere functie hadden. Kleine kerken - zonder toren - hebben aan de westzijde vaak een klokkenstoel voor een luidklok. Klokkenstoelen hebben meestal een vier- of zespalige constructie die staat op forse veldkeien. Klokkenstoelen komen nog frequent voor in Noord-Nederland en langs de kust van Nedersaksen. De grote keien zouden dus - in een andere constellatie - kunnen hebben gediend als fundering voor een klokkenstoel en na de bouw van de toren en het verplaatsen van de luidklok naar bovenin de toren ter zijde zijn geschoven.

De kleine keien horen bij de tufsteen fase van de kerk, de fundering van de noordmuur van de 12de-13de-eeuwse toren. Uit de resten blijkt dat op de plaats van de ontgraving vermoedelijk in situ muurwerk in de vorm van tufsteen en baksteen muren zat. Ook blijkt dat een deel

van de kerk hier was voorzien van eenvoudige ornamentiek in natuursteen. Een geleidelijke verstening met tufsteenbouw in de periode rond 1150, als deze ontwikkeling in Noord-Holland op een het hoogtepunt is, ligt daarmee voor de hand. De Sixtuskerk behoort daarmee tot de gewone plattelandskerken. De vorm van de tufstenen kerk is in elk geval eenbeukig en rechthoekig (Numan type A). Gezien de vondst van een rij (ex situ) veldkeien oostelijk van de kerkmuur zou eventueel in een latere fase een halfronde apsis kunnen zijn aangebouwd.

Numan plaatst de bouw van torens aan tufsteen kerken in de late 12de of 13de eeuw. De combinatie van kleine keien, tufsteen en grote bakstenen in de uitgebroken fundering is geen reden om aan te nemen dat de bouwdatum van de eerste toren van de Burghtkerk hiervan afwijkt. De toren is na 1150 en vermoedelijk ergens in de periode 1175-1250 aan

het schip vastgebouwd. Dit zou ook de fase kunnen zijn waarin een halfronde apsis aan het koor wordt gebouwd.

De verbakstening van de kerk begon bij het koor. Van de tufstenen kerk werden de zuid-, oost- en noordmuur aanvankelijk behouden. De westmuur en de mogelijke apsis werden gesloopt. De kerk werd enkele decennia voor 1470 oostwaarts verlengd met een vijfhoekig koor met steunberen. Het koor bestond slechts kort. In het oosten werden vervolgens de noord- en zuidbeuk verbreed, waarbij een dikke baksteen muur met steunberen werd opgemetseld. Het eerste polygonale koor werd in de periode 1470-1481 vervangen door een 11-12 m diep polygonaal koor. De eerste baksteen toren met tufstenen elementen werd ergens in de 15de eeuw vervangen door een nieuwe baksteen toren, het gereduceerde westwerk. Mogelijk was de toren vanaf deze tijd de hoofdingang van de kerk. Deze toren stortte

Een houten
klokkentoren voor
een (baksteen) kerk
in Kortzenhemmen
(Friesland).

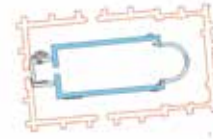
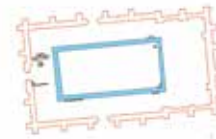
Hardsteen ornament
met twee bogen.

Tufstenen van uitgebroken muurwerk van de Sixtuskerk.

in 1537 in en werd daarna vervangen. Voor 1539 en na 1481 werd de gehele tufsteenbouw gesloopt en kreeg de Burghtkerk een middenschip met twee rijen zuilen, een noordbeuk en een zuidbeuk en wordt de nieuwe toren geïncorporeerd in de nieuwe westelijke muur. De toren bleef de ingang van de kerk en kreeg oostelijk in het portaal twee nieuwe forse zuilen. De toren bleef een bouwvallig element. In 1571 brandde de kerk voor een deel af en werd in 1604 herbouwd. Het koor aan de oostzijde kwam niet meer terug en werd vervangen door de bestaande oostelijke sluitingsmuur. Hierna vonden geen significante wijzigingen aan de kerk meer plaats.

Archeologie West-Friesland, Michiel Bartels
Met medewerking van Jort Smit

Plattegronden: van linksboven naar
rechtsonder:

Reconstructie van de tufsteenfase van
de kerk, 12de eeuw.

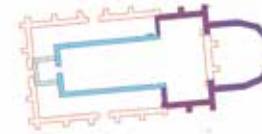
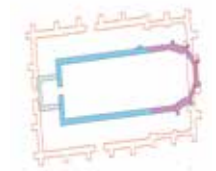
De aanbouw van een mogelijke apsis en
een toren aan de tufsteen kerk, 1175-1250.

Aan de tufsteen kerk wordt een baksteen
polygonaal koor vastgebouwd, rond 1425.

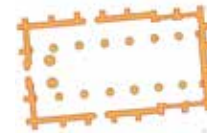
Het tufsteen schip met een nieuw
polygonaal koor en zijbeuken, na 1480.

De baksteen kerk uit het begin van de 16de
eeuw met een groot polygonaal koor.

De plattegrond van de 17de-eeuwse
baksteen kerk.

- Legenda
- Countouren huidige kerk
 - Reconstructie
 - Zwerfstenen
 - Hout 1
 - Tuf 1
 - Tuf 2
 - Tuf-/baksteen 1
 - Tuf-/baksteen 2
 - 15de eeuw
 - 17de eeuw

De locatie van het onderzoeksgebied in Den Burg.

Texel – Den Burg | Warmoesstraat 31-33

Van 27 tot en met 30 januari 2020 heeft Archeologie West-Friesland een opgraving uitgevoerd op de locatie Warmoesstraat 31-33 in Den Burg, gemeente Texel. Aanleiding voor de opgraving was het voornemen van de opdrachtgever om appartementen en een woonhuis te realiseren op de hoek van de Warmoesstraat en de Elemert op de locatie van de voormalige buitenste bruggracht. Bij het onderzoek zijn twee werkputten aangelegd; een langs de Warmoesstraat en een langs de Elemert. In de eerste werkput bleken de resten van de bewoning uit de Nieuwe Tijd recent te zijn opgeruimd. In deze werkput kwamen op enige diepte de warmoes (= groente)bedden van de bewoners van de Warmoesstraat tevoorschijn. Westelijk kon onderin de werkput een deel van de voormalige sluis of spui worden gereconstrueerd. Het vondstmateriaal dateerde voornamelijk uit de 18de

en 19de eeuw. De meeste aandacht ging uit naar de opbouw en de datering van de buitenste burggracht. Daarvoor werd een bijna 15 m lang profiel van de kruin van de straat tot in de natuurlijke bodem aangelegd. In het profiel was de doorsnede van het middelste gedeelte van de gracht te zien.

De onderkant van de vroegste gracht lag op 0,5 m -NAP. Uit de onderste laag grachtvulling van het westprofiel werden twee OSL-monsters genomen. De eerste op 0,45 m -NAP vlak boven het dekzand dat het moedermateriaal van de grachtbodem vormde en een tweede in dezelfde laag, maar dan 20 cm hoger. Het gewogen gemiddelde van de monsters komt wat betreft ouderdom uit op 1276 ± 49 AD. Dat betekent dat de eerste aanleg van de gracht ergens tussen 1227 en 1325 ligt. De keramische vondsten onder uit de gracht bestaan uit witgrijs Siegburg steengoed en een bodem van een geglazuurde Langerwehe steengoed kan met gegolfde standring. De dateringen van de keramiek en de OSL-dateringen komen daarmee overeen. Historisch is bekend dat de Burggracht volgens de Texelse secretaris Frans Adriansz Falckoech in zijn geschrift uit 1579 is gegraven in 1346: *“In het jaar ons Heren 1346 wordt de burgwal begonnen te maken in Texel”*. Deze informatie komt uit een oudere bron die Falckoech waarschijnlijk heeft gezien, maar die later verloren is gegaan.

Bij de bestudering van het gegraven profiel valt op dat in de gracht verrommeld materiaal van een walkant lijkt te liggen. Dit vormt een lichte bult en zou een restant van een walletje tussen twee concentrisch lopende grachten in kunnen zijn. De gestapelde zoden die archeo-

logisch werden waargenomen aan de zuidzijde van het hoofdprofiel zouden dan de aanzet kunnen zijn tot een tweede kleinere gracht die rondom liep. Het zou dus kunnen dat de buitenste gracht uit meerdere fases bestond met als eerste een smalle gracht versterkt met wallekanten van zoden. Later breidde men de gracht naar buiten uit, maar liet een wal in het midden staan. Dit zien we bij meerdere omgrachtingen. De vroegste fase zou dan ergens tussen 1227 en 1325 liggen. Het jaar 1346 - het jaar dat Falckoech in de verloren bron heeft gelezen - valt in de tijd van de heerschappij van Jan van Henegouwen, heer van Beaumont, de broer van de Hollandse graaf Willem III. Jan kreeg Texel van Willem II in leen. Het bestuurlijk centrum van Texel kwam binnen de gracht te liggen, samen met de al bestaande uithof (midden 13de eeuw) van het Friese klooster Ludingakerke. Tevens stonden binnen de nieuwe burg burgerlijke huizen. In deze periode werd de kerk die binnen de vroegmiddeleeuwse wal stond, vergroot (zie de bijdrage over de Sixtuskerk in Den Burg in deze Kroniek). De vergrote burg had drie uitgangen met bruggen: de eerste van de Parkstraat naar de Schilderweg, de tweede van de Binnenburg naar de Stenenplaats en de derde brug van de Zwaanstraat naar de Gravenstraat/Molenweg. Hiermee zou duidelijk kunnen worden dat de bron die Falckoech las niet zozeer duidt op het uitgraven van een nieuwe gracht, maar eerder op de constructie van een extra buitengracht buiten de reeds bestaande laatmiddeleeuwse omgrachting en de aanleg van een burgwal aan de landzijde van deze grachten. De bron bedoelt daarmee wellicht te zeggen dat een

13de-eeuwse ringsloot werd omgebouwd naar een bredere verdedigbare gracht met aan de brugzijde een mogelijk manshoge aarden wal. Op de plaats van de tot voor kort bestaande gekanaliseerde afwatering van de Groeneplaats onder Modehuis Moerbeek en de Warmoesstraat door naar het huidige water van de Elemert moet een historisch sluisje of spui hebben gelegen. Deze kon wegens instortingsgevaar niet worden bereikt met de graafmachine. Daarom valt niet te zeggen hoe oud deze inlaat is. Het is wel duidelijk dat dit de historische in- en uitlaat van het grachtensysteem vanaf de Vroege Middeleeuwen was en dat deze voor de periode van bedijking van de slenken en mientlanden de open verbinding met de Waddenzee vormde. Bij de uitwerking van het onderzoek van de binnenste gracht in 2017 kon worden aangetoond dat deze periodiek volliep met zeewater. De buitenste gracht was eveneens tot in de 19de

eeuw watervoerend en werd met zoetwater gevoed door kwel en hemelwater en gesluisd door een stelsel van sloten. In de Late Middeleeuwen zal de gracht nog periodiek, bijvoorbeeld bij extreme waterstanden zeewater hebben bevat.

Archeologie West-Friesland, Michiel Bartels en Sander Gerritsen

Amateur-archeoloog Paul Dekker met de bodem van de Langerwehe steengoed kan uit de bodem van de burggracht.

foto©Archeologie West-Friesland

foto©Archeologie West-Friesland

foto©Archeologie West-Friesland

< Het inkrassen van het profiel van de gracht met links en rechts een wal van zoden ter bescherming van de wallekant.

<< De groentebedden van de warmoezeniers tonen zich als parallelle zwarte humeuze banen in de grijze klei van de grachtvulling.

Texel – Den Hoorn | Mokweg 41

Aan de uiterste zuidwestzijde van het eiland ligt de boerderij met de naam 'End van de wereld'.

Dit is een vrij recente naam; in het verleden heette deze boerderij het Nieuwlanderhuis. De stolp staat in een kleine polder, het Hoornder Nieuwland, die aan het einde van de 15de eeuw is gewonnen op de zee. Uit de oudste kadastrale kaart blijkt dat de boerderij in 1828 al bestond, maar toen groter was. Waarschijnlijk ging het in deze tijd om een stolpboerderij met zes stijlen, waarbij de omvang van de twee hooivakken verschilde. Dit is zeer ongebruikelijk bij stolpboerderijen, althans in West-Friesland. Toevallig is hetzelfde het geval bij een van de andere Texelse stolpen die is onderzocht, namelijk Akenbuurt 12. Deze bouwvariant komt dus vaker voor bij stolpboerderijen op Texel.

De boerderij was aanvankelijk erg groot (16,5 x 21,5 m) en had een grote koeienstal waar plaats was voor ongeveer twintig koeien. Grote koeienstallen komen niet veel voor op Texel, waar de meeste boeren een gemengd bedrijf hadden en zich naast melkveehouderij ook bezighielden met verbouw van graan en schapenhouderij. De boeren van het Nieuwlanderhuis lijken zich juist primair op de (melk)veehouderij te hebben gericht. Dit kan worden verklaard door de ligging van de boerderij in een polder, die goed geschikt was voor gras- en hooiland, maar niet voor graanteelt.

In 1880 is de boerderij flink verkleind, waarbij een nieuwe (waarschijnlijk houten) zuidgevel tegen het houtskelet aan is gebouwd.

Het lijkt erop dat het gebouw in deze periode geen woongedeelte had. Mogelijk was de stolp in deze tijd uitsluitend bestemd voor de opslag van hooi en het incidenteel stallen van schapen, en was het dus in feite een uit de kluiten gewassen schapenboet. Dit duurde tot 1907, want in dat jaar is de boerderij juist weer vergroot door aan de zuidzijde woonvertrekken aan te bouwen. Hierdoor ontstond de huidige vorm van de boerderij, een volledige stolp.

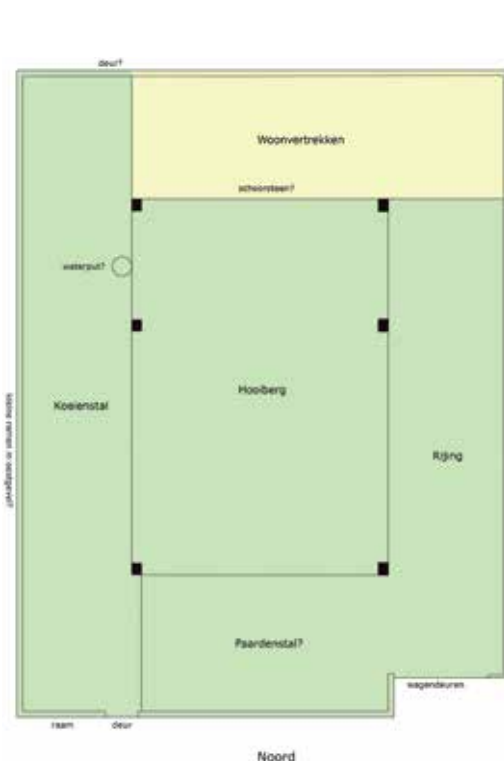
Het huidige houtskelet (vierkant) van de boerderij is helemaal gemaakt van grenenhout en bijzonder groot, namelijk 8,6 x 8,6 m. Alle balken zijn nieuw aangeschaft voor de bouw van de stolp en aan de constructie is te zien

dat deze met veel zorg is gebouwd. De zorgvuldige bouwwijze en het grote formaat van het vierkant wijzen erop dat de opdrachtgever een rijk persoon moet zijn geweest. Uit het vierkant zijn door dendrochronoloog Sjoerd van Daalen boorkernen genomen, die vervolgens dendrochronologisch zijn onderzocht. Het hout blijkt te zijn gekapt tussen eind 1648 en begin 1650 en komt overwegend uit het zuiden van Noorwegen. Dit betekent dat de stolpboerderij waarschijnlijk in de periode 1650-1652 is gebouwd.

Door Thijs en Miriam Klaassen is historisch onderzoek gedaan naar de eigenaren van het Nieuwlanderhuis. Leuk is dat een akte is gevonden van de verkoop van de boerderij in

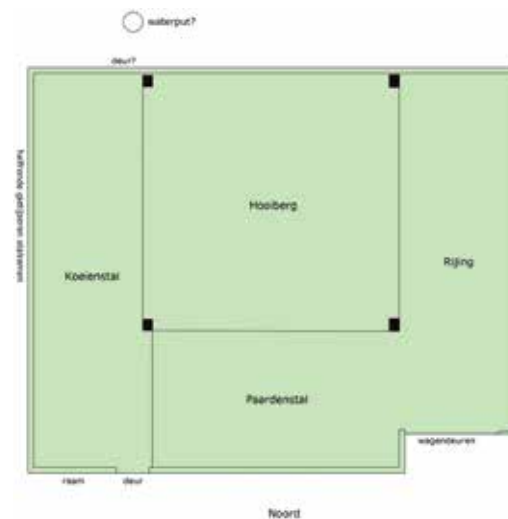
Mokweg 41, vroeger het Nieuwlanderhuis genaamd.

De plattegrond van het Nieuwlanderhuis tot 1880. In geel de woonvertrekken, in groen de bedrijfsruimtes.

1654. Hierin wordt de stolp aangeduid als “seker schoone, groote, nieuwe welgetimmerde huijsinge ende stolp”. De stolp was dus voor de toenmalige begrippen groot en bovendien net nieuw gebouwd. Dit klopt goed met de historische en dendrochronologische gegevens. De boerderij kwam uit de boedel van Pieter Ewouts en het is goed mogelijk dat hij de stolpboerderij heeft laten bouwen. Over deze persoon is helaas verder niets bekend, maar vermoedelijk was het een investeerder van het vasteland. Hij is niet bekend als inwoner van Texel. De boerderij werd in 1654 gekocht door de familie Groenveld en zij hielden haar in bezit tot 1742.

De plattegrond van het Nieuwlanderhuis tussen 1880 en 1907.

Van deze familie is een boedelinventaris gevonden uit 1724, waarin de bezittingen worden opgesomd. Zij bezaten in dit jaar onder meer 7 koeien, 20 schapen, 20 lammeren en 1 paard. Vanaf 1806 tot vrij recent was het Nieuwlanderhuis eigendom van de familie Lap.

Archeologie West-Friesland, Dieuwertje Duijn

Dendrochronoloog Sjoerd van Daalen neemt boommonsters uit het vierkant. Eigenaar Arjan Klaver schijnt bij.

De plattegrond van het Nieuwlanderhuis na 1907. In geel de woonvertrekken, in groen de bedrijfsruimtes.

Texel – Den Hoorn | Westerweg 32

Stolpboerderij Westerweg 32, met de poëtische naam Lindehoeve, is een zogenaamde langhuisstolp. Dit type stolpboerderij kenmerkt zich door een lang voorhuis met daarachter het stolpgedeelte. Op Texel zijn opvallend veel stolpboerderijen van dit type te vinden. Door Wilma Eelman is dit overtuigend verklaard door het feit dat langhuisstolpen erg geschikt waren voor een combinatie van veehouderij en graanteelt. In het verleden werd op Texel veel graan verbouwd.

Bij het bouwhistorisch onderzoek naar het vierkant viel iets bijzonders op: op de ronde zijden van twee stijlen en de vier horizontale balken boven in de constructie was de ge-

vlamde structuur van het naaldhout goed zichtbaar. Dit betekent dat de ronde buitenzijde van de stijl niet de buitenkant van de boom is, maar dat het hout overal is afgeschaafd. Dit, in combinatie met het opvallend gladde oppervlak van de stijlen, wijst erop dat we te maken hebben met delen van één of meer scheepsmasten. Ook diverse andere onderdelen van het vierkant waren gemaakt van hergebruikt hout, maar dan afkomstig uit afgebroken gebouwen. Doordat zoveel hergebruikt hout was gebruikt, was het niet mogelijk om de bouw van het vierkant door middel van dendrochronologisch onderzoek te dateren. Op basis van de bouwhistorische gegevens kan wel worden verondersteld dat de Lindehoeve in de 18de of vroege 19de eeuw is

gebouwd, mogelijk als opvolger van een oudere boerderij. Scheepsmasten komen vaker voor in houtconstructies van boerderijen op Texel, zoals we ook hiervoor zagen bij Texel-Den Burg | Akenbuurt 12. Dit hergebruik van scheepshout in boerderijen lijkt typisch voor de Noordzeekust van Noord-Holland en de Waddeneilanden. In oostelijk West-Friesland, waar al vele tientallen vierkanten zijn onderzocht, is tot nu toe nog nooit een scheepsmast in een stolpboerderij gevonden. De scheepsmasten komen vermoedelijk van schepen die voor de kust van Texel vergingen of van schepen die op Texel (of in Den Helder) zijn gesloopt.

Archeologie West-Friesland, Dieuwertje Duijn

foto © Archeologie West-Friesland

De Lindehoeve, een klassieke langhuisstolp.

Uitgeest | Populierenlaan/Hoorne

Eind 2019 en begin 2020 is de aanleg van een diepriool aan Hoorne en de Populierenlaan in Uitgeest archeologische begeleid. Hierbij werd een veelheid aan archeologische resten gevonden uit zeer uiteenlopende periodes van de Prehistorie tot de 20ste eeuw. Ook over de bodemopbouw kon veel informatie verzameld worden. Ter hoogte van Hoorne, het deel ten zuiden van de Populierenlaan lag nog een 80 cm dik veenpakket (tussen 1,60 m en 2,40 m -NAP), dat snel opliep en aanzienlijk dunner werd in noordelijke richting naar de Populierenlaan. Over dit veenpakket liggen grijze zandige lagen die worden afgewisseld met dunne kleibandjes en bovenin een serie venige bandjes. Op 1,30 m -NAP werd een akkerlaag uit de Prehistorie gevonden. Deze

>
Overzicht van de
archeologische
begeleiding van
de rioolsleuf in de
Populierenlaan.

>>
Een van de
gedocumenteerde
profielen.

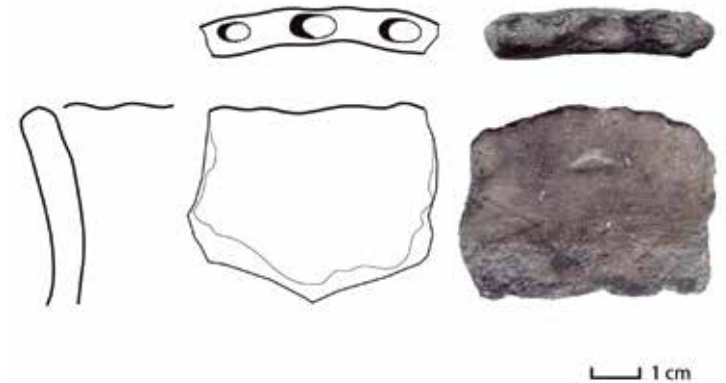

werd herkend door eergetouwkrassen en enkele greppeltjes die net door een dun kleilaagje heen zijn gegraven. Enkele kleine aardewerkfragmenten die werden verzameld, konden niet nauwkeuriger gedateerd worden dan als prehistorisch. Door het ontbreken van zichtbare mageringsbrokjes in het aardewerk, en door de kleur en zachtheid ervan, gaat het vermoedelijk om aardewerk uit de Vroege of Midden-IJzertijd. In het duingebied bij Castricum zijn eerder akkerlagen gevonden die bewerkt waren met een keerploeg en dateren in de Midden-IJzertijd (Vos e.a. 2010).

De eergetouwkrassen die hier onder Hoorne zijn gevonden, zouden nog kunnen dateren in de Vroege IJzertijd. Aardewerk uit de Vroege IJzertijd is vaak gemagerd met steengruis, maar ook organische plantaardige magering komt voor en is bijvoorbeeld bekend uit de Bachstraat in Heemskerk (Salomons 2020), maar inmiddels ook uit Heiloo (Heiloo BaZa-zie deze kroniek). In hogergelegen humeuze

lagen in het zandpakket dat over het veen is gestoven, werden fragmenten van Pingsdorfen kogelpotaardewerk gevonden. Daarboven ligt een, op sommige plaatsen meters dikke kleilaag, die op veel plaatsen in het riooltracé werd onderbroken door waterputten en beschoeiingen uit de 17de tot het begin van de 20ste eeuw. Er zijn op de hoek Hoorne en Populierenlaan drie waterputten gevonden.

Boven links: detail van eergetouwkrassen uit de Vroege IJzertijd?

Boven rechts: een scherf uit de Vroege IJzertijd.

Waterput uit de 17de eeuw onder Hoorne.

Twee fragmenten van 17de-eeuwse borden uit de waterput.

Een waterput onder Hoorne bestond uit een vierkante met houten planken beschoeide bak met daarin veel grote fragmenten roodbak-kend aardewerk uit de 17de eeuw. Deze put lag niet ver van een fundering van een huis met een kelder, gedateerd vanaf de 18de eeuw. De kelder had een vloer van groene en gele verspringend gelegde plavuizen van 21 x 21 cm en was opgetrokken uit gele ijsselsteentjes. In een volgend blok in de rioolsleuf werd een brede sloot gevonden met daarbinnen een zeer smalle sloot, die beschoeid was met zware eiken planken. De sloot was een van de vele smalle slootjes die in dit deel van Uitgeest lagen en die allemaal uitwaterden op het Uitgeestermeer aan de oostzijde van het dorp. De ruimte tussen de beschoeiingen is opgevuld met afval.

Hieronder een compleet flesje met dop, vermoedelijk voor reukwater of eau de Cologne (merk Boldoot). Op de dop is nog de aanzet te zien van de verstuurver. Een andere vondst was een zwarte vilten hoedje met resten van een voile of rouwsluier. Onder de

Het keldervloertje komt tevoorschijn.

De met planken beschoeide sloot, waarschijnlijk uit de 19de eeuw.

Eau de Cologne-flesje dat tussen de slootbeschoeiing werd gevonden.

foto@Hollandia Archeologen

Viltendameshoed met resten van een voile of rouwsluier.

foto@Hollandia Archeologen

Populierenlaan konden de waarnemingen in oostelijke richting tot aan de Parallelweg gevolgd worden. De veenlaag kon gevolgd worden over dit hele tracé, maar was nergens zo dik of lag zo diep als onder Hoorne. Aan de westzijde van dit tracé werd een houten tonput uit de 17de eeuw aangesneden. De tonbodem was op meerdere plaatsen doorboord om als waterfilter te dienen. De ingraving van de ton doorsnijdt enkele humeuze kleilagen met daaronder een bruinzwarte humeuze laag waaruit voornamelijk 14de-eeuws aardewerk komt. Deze bruinzwarte laag ligt weer op een verspitte laag waarin de bovenkant van de veenlaag is opgenomen. Door de relatie met de veenlaag kon deze 14de-eeuwse cultuurlaag op meerdere plaatsen gevolgd worden. De vondsten bestaan uit dierlijk bot, steengoed (Siegburg), vroeg roodbakkend, kogelpot- en grijsbakkend aardewerk.

De waarnemingen hebben hiermee een duidelijk beeld opgeleverd van het intensieve gebruik van dit deel van Uitgeest vanaf de Vroege IJzertijd tot de dag van vandaag.

Hollandia Archeologen, J. de Koning, N. Tuinman, S. Vermolen en M. Dautzenberg

Doorboorde bodem van de ton als waterfilter.

Selectie van 14de-eeuws aardewerk uit een laag.

foto@Hollandia Archeologen

Uithoorn – De Kwakel | Drehtdijk 9 en 11

Op 30 en 31 juli 2020 heeft IDDS Archeologie een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd aan de Drehtdijk 9 en 11 in De Kwakel, gemeente Uithoorn. Op basis van de resultaten van dit proefsleuvenonderzoek heeft van 18 tot en met 21 augustus 2020 een vervolgonderzoek plaatsgevonden in de vorm van een opgraving, variant archeologische begeleiding. Het plangebied ligt in de historische dorpskern van De Kwakel. De bewoningsgeschiedenis van het gebied waarin De Kwakel ligt, begint in de 11de- 12de eeuw, toen de veengebieden werden ontgonnen. Grote delen van het veengebied zijn verdwenen, maar De Kwakel en directe omgeving bleven behouden. De oudste historische kaart waarop De Kwakel staat, is het kadastrale Minuutplan uit 1825. Daarop is te zien dat in het begin van

de 19de eeuw het plangebied al bebouwd was. Er zijn geen sporen en vondsten uit deze ontginningsperiode gevonden. Op basis van het aardewerk wordt gesteld dat het gebied rond 1600 in gebruik is genomen. Het onderzoek heeft een groot aantal muurfunderingen opgeleverd, waarvan een deel een bijzondere opbouw heeft. Naast de gebruikelijke muurfunderingen van baksteen zijn er in De Kwakel ook funderingen gevonden waarbij gebruik is gemaakt van plavuizen, dakpannen en zelfs turfbllokken. Bij de funderingen met plavuizen bestaat de onderste laag uit oranje plavuizen met daarop bakstenen gemetseld. De datering van dit type fundering is 18de- of 19de-eeuws. Bij de dakpanfundering zijn dakpannen op hun kant gezet en daar bovenop zijn de bakstenen gemetseld. Een vergelijkbare fundering hebben wij ook in Alphen aan den Rijn gevonden en kan dus niet als een lokaal gebruik worden geken-

Van een groot aantal muurfunderingen bestaat de onderste laag uit oranje plavuizen. Dit is rechtsonder in beeld te zien.

*Het plangebied (rood omlijnd) op het Minuutplan uit 1825.
Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed*

Bij een van de muurfunderingen is gebruikgemaakt van twee lagen dakpannen op hun kant.

merkt. Dit geldt ook voor de fundering van turfblokken; die hebben wij zowel in Alphen aan den Rijn als in Kudelstaart gezien. De blokjes turf zijn goed herkenbaar, omdat voor een aanleg van deze fundering eerst een laag zand is aangebracht. Vervolgens zijn blokken turf van ongeveer het formaat van een baksteen geplaatst. Op enkele lagen turf zijn dan de bakstenen gelegd en werd de muur verder opgemetseld. Gezien de locatie in een veenwingebied is het opvallend dat er slechts één fundering op turfblokken is gevonden. Turfblokjes zijn goedkoper dan bakstenen en waren hier lokaal te verkrijgen. Daarnaast zullen deze blokken niet zo snel wegzakken in het slappe veen.

IDDS, Y. Meijer

De fundering van turfblokjes bestaat uit een baan met zand, die scherp afsteekt tegen het veen van de ondergrond. In het zand zijn de resten van de turfblokjes te zien.

Velsen – IJmuiden | Lagersstraat 15

Vanaf dinsdag 15 december tot en met donderdag 17 december heeft Hollandia Archeologen een archeologisch onderzoek uitgevoerd aan de Lagersstraat 15 te IJmuiden. Aanleiding van het onderzoek is de geplande herontwikkeling van een perceel dat ingesloten ligt tussen de Lagersstraat, Willibrordustraat en Ratelstraat. Op deze de locatie is in 2018 een archeologisch booronderzoek uitgevoerd (Baggerman en Médard 2018) waarbij op circa 1,0 m onder het huidige maaiveld een akkerlaag is gevonden (3,50 m +NAP). Bij het archeologisch proefsleuvenonderzoek zijn

acht proefsleuven aangelegd en is er op twee locaties tot circa 3,0 m diepte een kijkgat aangelegd om mogelijke dieper gelegen archeologische niveaus in kaart te brengen. De werkputten hebben de resten van een Late IJzertijd/inheems Romeinse nederzetting blootgelegd. Aangezien de sporen zeer goed bewaard zijn gebleven en duidelijk zichtbaar zijn is tijdens het veldwerk besloten om de sporen niet op dat moment te couperen, maar pas in een vervolgonderzoek; dit om eventueel gegevensverlies door het opknippen van coupes en sporen te voorkomen. Archeologische sporen werden in alle proefsleuven gevonden, maar daarbinnen konden

Allesporenkaart van het terrein.

foto@Hollandia.Archeologen

In de eerste sleuf werden direct met zand opgevulde sporen van een keerploeg in een akker gevonden.

duidelijke zones worden onderscheiden. Zo lagen aan de westzijde slechts enkele greppels, meer oostelijk namen deze toe. Alle sporen komen tevoorschijn onder een akkerlaag waarin op sommige plekken duidelijke banen te zien zijn die zijn opgevuld met schoon duinzand. Dit zijn duidelijke sporen van een keerploeg, waarvan in het duingebied talloze voorbeelden zijn gevonden, en die al kunnen dateren vanaf de Midden IJzertijd, maar meestal jonger zijn (Vos e.a. 2010, De Koning 2015). In dit geval dateren de akkers weliswaar na de bewoning, maar vermoedelijk is dat nog in de Romeinse Tijd. Er zijn geen aanwijzingen voor sporen of lagen die

Doorsnede van de keerploegsporen in de homogene grijsbruine akkerlaag.

foto@Hollandia.Archeologen

foto@Hollandia.Archeologen

Veel belangstelling en hulp van Wim Bosman (gepensioneerd archeoloog van de gemeente Velsen) die hier de archeologen en bezoekers van de provincie (Rob van Eerden en Nienke van Kuijeren) uitleg geeft.

foto@Hollandia.Archeologen

In een aantal proefsleuven werden vooral greppels gevonden, waarschijnlijk afwateringsgreppels voor het akkerland.

dateren in de Vroege Middeleeuwen. Deze zones lijken ook te worden gemarkeerd door de hoeveelheid en de grootte van de scherven. Terwijl aan de westelijke rand al minuscule brokjes van zacht donker aardewerk werden gevonden, kwamen aan de oostzijde de grote scherven in grote hoeveelheden uit de grond. Het aardewerk heeft vooral veel kenmerken die karakteristiek zijn voor 2de- of 3de-eeuws inheems-Romeins aardewerk. Dit is plantaardig gemagerd, tamelijk zachtgebakken en dikwandig aardewerk, meestal zonder enige

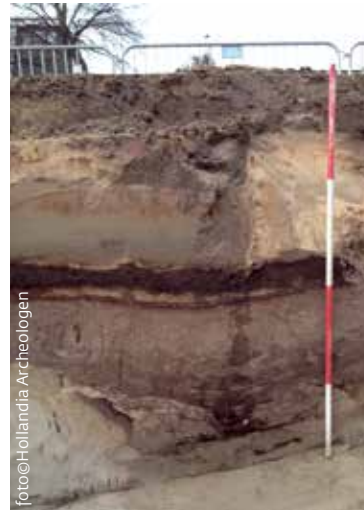

Een zone met een duidelijke concentratie sporen, zoals paalkuilen, lijkt de kern van de nederzetting aan te geven.

versiering. Alle bepaalde karakteristieke fragmenten van oren of randen laten een datering in deze periode toe. Dit zijn scherven van potten met meervoudig bewerkte (afgeplatte randen), vaak met vingertopindrukken en korte op de schouder geplaatste en aan de bovenzijde iets uitgetrokken, zogenaamde knobbeloren. Het kan niet uitgesloten worden dat er ouder aardewerk (en oudere sporen) aanwezig zijn. Hierop wijst slechts een enkele met lijnen versierde scherf. In enkele aan de noordoostkant van het terrein gelegen proefsleuven kwamen zeer veel sporen tevoorschijn. Het zijn vooral veel greppels, die gedeeltelijk nog onder de afdekkende akkerlaag liggen, maar ook enkele zeer overtuigende, want diepe en rechte paalkuilen. Dit bevestigt al een veel eerdere waarneming van de bo-

demopbouw tijdens de aanleg van een riool grenzend aan het plangebied door Wim Bosman (gepensioneerd gemeentearcheoloog van Velsen). Hij trof dezelfde cultuur/akkerlaag aan, die nu nog over het hele terrein aanwezig is en sneed in een profiel onder de straat zelfs een paalkuil aan. Met deze (voor) kennis zijn de sporen op het terrein van de voormalige Theo Thijssenschool geen verrassing. Bij de aanleg van twee kijkgaten tot een wat grotere diepte werd aan de westzijde een waterkuil aangesneden. Hoewel de sporen bewust niet zijn gecoupeerd of afgewerkt om deze te sparen voor de opgraving die we geadviseerd hebben, is de waterkuil wel gecoupeerd. Tot onze verrassing werd onderin deze ronde kuil naast een wervel (atlas) van een groot zoogdier een grote witte kiezel gevonden.

Hollandia Archeologen, Jan de Koning, Niels Tuinman en Maaïke Luitjes

Een van de weinig versierde scherven.

foto@Hollandia Archeologen

Doorsnede van een waterkuil en detail met wervel en kiezel.

In een aantal proefsleuven werden vooral greppels gevonden, waarschijnlijk afwateringsgreppels voor het akkerland.

Wijdmeren – Ankeveen | Dammerkade

In de zomers van 2019 en 2020 zijn door Cor Veenman uit Naarden meerdere aardewerk-scherven en enkele andere objecten gevonden bij een legakker in de Ankeveense Plassen. De vondsten zijn gedaan tijdens zwempartijtjes en lagen onder water. Vondsten van aardewerk zijn zeldzaam in dit gebied, reden voor archeologievereniging AWN Naerdincklant om nader onderzoek in te stellen naar de aard en context van de vondsten. Bij een locatie-bezoek in november 2020 zijn twee objecten (die aan de oppervlakte lagen) geborgen en de rest is gefotografeerd en in situ achtergebleven. De resultaten van het onderzoek zijn in een artikel beschreven en gepubliceerd in het tijdschrift Tussen Vecht en Eem (2021). De scherven lagen aan de rand van een legakker bij de Dammerkade. Het gaat om rood-, grijs-

en witbakkend aardewerk van potten, grapes en borden, een ziel van een drinkglaasje, een verbindingsstuk van een turfsteekijzer, stukken rode vloertegel en stukken baksteen. De vondsten dateren uit de periode 1575-1675 en zijn van lokale/regionale makelij. De meest waarschijnlijke conclusie uit het onderzoek is dat er op de onderzochte locatie in de 17de eeuw een aan de natte vervening gerelateerd gebouw heeft gestaan - een vervenerswoning en/of een turfschuur - die later is verdwenen. De gebruiksoBJECTEN die gevonden zijn kunnen in het gebouw gestaan hebben of zijn gestort in de directe omgeving ervan.

AWN Naerdincklant, Anton Cruysheer en Sander Koopman

De aardewerkvondsten van Ankeveen.

foto©SanderKoopman

Zaanstad – Wormerveer | Zuideinde – oliemolen De Ram

Vanwege de bouw van een appartementen-complex aan de Zaan is op de hoek van het Zuideinde en de Celebesstraat in Wormerveer door onderzoeksbureau Hollandia Archeologen een opgraving verricht naar de resten van oliemolen De Ram. Direct onder het kleine bedrijfsgebouw dat op de plek van het onderzoek stond, bleken de in zeer goede staat bewaarde funderingen van de molen te liggen. Het grote, ronde doodbed waarop de kantstenen rolden die de oliehoudende zaden pletten, de poeren van het achtkant en de schuren en een dubbele oliekelder en een enkele oliekelder lagen goed herkenbaar aan het oppervlak.

Na het verdiepen en de aanleg van het eerste vlak werden deze resten nog beter zichtbaar. Nadat de poeren van de noorderschuur verwijderd waren, bleken de palen onder de poeren in een stevig raamwerk van balken vastgezet te zijn. Waarschijnlijk is dit een versteviging geweest om verzakken van de heipalen te voorkomen. Op deze plek maakt de dijk langs de Zaan namelijk een bocht en loopt tamelijk dicht langs de molen.

Na het verdiepen en de aanleg van het eerste vlak werden deze resten nog beter zichtbaar. Mogelijk waren de bouwers bang dat door het gewicht van de schuur de palen, met de poeren erop, richting de Zaan zouden wegzakken.

De poeren konden in hun geheel worden verwijderd. Ook het doodbed was nog grotendeels gaaf. De doorgaande weg die voor het opgravingsterrein langs liep, was vanwege

wegwerkzaamheden afgesloten. Hierdoor was het niet mogelijk de poeren en het doodbed af te voeren en ergens op te slaan om ze later te hergebruiken, bijvoorbeeld bij restauratie of herbouw van een molen. Uiteindelijk zijn ze door de aannemer met een breekhamer in kleinere stukken gebroken.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland

De plattegrond van De Ram van boven. In het midden het ronde doodbed, direct rechts van het doodbed de rechthoekige fundering van het slagwerk waarmee de zaden werden uitgerst; om het doodbed en het slagwerk drie van de acht schuinstaande, grote poeren van het achtkant; uiterst rechts de poeren van de zuiderschuur; links van het doodbed de dubbele oliekelder en daarboven het straatje naar de Zaan; uiterst links de uitgegraven sleuven waar de poeren van de noorderschuur stonden.

Na verdieping van het vlak werd de dubbele oliekelder goed zichtbaar. Op de achtergrond het doodbed.

Helaas kon het doodbed niet worden gelicht om te worden hergebruikt.

foto@Gemeente Zaanstad, team Bodem/Archeologie

foto@Gemeente Zaanstad, team Bodem/Archeologie

foto@Hollandia Archeologen

Zaanstad – Zaandam | Wilhelminasluis

Om de bereikbaarheid van de Zaan te verbeteren zou in 2014 de Wilhelminasluis in het oude centrum van Zaandam worden uitgebaggerd en vergroot. De provincie, verantwoordelijk voor dit project, had onderzoeksbureau Hollandia Archeologen opdracht gegeven het archeologisch onderzoek dat hierbij nodig was, uit te voeren. Door allerlei omstandigheden is het uitbaggeren uiteindelijk in maart 2020 uitgevoerd.

De Wilhelminasluis ligt in de oude dam, de plek waar ergens in de 12de of 13de eeuw Zaandam is ontstaan. Iets rechts van het midden van de dam lag een sluis, de Wormersluis. Deze werd gebruikt om overtollig water uit het Zaanse achterland op de Voorzaan en het IJ te spuien. Of hij ook geschikt was om schepen te schutten is niet bekend, maar dit ligt wel in de lijn der verwachting. In de 15de eeuw lagen er inmiddels twee sluizen in de dam, de Westzaner Sluis en de Wormersluis. Deze sluizen vormden de toegang voor binnenvaartschepen vanaf het IJ naar de Zaan. Via de Zaan kon de rest van Noord-Holland boven het IJ worden bereikt. In de 16de eeuw is de Westzanersluis vergroot om de aanvoer van stenen en ander bouw-materiaal voor het versterken van de Hondsbossche Zeewering bij Petten, ten noorden van Alkmaar, via de Zaan mogelijk te maken. Sindsdien wordt deze sluis ook wel de Grote of Hondsbossche Sluis genoemd. Naast de Wormersluis, die inmiddels ook de Kleine Sluis heette, werd in 1612 door de bedijkers van de Beemster een spuisluis

Kaart van de Dam in Zaandam uit 1648. Uiterst links op de Dam de Overtoom waarover grote schepen vanuit de Zaan (ten noorden van de Dam) naar de Voorzaan (ten zuiden van de Dam) werden getrokken. Midden in de dam de Grote Sluis, rechts daarvan de Kleine of Wormersluis en weer rechts daarvan de Beemstersluis of Duikersluis. Op de rechteroever staat de Oostzijderkerk.

gelegd, de Beemstersluis of Duikersluis. In 1903 werden deze laatste twee sluizen vervangen door één grote sluis: de Wilhelminasluis. Omdat de Wilhelminasluis in het midden van het oude centrum van Zaandam ligt, vlak naast de uit de Middeleeuwen daterende Oostzijderkerk, en omdat er eeuwenlang gewoond en gewerkt is rond de sluis, en er eveneens eeuwenlang schepen doorheen voeren, was de verwachting dat bij het uitbaggeren van de sluis wel eens archeologische vondsten gedaan konden worden. Het was niet mogelijk om in de sluis kolk verkennende boringen te zetten om dit idee te toetsen. De bodem was namelijk bedekt met basaltblokken. Een in 2012 uitgevoerd booronderzoek

had uitgewezen dat in de Oostkade van de sluis, aan de kant van de Oostzijderkerk, een afvalpakket van meer dan 8 m dik in de bodem lag, met daarin heel veel vondsten. Mocht de vondstdichtheid in de sluis kolk dezelfde zijn als in de boringen in de Oostkade, dan was de verwachting dat er 300.000 tot 500.000 vondsten gedaan zouden worden. Maar het konden er ook veel, veel meer zijn. Was daarentegen bij de bouw van de Wilhelminasluis de sluisbodem afgegraven en volgestort met schoon zand, dan zou het aantal vondsten erg laag zijn. Misschien zelfs wel nul. Op de vraag van de provincie hoeveel vondsten de archeologen ongeveer verwachtten, kon dan ook maar één antwoord worden gegeven: tussen de nul en één miljoen.

foto©Hollandia Archeologen

Bij het zeven van de grond uit de Wilhelminasluis kwamen gave voorwerpen tevoorschijn, zoals dit kleine steengoed kruikje uit de 16de eeuw gevonden door Demi Brands van Hollandia Archeologen.

Voorafgaand aan de baggerwerkzaamheden was het niet mogelijk archeologisch veldwerk uit te voeren. Het scheepvaartverkeer kon daarvoor niet worden gestremd en de basaltblokken maakten graven in de bodem onder water onmogelijk. Dit betekende dat alleen archeologische begeleiding tijdens het baggeren mogelijk was. De sluiscolk werd daarvoor verdeeld in drie delen: het noordelijk deel

foto©Hollandia Archeologen

Vers gezeefde vondsten, nog nat van het water.

Bigbags naast de school waarin het kantoor van Hollandia Archeologen is gevestigd.

foto©Gemeente Zaanstad / van Bodem/Archeologie

Vrijwilligers Zarah Scheffer en Esther Wieringa aan het sorteren. Achter hen staan de rode kratjes waarin de gesorteerde vondsten werden gedaan.

omvatte de Zaanbodem, het middendeel de plaats van de oude dam en het zuidelijk deel de bodem van de Voorzaan. Elk deel was onderverdeeld in drie lagen: boven, midden en onder. Geregistreerd zou worden welke grond uit welk deel en uit welke laag zou komen. Op deze wijze zou het mogelijk zijn om achteraf bepaalde vondsten aan een bepaald deel van de sluis te koppelen. De sluiscolk was 110 m lang en 20 m breed. In totaal werd een oppervlak van 2200 m² uitgebaggerd, op sommige plaatsen tot 12 m -NAP. De baggeraars baggerden per segment en per laag de grond weg en stortten die in grote duwbakken. Elke bak kreeg een

Een klein deel van de vondsten dateerde uit de Middeleeuwen, zoals deze fragmenten van een witgrijze, 14de-eeuwse steengoed kan uit Siegburg.

Na het sorteren werden de kratten gevuld met bijzondere vondsten, zoals gave zalfpotjes en steengoedkruiken, plakken walviskaak, koperen schuimspanen, een fragment van een voetschaal van Montelupo-aardewerk uit Italië, tropische schelpen en nog veel meer.

uniek nummer. Vervolgens voer men de bakken met vervuilde grond naar de vuilstort bij Nauerna, waar de grond per bak werd gezeefd. De niet vervuilde grond ging naar de Ingensche Waarden in Gelderland om daar te worden gezeefd. Medewerkers van Hollandia stonden bij de zeef en haalden de vondsten eruit. Ze deden deze vervolgens in genummerde bigbags (grote zakken van één kubieke meter). De nummers waren gekoppeld aan het deel van de sluis en de grondlaag waaruit de vondsten kwamen. Zo was het mogelijk te achterhalen uit welk segment en welke laag van de sluis de vondsten uit de bigbag kwamen.

Naast de archeologische begeleiding is in 2020/2021 door Hollandia, in samenwerking met geoloog en bodemkundige Peter Vos, ook een gericht booronderzoek in het gebied rond de sluis uitgevoerd om inzicht te krijgen in de bodemopbouw van dit deel van Zaandam. De hoop is dat bepaalde lagen uit dit booronderzoek gekoppeld kunnen worden aan archeologische bodemgegevens uit de sluis zelf. Uiteindelijk zijn 110 bigbags met vondsten naar het kantoor van Hollandia in Zaanwijk gebracht.

Deze zijn door amateur-archeologen, medewerkers van Hollandia, door Cassandra Scheffer-Mud van de gemeente Zaanstad en vrijwilliger Esther Wieringa gesorteerd.

Door corona konden maar twee tot drie personen tegelijk per dag werken, natuurlijk op 1,5 m afstand van elkaar. Met acht man per dag was het sneller gegaan. De medewerkers deelden de vondsten in naar aardewerksoort (roodbakkend, faience, porselein etc.), glas, metaal, steen, pijpenkoppen- en stelen, organisch en modern (na 1945). Omdat het sorteren bij het schrijven van de Kroniek 2020 nog niet is afgelopen, kan niet gezegd worden hoeveel vondsten er zijn gedaan. Naar schatting gaat het om 200.000 tot 300.000 vondsten, waarbij opgemerkt moet worden dat vondsten kleiner dan een twee euro munt niet door de sorteerdere werden meegenomen, tenzij ze het bewaren

waard waren (knoopjes, muntjes, kledinghaakjes bijzonder aardewerk etc.). Het werkelijke aantal vondsten is dus veel hoger. Zowel bij het zeven als het sorteren zijn bijzondere of opvallende vondsten meteen apart gehouden. Slechts een paar procent van de opgegraven vondsten is middeleeuws. Dit is niet verwonderlijk, omdat er toen maar weinig mensen in het huidige Zaandam woonden. De grote bulk komt uit de periode 1550 -1830. De stad groeide toen enorm. Meer mensen betekent ook meer afval. Na 1850 kwam in Zaandam de vuilnisophaaldienst op gang en neemt ook het aantal vondsten af.

De oudste vondst is een scherf van een Badorf reliëfbandamfoor uit de 10de of 11de eeuw.

Zelfs fragiele glazen parfumflesjes (links en rechts) hebben het geweld van het baggeren, overstorten van de grond en het zeven overleefd. Van een roemer (midden) is alleen een fragment gevonden.

Dit is zeer bijzonder, omdat er in die tijd nog geen sprake was van bewoning in Zaandam. Het meeste middeleeuwse materiaal dateert uit de tijd van het ontstaan van Zaandam of van kort daarna, ruwweg tussen de 12de en 14de eeuw. Ook kloostermoppen van de middeleeuwse kerk, de voorganger van de huidige Oostzijderkerk, zijn gevonden. De jongste vondsten zijn mobiele telefoons, I-Phones en een Duits rijbewijs, geldig tot 20 maart 1997.

Tussen de vondsten zit fantastisch mooi en interessant spul, vooral uit de 15de tot 18de eeuw: allerlei kruiken, waaronder een baardmankruik, wijnflessen, kelkglassen, heel

foto©Gemeente Zaanstad, team Bodem/Archeologie

Een krat met kruiken en flessen.

kleine, fragiele medicijn- en parfumsflesjes, koraal, tropische schelpen, bergkristal, aardewerken aardbeienbakjes, zalfpotjes, kinderspeelgoed, Delfts blauwe kommetjes en vazen, voorraadpotten uit Biot (Zuid-Frankrijk), Italiaans aardewerk, versierde pokhouten mesheften, een scheepsbouwersdissel, een jufferblok (een soort katrol zonder schijf) van een schip, tinnen kannen, tinnen lepels, een tinnen wijwaterbakje, beeldjes van witte klei, een stuk van een wijnfles van de wijngaard Constantia uit Zuid-Afrika, penisbeenderen van walrussen, een walruskaak,

Een krat met kruiken en flessen.

foto©Gemeente Zaanstad, team Bodem/Archeologie

Een puntgave baardmankruik.

aan plakken gezaagde walviskaken, kokosnoten, twee tuimelaars van kruisbogen, twee klotendolken, gegraveerde tabaksdozen, koperen schuimspanen, koperen pannen, Boheemse drinkglazen, beschilderde tegels en nog veel meer.

De komende jaren worden de vondsten verder verwerkt door specialisten en zullen in de Kroniek regelmatig vondsten uit de Wilhelminasluis worden besproken.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland

Gedeputeerde Zita Pels op bezoek in het depot van de gemeente Zaanstad. Stadsarcheoloog Piet Kleij geeft uitleg. Op de achtergrond Cassandra Scheffer-Mud. Op de tafel een selectie van vondsten, met op de voorgrond een witte 16de-/17de-eeuwse kruik uit het mediterrane gebied en links achter plakken walviskaak.

NA- GEKOMEN

Enkhuizen | Westeinde 111-113

In de zomer van 2018 is door Archeologie West-Friesland op de percelen Westeinde 111 en 113 te Enkhuizen een archeologische opgraving uitgevoerd. Het plangebied ligt aan het Westeinde, dat deel uitmaakt van de Streekweg. Dit is een oost-west georiënteerde bewoningsas in oostelijk West-Friesland, die loopt van Zwaag naar Enkhuizen. De bewoningsas ontstond in verschillende fases tijdens de ontginningsperiode van dit deel van West-Friesland, toen de ontginners een lange dijk opwierpen (de Streekweg) en hier hun kerken en huizen langs bouwden. De dorpen, onder meer Enkhuizen, Bovenkarspel, Lutjebroek, Hoogkarspel en Zwaag, zijn in de tweede helft van de 12de eeuw ontstaan. De bewoning concentreerde zich uiteindelijk als lint langs de Streekweg, hierachter lag weidegrond. Bij het onderzoek zijn resten vanaf de 13de eeuw gevonden. De oudste archeologische resten bestonden hoofdzakelijk uit ophogingspakketten, sloten en kleiwinningskuilen. Concrete sporen van bebouwing of bewoning uit deze periode waren er niet. In het laatste kwart van de 14de of de eerste helft van de 15de eeuw werden delen van de ontginningsloten gedempt en werd het perceel bouwrijp

foto©Archeologie West-Friesland

Fragmenten huttenleem uit een van de kleivloeren. De afdrucken van wilgentenen of riet zijn als lange banen in het leem zichtbaar.

Stagiaire Monica Huisman (Universiteit Leiden) legt resten van een 17de-eeuwse kelder vrij.

foto©Archeologie West-Friesland

gemaakt. Omstreeks 1500 werd parallel aan het Westeinde een houten huis gebouwd. Van dit gebouw zijn meerdere vloerlagen van klei en vijf paalkuilen gevonden. De jongste kleivloer was afgedekt met een laagje fijn schelpgruis en rode ongeglazuurde plavuizen. Uit een van de kleivloeren kwamen grote brokken huttenleem met afdrrukken van wilgentenen of riet, wat duidt op geleemde binnen- of buitenwanden. De 16de-eeuwse plavuzenvloer was afgedekt met een dik pakket verbrand materiaal met daarin keramiek en veel houtskool. Het vondstmateriaal uit deze laag vertoonde opmerkelijke kenmerken. Het glazuur van het aardewerk was in bijna alle gevallen gesmolten. Bij twee borden van

Terracottabeeldje van Jezuskind met vredesduif.

foto©Archeologie West-Friesland

Sgraffito bord met verkoolde visgraten in het glazuur.

foto©Archeologie West-Friesland

Verkoolde borden met aangekoekte etensresten.

foto©Archeologie West-Friesland

rood aardewerk waren de afdrukken van visresten te zien. De borden zijn in het vuur dermate heet geworden dat het glazuur met de visgraten versmolt. De visgraten zijn tijdens de brand verkoold, maar hebben bij het afkoelen in het glazuur een negatief achtergelaten.

Uit de laag kwam ook een terracotta Jezusbeeldje met vredesduif.

De as- en houtskoolresten zijn over enkele meters rondom de huisplaats gevonden, wat doet vermoeden dat op het perceel in de 16de eeuw een kleine catastrofe heeft plaatsgevonden. Chroniqueur Gerard Brandt schrijft in zijn *Historie der vermaerde zee- en koopstadt Enkhuisen uit 1666* het volgende: “*Op den Palmzondagh des jaere 1512, leedt de stadt groote schaede door den brandt, die in het Westeinde de St. Jans kappelle met veele huisen heeft wegh genomen. Dese kappelle wierdt vijf jaeren daer na herbouwt*”. Het lijkt erop dat het gebouw aan het Westeinde 113 ten prooi viel aan dezelfde vuurzee die ook de Sint Janskapel, die op nog geen honderd meter van het plangebied lag, verzwolg.

Archeologie West-Friesland, Jasper Leek

Haarlem | Hagestraat 10

In september 2018 heeft RAAP in opdracht van Stadsherstel Amsterdam een archeologische opgraving uitgevoerd in de gemeente Haarlem.

De natuurlijke afzettingen bestaan uit mineraalarm donkerbruin en veraard veen.

Bovenop het veen ligt onder de recente ophoging een ophogingspakket van ongeveer 1,5 tot 1,6 m dik. Hierin zijn drie verschillende lagen herkenbaar, die uit de (Late Middeleeuwen en de) Nieuwe Tijd dateren.

Het onderzoek heeft enkele muurfragmenten of funderingen opgeleverd. Deze zijn zowel aan de huidige als aan voormalige bebouwing te relateren. Een groot deel van de sporen bestaat uit structuren die je normaliter op een erf verwacht, namelijk een beerput, twee waterputten en drie waterkelders. Een deel van de muurresten kan aan de nog bestaande

bebouwing en het gesloopte pand tussen Antoniestraat 7 en 9 worden gerelateerd. Voor de overige muurfragmenten is niet precies duidelijk of ze deel waren van voormalige gebouwen of dat het bijvoorbeeld gaat om tuinmuren.

Uitgezonderd één 19de-eeuwse koperen vingerhoed in de ophogingslaag zijn er uitsluitend fragmenten keramiek gevonden. De fragmenten gebruiksaardewerk dateren tussen ongeveer 1675 en 1720. De overige keramische vondsten zijn hoofdzakelijk complete bakstenen, afkomstig uit de structuren in het plangebied. Verder zijn drie pijpenkoppen gevonden. Met uitzondering van de vondsten uit de beerput zijn er geen vondsten die verband houden met de aanwezige sporen. De beerput dateert op basis van het aardewerk uit ongeveer 1675 tot 1720. De overige sporen dateren waarschijnlijk uit dezelfde periode, al is er mogelijk sprake van een fasering.

Waterput, zoals die in het vlak is waargenomen.

De vingerhoed.

foto@M. Koeweliden

Muurwerk dat aan de noordzijde van het plangebied gevonden is. Links op de foto zien we muur S5 (deze loopt schuin) en goot S6 (de rode bakstenen, haaks op de bestaande bebouwing). Rechts de fundering van muur S7.

foto@RAAP

Op basis van historische kaarten is het eveneens lastig om tot een fasering te komen. De kaarten uit de 16de-18de eeuw, zoals die zijn gebruikt bij het vooronderzoek, hebben een detailniveau dat het niet mogelijk maakt om de sporen uit het onderzoek te koppelen aan specifieke gebouwen. Hoewel de Kadastrale Minuut (de omgeving van) het plangebied wel meer in detail afbeeldt, zijn de gevonden muurresten ook niet aan historische bebouwing op deze kaart te koppelen.

De vindplaats past goed in het beeld, zoals dat uit de omgeving bekend is. Door Leuvering (2018, 12 - 15) is tijdens het bureauonderzoek een overzicht gegeven van reeds bekende vindplaatsen in de omgeving. Daaruit komt een beeld naar voren dat overeenkomt met dat uit het plangebied. Er is sprake van muurresten, water- en beerputten die dateren vanaf het einde van de 17de eeuw tot en met de 18de/19de eeuw. Deze vindplaatsen geven, samen met de archeologische resten uit het plangebied, een beeld van een intensief bewoond stadsdeel binnen de historische kern van de stad Haarlem.

RAAP, Guus Halewijn

Heerhugowaard | Middenweg-Zuid

De Middenweg in Heerhugowaard is één van oudste wegen in de Heerhugowaard. Het huidige profiel van de weg, met name het zuidelijke deel, vertegenwoordigt daarmee een grote cultuurhistorische waarde. Bij de reconstructie aan de Middenweg heeft Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie in 2018

onderzoek gedaan naar de opbouw van deze historisch belangrijke weg.

Op basis van de onderzoeksresultaten kan worden geconcludeerd dat onder het recente wegdek van de Middenweg nog vier oudere fases van de historische weg liggen, die dateren van de eerste helft van de 17de tot de 19de eeuw. Het centrale deel van de weg is goed geconserveerd, maar de bermen van de weg en eventuele looppaden en bermgreppels zijn sterk verstoord en hierdoor zeer slecht bewaard gebleven.

Onder de weg ligt de natuurlijke bodem van de Heerhugowaard; een restant van Hollandveen met hieronder de natuurlijke meer- en bodemafzettingen die worden gekenmerkt door afwisselende klei- en zandlagen met her en der veel schelpenresten.

De oudste fase van de weg dateert uit de 17de eeuw en is op basis van historische bronnen vermoedelijk direct na de inpoldering aangelegd. Ter hoogte van locatie 1 wordt deze fase gekenmerkt door de aanwezigheid van zandlenzen en -lagen, die kunnen worden geïnterpreteerd als kortstondige verbeteringen, aangebracht om de weg ook in natte periodes nog enigszins begaanbaar te maken. Ter hoog te van locatie 2 en 3 zijn deze zandlagen niet aangetroffen, maar heeft men in plaats daarvan de weg met behulp van fascinen proberen te verbeteren. De tweede fase bestaat uit enkele ophogingslagen van klei en zand die op het oudere wegdek zijn aangebracht. Deze fase kan op basis van de onder- en bovenliggende fases in de tweede helft van de 17de en de eerste helft van de 18de eeuw worden gedateerd. Er zaten geen vondsten in deze lagen. Wel is direct ten westen van deze

fase van de weg op locatie 1 een bermgreppel gedocumenteerd.

De derde fase van de weg bestaat uit een opvallend donkere ophogingslaag van klei, waarbij gebruik is gemaakt van fragmenten (bouw)keramiek, porselein en bot. Het materiaal is secundair gebruikt om het wegdek te verharderen. Het vondstmateriaal dateert uit de tweede helft van de 17de en de 18de eeuw. In combinatie met de onderliggende fases van de weg kan daarmee deze fase van de weg in de 18de eeuw worden gedateerd.

De vierde fase van de weg bestaat uit een opgebrachte zandlaag uit de 19de eeuw. Uit historische bronnen is bekend dat de weg rond 1820 werd beschulpt. Dit verklaart mogelijk waarom er in deze lagen van de weg schelpresten zijn gevonden.

De jongste fase dateert uit de 19de en 20ste eeuw en bestaat uit een combinatie van klinkers met asfalt.

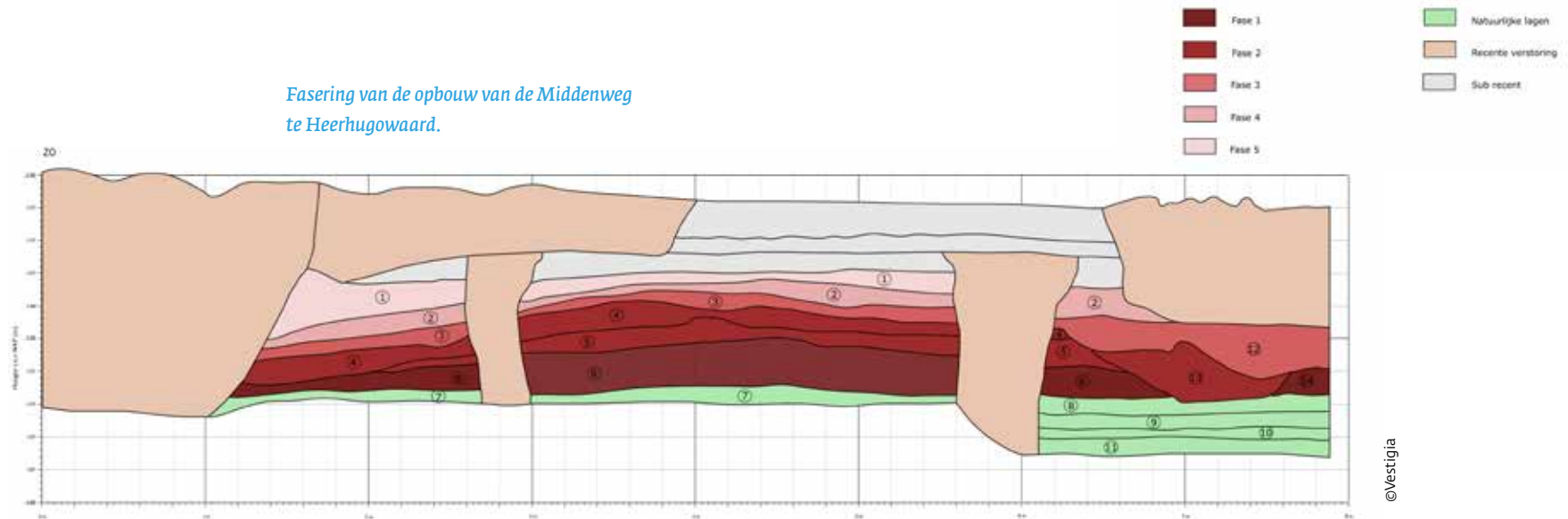
Een opmerkelijke vondst uit de berm van de weg bestaat uit ruim dertig goed geconserveerde scherven van een en dezelfde kan die ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog in Westerwald of Raeren is gemaakt.

Het is onwaarschijnlijk dat de scherven als secundair ophogingsmateriaal zijn gebruikt. Het is aannemelijker dat de kruik van een bewoner van de Middenweg was, die de scherven nadat de kruik kapot was gegaan in de berm heeft gedeponneerd. De kan heeft een drieledig bandoor waar onderaan een krul als versiering is aangebracht. Boven op het oor zit een gat voor de bevestiging van een tinnen deksel, die ontbreekt. Op de hals zijn twee omgaande blauwe banden aangebracht met een hoger liggende ring. Op de schouder ligt een blauwe krans van rozetten met daaronder een omgaande blauwe band. Daarnaast zijn er op het centrale deel van de buik nog twee medaillons opgebracht.

Het lichaam is hiermee in drie vlakken verdeeld, waarbij waarschijnlijk alleen op het middelste deel de figuratieve voorstellingen zijn afgebeeld. Omdat de onderkant en bodem missen kan dit niet met zekerheid worden vastgesteld. De kenmerken van de kan komen overeen met steengoed dat in de late 16de en 17de eeuw kan worden gedateerd.

Op de buik van de kruik zijn diverse versieringen aangebracht. Er zijn twee wapens als applique aangebracht met daartussen een gekroonde gaande leeuw die naar links loopt. Het grote wapen kan mogelijk toegewezen worden aan Philips II. Het is zijn wapen als heer der Nederlanden. Dit wordt benadrukt door de keizerskroon waar Philips geen recht op had, maar die hij vaak wel voerde om zijn positie als rechtmatig vorst te benadrukken. Boven het wapen staat het jaartal 1593. Dit doet vermoeden dat de kruik rond deze periode is gemaakt, maar mogelijk is de kruik iets

Fasering van de opbouw van de Middenweg te Heerhugowaard.

jonger. De gekroonde leeuw kijkt in de richting van het wapen van Philips II en zijn gestrekte rechterpoot is naar het wapen gericht.

Zowel de datering als de verwijzing naar Philips II geeft aan dat de kruik ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog is gemaakt. Het is daarmee een sterk politiek geladen kruik, waarschijnlijk in opdracht gemaakt, om in een politiek woelige tijd op expliciete wijze weer te kunnen geven aan welke partij men de voorkeur gaf. Dit is geen onbekend fenomeen. In het Rijksmuseum en het Museum Rotterdam is aardewerk aanwezig met soortgelijke voorstellingen. Dit kan aardewerk zijn met een afbeelding van het wapen van Philips II, maar er is ook aardewerk met verwijzingen naar Willem van Oranje.

Op het aardewerk is nog een tweede wapen aangebracht dat maar ten dele en kwalitatief erg slecht bewaard is gebleven.

Met enige moeite kan een combinatie van

schuinstaande ruiten en staande leeuwen worden onderscheiden. Het vertoont daarmee overeenkomsten met het wapen van het hertogdom Beieren. De leeuwen kijken echter naar rechts, terwijl de leeuwen op het wapen van Beieren naar links kijken. Een andere optie is dat het wapen aan het huis Palts-Simmen kan worden toegewezen. Dit is aannemelijker. Frederik IV was van 1583 tot 1610 keurvorst van de Palts. Van oorsprong Lutheran ging hij in 1587 over naar het calvinisme. In 1593 trouwde hij met Louise Juliana van Nassau. Zij was de dochter van Willem van Oranje. Hij stond mogelijk aan de linkerzijde van het wapen van Philips II, waar dan ook het wapen van de Oranjes is afgebeeld. De afbeeldingen gaven daarbij op sym-

bolische wijze de hegemonie van Philips II over twee belangrijke tegenstanders weer die zich juist in 1593 door middel van een huwelijk met elkaar hadden verbonden. Omdat de kruik slechts ten dele bewaard is gebleven, blijft deze interpretatie echter onzeker. Mocht deze interpretatie kloppen dan geeft deze het aardewerk ook een religieuze lading. Philips II komt daarbij als katholiek vorst tegenover twee gereformeerde adellijke families te staan. De eigenaar van het aardewerk zal daarmee in katholieke hoek moeten worden gezocht.

De fragmenten zijn ter hoogte van de huidige Middenweg 7 gevonden. De eerste eigenaar van de percelen aan de westzijde van de Middenweg op deze locatie was de stad

*Westerwald / Raeren
kan met appliques.*

foto©Vestigia

Medemblik. De percelen aan de oostzijde van de weg waren aan Eduwaert van Lodesteyn toegewezen. De eerste eigenaren van de overige percelen in de nabijheid waren de Heer Raetsheer Borre, Geraert van Santen en Hans van Loon. Het is niet aannemelijk dat de eigenaren van de percelen zelf in de polder gingen wonen. In eerste instantie zullen zij het land aan anderen verpacht hebben. Toch is het interessant om de politieke achtergrond van de eigenaren te onderzoeken. Het aardewerk geeft aan dat de oorspronkelijke bezitter van de kruik sympathie had voor Philips II. De eerste bewoners kwamen in de polder wonen in een periode dat de strijd tegen Spanje net weer was opgelaaid. Het is in een tijd van oorlog niet aannemelijk dat de eigenaren het land verpachtten aan iemand die qua politieke belangen een volledige tegengestelde lijn voorstond. Door naar de achtergrond van de eigenaren te kijken kan dan ook een voorzichtige suggestie worden gedaan over waar het aardewerk vandaan kwam en hoe het in de Heerhugowaard terecht is gekomen. Van Loon had zich als buitenstaander aan het einde van de 16de eeuw in Amsterdam weten op te werken tot de hoogste lagen van de heersende klasse. In deze zelfde tijd hadden de spaansgezinden het onderspit gedolven en dat maakt het dan ook niet aannemelijk dat het aardewerk (uit de omgeving) van Van Loon afkomstig was. Dit wordt nog eens extra onderstreept door de keuze van Van Loon om het nichtje van een bekende geuzenkapitein als bruid te nemen. Ook Raetsheer Borre en Geraert van Santen kwamen uit bekende families die zeer anti-Spaansgezind waren en dit in woord en daad tot uiting brachten. Dat

Detail van het wapen van Philips II en de gekroonde leeuw.

mensen uit hun directe omgeving dergelijk aardewerk in hun bezit hadden, lijkt niet aannemelijk. Hetzelfde geldt voor de familie Van Lodensteyn, die aan het einde 16de en het begin van de 17de eeuw zeer actief was binnen de gereformeerde kerk. Een positieve houding ten opzichte van de uitgesproken katholieke Spaanse koning is dan ook uitgesloten. Hiermee blijft Medemblik dus over. Deze stad was in 1572 ingenomen door de geuzen en daarmee aan de kant van de opstandelingen komen te staan. In 1588 weigerde de geuzenleider Diederik Sonoy echter om de eed aan prins Maurits af te leggen. Pas na een beleg door Maurits namens de Staten van Holland gaf Sonoy toe en gaf de stad zich over aan de Staten. Sonoy stond bekend om een waar schrikbewind onder katholieken, maar had

Detail van het mogelijke familiewapen van de Keurvorst van de Palts.

in zijn tijd in Medemblik ook de niet-katholieke bevolking tegen zich in het harnas gejaagd. Na de overgave aan de Staten kon hij niet veilig over straat en moest hij door prins Maurits beschermd worden en was hij uiteindelijk gedwongen de stad te verlaten. Het was een woelige tijd waarin katholieken sterk vervolgd werden en er vanuit Medemblik met wantrouwen naar de groeiende macht van de Staten werd gekeken. In een dergelijk gepolariseerde samenleving kan het hierboven genoemde aardewerk wellicht gebruikt zijn om een statement te maken. De ergste vervolging van katholieken was na het vertrek van Sonoy geluwd, maar het wantrouwen en verzet tegen prins Maurits en de Staten was nog steeds levend.

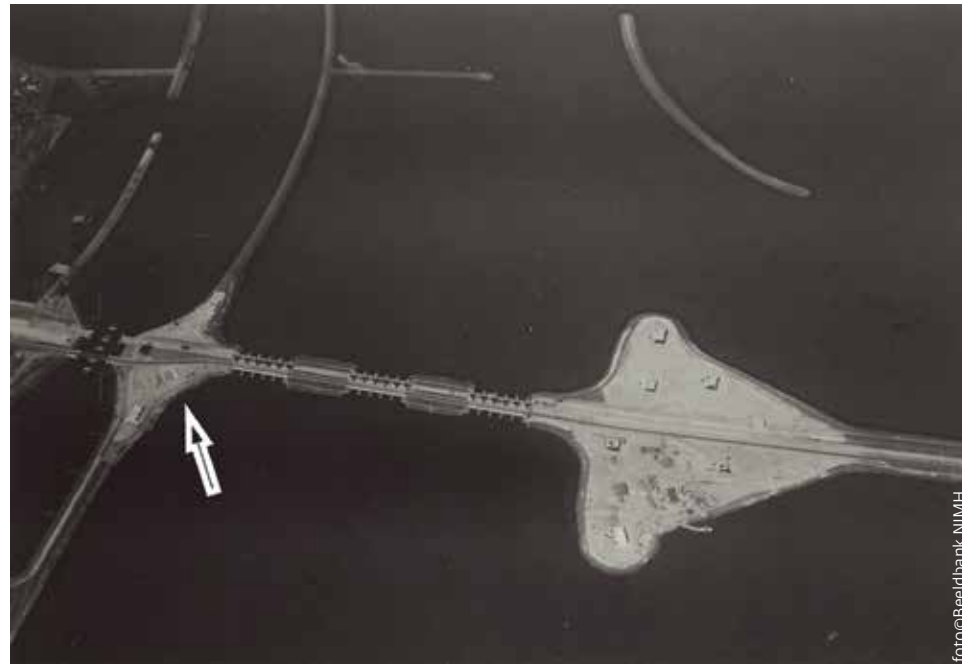
Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie, Jeroen Flamman

Hollands Kroon – Den Oever | Afsluitdijk, Lucht doelremise (kazemat XI)

Sinds 2018 heeft BAAC archeologisch en bouwhistorisch onderzoek in opdracht van Rijkswaterstaat gefaseerd verschillende archeologische en bouwhistorische onderzoeken uitgevoerd naar militaire structuren op de Afsluitdijk. Vanaf datzelfde jaar wordt hier door bouwconsortium Levvel (bestaande uit BAM, Van Oord en Rebel) gewerkt aan het Project Afsluitdijk. Een omvangrijk project waarbij onder andere de dijk en de sluisen worden versterkt en vergroot om ervoor te zorgen dat deze ons in de toekomst bij een stijging van de zeespiegel en extreem weer kunnen blijven beschermen. Gezien de recente aanlegdatum ligt het misschien niet voor de hand, maar archeologische en bouwhistorische onderzoeken zijn al vanaf de voorbereiding op de versterkingswerkzaamheden een belangrijk onderdeel van het project. De Afsluitdijk is niet alleen iconisch voor de Nederlandse strijd tegen het water, maar ook voor de Nederlandse betonnen vestingbouw van het begin van de 21ste eeuw. Vanaf 1932 speelde de dijk ruim veertig jaar lang een cruciale rol in de militaire verdediging van Vesting Holland. Deze functie ging tijdens de Koude Oorlog definitief verloren, maar de bijzondere monumenten (waaronder kazematten met aardwerken) uit het Interbellum, mobilisatie, meidagen van 1940, Duitse bezetting en Koude Oorlog zijn hier nog steeds als onderdeel van een gelaagd militair landschap aanwezig. De onderzoeken worden uitgevoerd om de monumenten zo veel mogelijk te ont-

zien en waar verstoring onvermijdelijk is, ervoor te zorgen dat informatie niet verloren gaat en de gegevens ex-situ bewaard blijven. Een van de onderzoeken richtte zich eind 2019 op kazemat XI, een lucht doelremise met omvangrijk aardwerk op de Voorhavendijk (IJsselmeerzijde) bij Den Oever (Rijksmonument nummer: 510374). Het noordelijke deel van het aardwerk en de kazemat werden onderzocht vanwege de bouw van een nieuw pomp- en spuicomplex dat de capaciteit van de Stevinsluizen moet vergroten. Het onderzoek is gestart met een bouwhistorische opmeting met waardestelling waarna het aardwerk is geïnspecteerd en er vervolgens bijna 2000 m² archeologisch is opgegraven. Het onderzoek is relatief bijzonder. Archeologische onderzoeken naar monumentale aardwerken

rondom kazematten uit het Interbellum zijn in Nederland op deze schaal niet eerder uitgevoerd (met uitzondering van enkele bouwwerken op forten). Enerzijds omdat ze deel uitmaken van beschermde monumenten en daarom nagenoeg nooit worden ontwikkeld, maar ook omdat er weinig soortgelijke structuren zijn gebouwd en nog aanwezig zijn. De grootschalige ontwikkeling van de Afsluitdijk biedt hierdoor een unieke kans om de inrichting, het gebruik en de ontmanteling van de verdediging gedurende vier gebruiksfases te bestuderen en deze data in de toekomst te gebruiken voor overkoepelende syntheses over militaire verdedigingslijnes en verdedigingswerken in Nederland. Uiteindelijk kunnen alle onderzoeken gezamenlijk een integraal verhaal vertellen over

De in aanbouw zijnde kazematten bij Den Oever op een luchtfoto uit circa 1935. Bij de witte pijl kazemat XI en het plangebied.

de militaire ontwikkeling van één van Nederlands meest iconische en belangrijke vestingbouwkundige werken uit de zoste eeuw.

In 1931 begon de Nederlandse Genie met de bouw van kazematten binnen Positie Den Oever. Op de plateaus en strekdammen kwamen in totaal dertien kazematten van gewapend beton; acht in de eerste linie op het

schoppenvormige plateau Robbenplaat en vijf in de tweede linie bij de Voorhaven. Hier bevond zich ook de luchtdoelremise, kazemat XI. Naast een remise voor luchtdoelgeschut (de centrale kamer in de kazemat), bood het ook plaats aan een keuken en onderkomen voor manschappen en officieren. De betonconstructie was in de basis in 1932 gereed, maar de totale bouwperiode, inclusief

de afwerking, zou tot in 1935 doorlopen. Kazemat XI lag uiteindelijk verzonken in een aardwerk waarin gedekte wegen, vier open beddingen voor stukken luchtdoelgeschut, één positie voor het vuurleidingstoestel en twee open opstellingen voor een zware mitrailleur waren aangelegd. Het gehele aardwerk werd in de tweede helft van de jaren 30 volledig gereedgemaakt, maar zou nooit voor de luchtverdediging worden gebruikt, omdat type geschut en bijbehorende troepen nog niet waren vastgesteld. Bij het onderzoek zijn diverse sporen gevonden die uit het Interbellum dateren. Het gaat om de kazemat zelf, één open opstelling voor een zware mitrailleur die later door de Duitse bezetter is hergebruikt, een uitbouw voor de waskanalen van de keuken, een buitenwaterbak met inspectieput, de riolering, het aardwerk met open bedding voor luchtdoelgeschut, de gedekte gang en hieromheen gelegen hekversperringen. Alle structuren bleken volgens bestek te zijn aangelegd. Verschillen met historische bronnen zijn, met uitzondering van het ontbreken van afwateringsvlakken op het dak van de kazemat en enkele kleine hoogteverschillen van het aardwerk na, niet waargenomen.

Kazemat en kraan in mist gehuld bij de aanleg van het lengteprofiel over het aardwerk.

foto@BAAC

Het zuidwest-noordoost georiënteerde profiel op het dak van de kazemat, met in het midden de open bedding voor luchtdoelgeschut.

foto@BAAC

De opbouw van de gedekte gang richting de open bedding op het dak van kazemat XI.

Het enige aangetroffen botfragment vertoont duidelijke slacht- en vraatsporen.

Van het Nederlandse gebruik van het aardwerk en de kazemat zijn archeologisch maar weinig vondsten gevonden. De objecten die wel zijn gevonden hebben hoofdzakelijk met de bouw van de verdedigingswerken te maken. Het gaat om een metaalvrij, een metalen koevoet en drie scherven van een limonade- of bierfles. AL deze objecten zijn door de werklieden in de jaren 30 rondom de kazemat achtergelaten of verloren. Het gebrek aan Nederlandse militaire objecten kan worden verklaard door het ontbreken van het geschut en het bedienende personeel. Alleen de keuken was tijdens de mobilisatie in gebruik. Het afval is blijkbaar opgehaald of buiten het onderzoeksgebied in afvalkuilen gegooid.

Het onderzoek heeft vooral veel inzicht opgeleverd over de Duitse versterking. Tot de Duitse gebruiksfase kunnen onder andere drie kuilen, drie schuttersputten, één mitrail-

leurpositie (M.G.-Feuerstelle) met loopgraaf, vier Deckungslöcher (schutters- of schuilposities uit drie opgestapelde betonnen putringen), één latrine, één Ringstand (ook wel Tobruk genoemd) voor een Franse tankkoepel en één manschappenverblijf (in gebruik als Tagesraum/dagverblijf) worden gerekend. Dat juist uit deze periode veel sporen zijn gevonden, is niet vreemd.

De Afsluitdijk bleef ook voor de bezetter een belangrijke militair-strategische positie. Van een nieuwe uitbreiding of bewapening van de Stelling van Den Oever was in 1940 echter nog geen sprake. De Duitse bezettingsmacht in Nederland was in de eerste maanden druk met de voorbereidingen voor de invasie van het Verenigd Koninkrijk, operatie Seelöwe. De militairen namen voor de controle van de nieuwe westgrens van het Derde Rijk waar nodig wel bestaande Nederlandse batterijen, forten en stellingen over of bouwden simpele (lucht)wachtposten (Küstenwache en -poste),

maar een grootschalige verdedigingslinie werd niet noodzakelijk geacht.

Op 14 december 1941 gaf de Duitse legerleiding het bevel tot de aanleg van een meer dan 500 kilometer lange kustverdedigingslinie langs de westgrens van het Derde Rijk, de 'Neue Westwall'. In 1942 zou deze kustverdediging worden omgedoopt tot de 'Atlantikwall'. In eerste instantie als een los bouwprogramma, maar later als propagandabepijning voor de gehele verdediging. Vanaf december 1941 werd ook de Afsluitdijk verder versterkt. De Duitse verdediging werd hier gefaseerd en gedurende verschillende bouwcampagnes aangelegd. De bezetter paste de oude Nederlandse positie zo aan dat het als infanteriesteunpunt dienst kon doen. Hiervoor verdwenen onder andere de open beddingen voor luchtdoelgeschut en werden tien aanvullende verdedigingswerken aangelegd. Uit de opgraving blijkt dat de Duitse militairen de open opstelling voor een zware mitrailleur hebben aangepast naar een

Feuerstelle voor een Duitse mitrailleur, een loopgraaf hebben uitgegraven om de M.G.-Feuerstelle met twee gedekte gangen te verbinden, de open bedding voor luchtdoelgeschut hebben dichtgegooid om een observatiepost/mitrailleurnest aan te leggen, een Ringstand voor een Franse tankkoepel met een kanon van het kaliber 3,7 cm hebben gebouwd op het centrale en hoogst gelegen deel van het aardwerk (voormalige locatie voor het vuurleidingsapparaat) en verschillende Deckungslöcher en schuttersputten hebben aangelegd om in te schuilen of actief aan gevechten deel te nemen.

In bijna alle sporen zat goed dateerbaar vondstmateriaal. Het was hierdoor mogelijk om in meer detail naar het dagelijks leven

van de bezetter te kijken en informatie te verkrijgen over wat ze aten, wat er in de keuken aanwezig was, waar en hoe ze hebben geoefend, wat voor dieren ze hadden, hoe ze hun vrije tijd doorbrachten en hoe en waarmee constructies werden aangelegd of verbouwd. Daarnaast blijkt uit de opgravingsgegevens dat afval tijdens de oorlog grotendeels is opgehaald/centraal werd gedumpt en slechts een klein deel netjes is weggewerkt in kuilen of hergebruikte sporen. Verder kunnen uit het materiaal zowel kleine details over het gebruik en de bezetting, als grotere, overkoepelende structurele wijzigingen worden afgeleid. Een ogenschijnlijk klein, maar toch opvallend detail, was de vondst van een bot van een middelgroot zoogdier met daarop vraatsporen van een hond. Deze vondst gaf

niet alleen een inkijk in het dieet van de militairen, maar ook in de aanwezige dieren in het steunpunt. De Duitse militairen hielden honden als gezelschapsdier, maar gebruikten ze ook als Wacht-, Spur-, Schutz- of Meldehunde.

Door de politieke spanningen tijdens de Koude Oorlog brengt de Nederlandse krijgsmacht eind jaren 40 de Afsluitdijk opnieuw in stelling. De Duitse veldversterkingen, waaronder de loopgraaf en de mitrailleurnesten, vertonen geen sporen van hergebruik. In de opvulling van deze structuren zijn ook geen hulzen of andere objecten gevonden die erop duiden dat deze posities tijdens de Koude Oorlog openlagen of waren bemand. Op basis van het ontbreken van vondstmateriaal en

foto@BAAC

foto@BAAC

<<

De loopgraaf en de open opstelling voor een mitrailleur (oude Nederlandse open opstelling) in het vlak.

<

De Ringstand waarop een Franse tankkoepel met een kanon van het kaliber 3,7 cm was geplaatst.

De verzamelde losse patronen voor de Bren.

De operatiekamer in kazemat XI in het najaar van 2019.

de opvulling (zeer gebrokt) van de sporen kon worden vastgesteld dat de structuren kort na de oorlog bij de eerste ontwapening en ontmanteling van het complex zijn dichtgegooid. Op dat moment was nog niet duidelijk dat de posities opnieuw bemand moesten worden voor een nieuw conflict.

Kazemat XI werd begin jaren 50 wel verbouwd en in gebruik genomen als verbandplaats. Uit het bouwhistorische onderzoek is gebleken dat alle ruimtes een aangepaste inrichting en functie kregen: legeringslokalen voor manschappen werden omgebouwd tot de ziekenzalen; de legeringsruimte voor officieren werd een douche- of ontsmettingslokaal; de patronenopslag diende als opslag van verbandmiddelen; het remiselokaal werd de ontvangstpost voor gewonden; de keuken werd omgebouwd tot operatiekamer; het

levensmiddelenmagazijn werd de sterilisatiekamer.

Omstreeks eind jaren 60 wordt de functie opgeheven en de kazemat ontmanteld. Alleen grotere, vaste bouwelementen bleven zitten. Buiten de kazemat zijn geen sporen uit de Koude Oorlog gevonden, maar zijn wel enkele tientallen vondsten gedaan. Het gaat om meer dan honderd hulzen van losse patronen (exercitiemunitie). Een cluster van deze patronen werd bovenop het aardwerk achter kazemat XI gevonden. Het kaliber en de typerende ovale indruk in het slaghoedje wijzen erop dat de patronen met een Britse mitrailleur van het type Bren zijn verschoten. Op basis van de patronen kan echter niet worden vastgesteld of deze hier kortstondig of voor langere tijd stond opgesteld. Als de Bren hier in een op-

stelling stond, was dit een zeer ondiep gefundeerde positie die waarschijnlijk uit zandzakken of andere minder duurzame materialen bestond. Bij de opgraving is er na de vondst van de hulzen specifiek gelet op een eventuele aanwezige structuur, maar deze kon zowel in de bouwvoor als daaronder niet worden herkend.

Dit onderzoek is slechts een van vele onderzoeken die al zijn en nog worden uitgevoerd. Alle resultaten van de individuele onderzoeken zullen uiteindelijk worden gebundeld, waarna er voor positie Den Oever en Kornwerderzand een gebundelde rapportage met synthese verschijnt.

BAAC, Nick Warmerdam

Hoorn | Keern 157

Van 19 tot en met 26 november 2018 heeft Archeologie West-Friesland een opgraving uitgevoerd op de locatie Keern 157 in Hoorn. Het Keern was een middeleeuwse binnenwaterkerende dijk tussen de Ooster- en de Westerpolder. De dijk zelf is bij het veldwerk niet gevonden, aangezien deze oostelijk onder de huidige weg ligt. Grote verrassing was de aanwezigheid van een overstromingspakket van een meter dik bovenop de natuurlijke veenlaag. Op basis van het aardewerk uit de bovenliggende ophogingslagen zal dit overstromingsdek uiterlijk in de tweede helft van de 16de eeuw zijn

afgezet. Uit de Hoornse kronieken blijkt dat vooral de overstromingen van 1508 en 1509 grote impact hadden. In 1508 braken de zeedijken op verschillende plekken door, onder andere bij Schardam. Heel veel land stond onder water, maar Zwaag en Westerblokker (ten oosten van het Keern) bleven nog gespaard. In 1509 brak de dijk bij Schardam opnieuw door, waarna de binnendijk van het Keern het water niet meer tegenhield en ook Zwaag en Westerblokker werden getroffen. De hierboven genoemde ophogingslagen liepen richting het westen schuin naar beneden naar een dijksloot. Aan de randzone van de dijksloot werden naaldhouten palen gevonden, die waarschijnlijk onderdeel waren van

een hekwerk dat het toenmalige erf begrensdde. Resten van een huis uit de 16de eeuw zijn niet gevonden. In de 17de eeuw werd de sloot gedempt en iets westelijker werd een nieuwe, diepere sloot gegraven. Tot deze fase behoorde ook een bakstenen waterput die was gebouwd met los gestapelde rode bakstenen. Als fundering van de waterput had men een houten plankier gebruikt met daarop een karrenwiel. De waterput hoorde bij een huis dat evenwijdig aan het Keern stond. Van dit huis werden twee poeren gevonden. Waarschijnlijk gaat het om een eenvoudig houten huis, waarvan het houtskelet op ondiepe poeren rustte. Het vondstmateriaal uit de 17de eeuw geeft een

Het opschaven van het opgravingsvlak met op de achtergrond de profielen.

vrij armoedige indruk. De enige uitzondering hierop vormde de aanwezigheid van de scherven van een luxe 17de-eeuwse glazen beker, versierd in Venetiaanse stijl, die erop wijst dat men zich toch enkele luxeproducten kon veroorloven.

In de 18de eeuw werd op het erf een grote afvalkuil gegraven met een enorme hoeveelheid, vooral laat-18de-eeuwse keramiek. Bijzonder aan dit afval is dat eet- en drinkgerei meer dan driekwart van alle vondsten uitmaakt. Vooral borden van Delftse faience, maar ook kopjes en schotels van Chinees

>
Het omgevalen hekwerk aan de randzone van een sloot.

foto©Archeologie West-Friesland

foto©Archeologie West-Friesland

De op een plankier en karrenwiel gefundeerde bakstenen waterput.

foto©Archeologie West-Friesland

Het pakket grijze overstromingsklei in profiel 1.

*Selectie van de borden van Delftse faience
en Friese majolica uit de kuil.*

foto © Archeologie West-Friesland

Selectie van het theegoed van Delftse faïence, Aziatisch porselein en Engelse industriële keramiek uit de kuil.

porselein, Delfts en Engels aardewerk zijn in groten getale aanwezig. Er zijn ook opvallend veel fragmenten kleurrijk beschilderde boerendelftse borden gevonden. Dit materiaal past goed binnen de context van een boerderij waar zomers de stallen werden versierd met Delfts pronkgoed. Ook werden er in de kuil veel scherven van melkpotten en tuitpotten, die werden gebruikt voor het afromen van melk, gevonden; vondsten die eveneens goed passen bij een melkveehouderij. Dit geldt ook voor een zilveren uierprikker, die werd gebruikt om ontstoken uiers van koeien door te prikken.

Het grote aantal kopjes en schotels van Chinees porselein en het theegoed van Engels industrieel aardewerk duiden op een welgesteld plattelandshuishouden. Tot slot kan op basis van diverse scherven serviesgoed versierd met het portret van stadhouder Willem de Vijfde worden aangenomen dat de vroegere eigenaren van het afgedankte afval in de laatste decennia van de 18de eeuw Oranjegezind waren.

Archeologie West-Friesland, Bart ter Steege, Wytze Stellingwerf en Annabelle de Gast

Medemblik – Wognum | Lekermeer 11

In januari 2019 is door Archeologie West-Friesland in drie dagen een archeologische opgraving uitgevoerd op het perceel Lekermeer 11 ten zuiden van het dorp Wognum. Op de locatie werden naast de resten van een schuur en verlengde stal van een stolp de overblijfselen van een middeleeuwse terp verwacht. De stolp zelf viel net buiten het plangebied en is niet onderzocht.

Een interessante ontdekking was de aanwezigheid van een veenpakket van maar liefst 1,2 m dik. Een verklaring voor het goed geconserveerde veen is dat het gebied later ontgonnen is dan overige delen in en rondom Wognum, mogelijk omdat het een natter gebied was en daarom lager lag. Doordat het gebied later in ontwikkeling werd genomen, oxideerde het veen ook later en is derhalve beter geconserveerd. Nadat het gebied in ontwikkeling kwam, verdwenen grote delen van het veen alsnog. Op de locaties waar men huizen en boerderijen bouwde, bleef het veen echter goed bewaard en is nu als een verhoging in het landschap zichtbaar. Een dergelijke verhoging is geen terp, maar wordt een 'restheem' genoemd en wijst erop dat de regio Lekermeer ooit bedekt was onder een dik pakket veen.

Vermoedelijk werd al in de 17de eeuw schuin tegen de stolpboerderij aan een boet(schuur) gebouwd. Van de schuine boet werden slechts enkele sporen gevonden, waaronder twee poeren, een mogelijke zijgevel en een mogelijke binnenmuur. Over de exacte indeling en het gebruik van de boet kan derhalve weinig

De dikke veenlaag (links) en één van de koestijlen van de verlengde stal.

foto © Archeologie West-Friesland

Een klein deel van de grup van de stal.

foto © Archeologie West-Friesland

foto © Archeologie West-Friesland

foto © Archeologie West-Friesland

De U-vormige schoorsteen met naaldhouten fundering.

De poeren van de zijgevel die verbonden zijn met spaarbogen.

worden gezegd. Zeker tot 1823 bleef de boet staan. In 1865 was de boet verdwenen en werd een stal tegen de stolp aangezet. De stal was gebouwd met baksteen poeren die met elkaar waren verbonden met spaarbogen, en een verlenging van de stal in de stolp die zich aan de westzijde bevond. Van de stal werden enkele koestijlen gevonden, evenals een deel van een grup.

De schoorsteen wijst erop dat het nieuwe gebouw ook een woonfunctie kreeg.

De U-vormige fundering van de schoorsteen was gebouwd op een naaldhouten plankier. In de vulling van de schoorsteenfundering werd nog een deel van de verzakte stookvloer gevonden.

Brand legde de boerderij in 1946 in de as en in 1950 volgde de sloop van de stolp.

Archeologie West-Friesland, Bart ter Steege

Een restant van de verzakte stookvloer.

Texel – Oosterend | Koetebuurt/ Wierstraat

In juni 2019 voerde Archeologie West-Friesland een archeologische opgraving uit op de hoek van de Koetebuurt en de Wierstraat in Oosterend op Texel. Deze opgraving vond plaats naar aanleiding van een grote brand die in maart van het jaar daarvoor woedde en vier panden onherstelbaar beschadigde. In verband met de herbouw van deze huizen werd op verzoek van de gemeente Texel een archeologisch onderzoek gedaan.

De opgraving leverde een interessante kijk op van het niet eerder onderzochte bodemarchief van het dorp Oosterend. Naast verscheidene sporen en vondsten uit de IJzertijd en de Vroege Middeleeuwen werden vooral veel structuren en vondstmateriaal uit de 17de tot en met de 19de eeuw gevonden. Bij de uitwerking en conservering van de metaalvondsten werd nog een opmerkelijke ontdekking gedaan.

Op het terrein werden veel munten uit de Nieuwe Tijd gevonden. Tussen deze vondsten zat een Belgisch muntstuk uit de 19de eeuw. Om precies te zijn gaat het om een 2 centimes stuk uit 1835. De munt dateert uit een tijd dat België een onafhankelijkheidsoorlog voerde met het Koninkrijk der Nederlanden. Pas in 1839, negen jaar nadat de Belgen in opstand waren gekomen, erkende koning Willem I de Belgische onafhankelijkheid met het ondertekenen van het Verdrag van Londen. In de tussentijd waren de Belgen al begonnen met het slaan van hun eigen muntgeld. De 2 centimes kwam in 1833 in circulatie. Het is niet ongebruikelijk dat buitenlands geld uit

Mozes toont de wetstafelen, ongesigneerd schilderij uit de vroege 17de eeuw.

de 19de eeuw bij archeologisch onderzoek in Nederland wordt gevonden. Belgische centimes behoren geregeld tot het standaard vondstmateriaal naast Nederlandse centen en duiten. Bijzonder aan dit specifieke exemplaar is echter de afdruk van een Davidster aan beide zijden van de munt.

Het is niet vast te stellen wanneer de Davidsterren in de munt zijn gestanst, dit kan ook jaren nadat de munt was geslagen zijn gebeurd.

Vermoedelijk is van de munt een amulet of gelukspenning gemaakt door iemand met een joodse achtergrond.¹ Bekend is dat men in joodse kringen in Nederland wel munten als amuletten gebruikte. Daarin werd dan de letter 'Hey' (ה), uitgezaagd.² Deze H maakt deel uit van het tetragrammaton 'Yod-Hey-Vav-Hey' oftewel "JHWH", wat staat voor Gods naam (Jahweh). Een munt die daarvoor veel gebruikt werd in de 19de eeuw was de stuiver of het kwartje. De 'Hey' is de vijfde letter van het Hebreeuwse alfabet en heeft ook vijf als getalswaarde. In het bargoens wordt een kwartje dan ook een 'heitje' genoemd, als afkorting van het woord 'heitbas' (vijf stuivers). Het woord heitje wordt ook gebruikt voor munten die voorzien zijn van de letter 'Hey'. Interessant in deze context is de vondst van een heitje dat is gevonden op het Schans-eiland in Maassluis. Het gaat om een Italiaanse munt van 20 centimes uit 1894, waarvan een zijde is gladgevijld en gegraveerd met de letter 'Hey'. Aangezien er eeuwenlang een joodse gemeenschap in Maassluis woonde, ligt de connectie tussen het amulet en de lokale bevolking voor de hand. In Oosterend op Texel ligt dat anders. Voor zover bekend hebben daar nooit joden gewoond. Wel woonde er enkele joodse koopmannen met hun gezinnen in Den Burg. Ze kwamen van oorsprong vooral uit Amsterdam en vestigden zich in de loop van de 19de eeuw op Texel.³ De meeste munten die verwerkt zijn tot joodse amuletten hebben een gat of een aangesoldeerd oogje. Daarmee konden ze aan een ketting om de hals gehangen worden. Bij de 2 centimes met de davidsterren uit Oosterend is dat niet het geval. Wellicht was

2 centimes uit 1835 met daarin aan weerszijden een davidster gestanst, gevonden in Oosterend, Texel.

Een scheepjesschelling (onder) uit 1678 en een halve gulden (boven) uit 1868 met het Hey-teken.

foto@Archeologie West-Friesland

foto@Joods Historisch Museum, Amsterdam

het een geluksmuntje dat iemand in de jas- of broekzak bij zich droeg. Tot nu toe zijn geen directe parallellen bekend van munten waarin een davidster als religieus symbool is aangebracht. De davidster werd wel vaak afgebeeld op zogenaamde kosherloden, die joodse slagers (shochetiem) aan het vlees bevestigden om aan te geven dat het vlees kosher was. Interessant bij het Belgische muntstuk is evenwel de symbolische betekenis die de leeuw met de "Constitution Belge" op de voorzijde kan hebben. De Belgische leeuw zou kunnen staan voor de Leeuw van Juda, en de plaat met de Belgische grondwet waar zijn poot op rust, doet sterk denken aan de stenen tafelen met de tien geboden uit de tijd van Mozes die de basis vormden voor de joodse wet. Al met al hebben we te maken met een intrigerende vondst, maar de achtergrond van deze munt met davidsterren is vooralsnog een raadsel.

Archeologie West-Friesland, Wytze Stellingwerf

1. Met dank aan Leo Smole, Gemeente Arnhem.
2. Met dank aan Jelka Kröger, Joods Historisch Museum, Amsterdam.
3. Met dank aan Wilma Eelman, Historische Vereniging Texel, Den Burg.

2 centimes uit 1835

foto@Lastdodo.nl

Texel – Oudeschild | De Ruyterstraat 27

In december 2019 is door Archeologie West-Friesland een archeologische opgraving uitgevoerd aan De Ruyterstraat 27 in Oudeschild, gemeente Texel. In dit pand was vroeger de Spar supermarkt gevestigd. Vooraf was bekend dat binnen het plangebied de gedempte Skilsloot moest lopen. Deze sloot heeft een belangrijke rol gespeeld bij de bevoorrading van zeeschepen die op de 'Reede van Texel', lagen, de beschutte ankerplaats die aan de zeezijde van de dijk lag. Uit historische bronnen is bekend dat de Skilsloot in 1618 is gegraven om het gewilde en lang houdbare ijzerhoudende drinkwater van de Wezenputten op de Hoge Berg te kunnen transporteren naar Oudeschild. In de 18de eeuw werd de sloot in noordelijke richting verlengd tot aan de huidige haven.

Bij het onderzoek is de sloot in profiel aangesneden en kon een mooie doorsnede gedocumenteerd worden. De zuidzijde van de sloot werd begrensd door een bijzonder stevige beschoeiing. Deze bescherming van de slootkant heeft vermoedelijk als een soort kade gefungeerd, waarlangs pramen en schuiten konden worden aangemeerd. De palen en

De beschoeiing aan de zuidzijde van de Skilsloot.

planken zijn bemonsterd voor dendrochronologisch onderzoek. Hieruit is gebleken dat het hout voor de palen van de structuur is gekapt in 1748/49 en de planken in 1788/89. Mogelijk hangt de oudste datering samen met de aanleg van de kade en de jongste met latere onderhoudswerkzaamheden.

De sloot bevatte een grote hoeveelheid huishoudelijk afval. Verreweg de meeste vondsten dateren uit de periode 1880-1930. De sloot zal in de jaren 20 van de 20ste eeuw uiteindelijk gedempt zijn. Veel van het afval bestaat uit leren schoeisel, mineraalwater- en jeneverflessen, glazen cosmetica flesjes, bloempotten en serviesgoed van industrieel wit aardewerk en porselein. Opmerkelijke vondsten zijn twee bodems van manden, een stootwil van touw, een kanonskogel en fragmenten van een forse olielamp. Wellicht houden deze items verband met het scheepsverkeer dat

Vrijwillig medewerker Annette van Boven met een laat 19de-eeuwse koffiepot van Maastrichts aardewerk.

Een porseleinen voetstuk van een laat 19de-eeuws kruisbeeldje.

foto©Archeologie West-Friesland

grotendeels het leven van de inwoners van Oudeschild bepaalde. Een porseleinen voetstuk van een kruisbeeldje met daarop een schedel getuigt van een katholieke invloedssfeer in het dorp. Uit de onderste lagen van de sloot kon veel materiaal uit de late 18de en de vroege 19de eeuw worden verzameld. Naast scherven van keukengoed in steengoed en rood- en witbakkend aardewerk kwam er opvallend veel verfijnd industrieel vervaardigd serviesgoed uit Engeland tevoorschijn. Het gros van de scherven dateert tussen circa 1790-1820. Daarnaast werden ook bijzondere fragmenten

foto©Archeologie West-Friesland

Schoonmaken van het hout van de beschoeiing voor de bemonstering ten behoeve van dendrochronologisch onderzoek.

>

Een deel van het vroeg 19de-eeuwse afval uit de onderste lagen van de sloot.

foto©Archeologie West-Friesland

foto © Archeologie West-Friesland

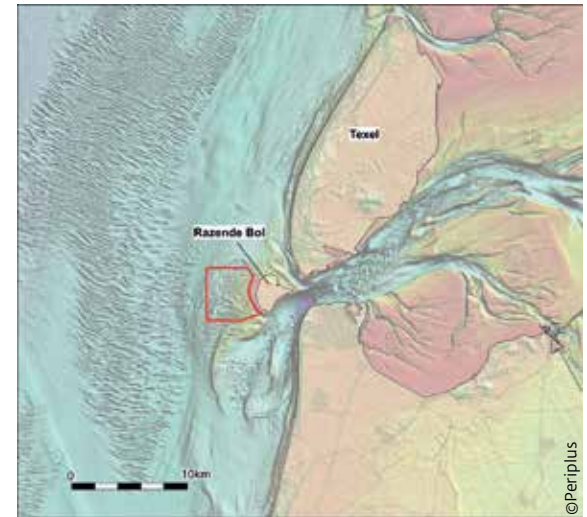
Vrijwillig medewerker Paul Dekker (links) en Harmen de Weerd leggen het restant van een rieten mand bloot.

van Chinees porselein en delen van een Oost-Aziatische martavaan (voorraadpot) gevonden. Deze vondsten passen goed bij de rol die Oudeschild speelde in het internationale handelsverkeer op zee. Het onderzoek heeft mooie inhoudelijke resultaten opgeleverd en bijzondere vondsten, die door de natte omstandigheden goed geconserveerd zijn gebleven. De fijne samenwerking met de opdrachtgever en de vrijwillige medewerkers van Texel kan als een groot succes worden beschouwd.

Archeologie West-Friesland, Sander Gerritsen en Wytze Stellingwerf

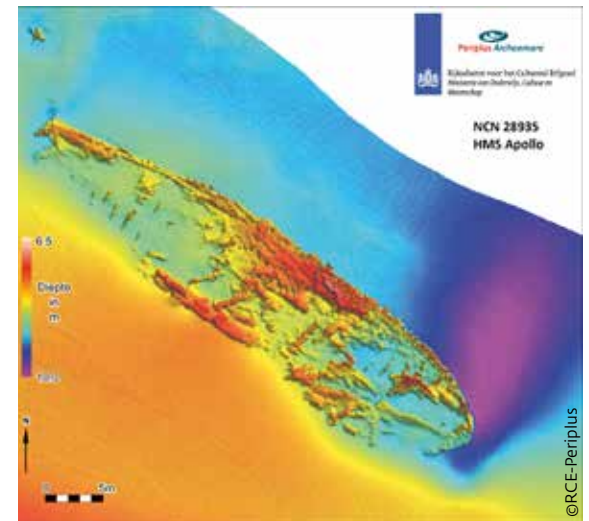
Texel – Noorderhaaks | Razende bol

Op 6 januari 1799, dus 222 jaar geleden, strandde het Britse oorlogsschip de HMS Apollo voor de kust van de Razende Bol bij Texel. Het schip was diep weggezakt in de zeebodem, maar is door erosie weer tevoorschijn gekomen. In de zomer van 2019 zijn het wrak, dat zich op 7 m diepte bevindt, en de zeebodem rond het wrak bestudeerd met behulp van sonarbeelden en duikend onderzoek. Periplus Archeomare voerde het sonaronderzoek uit in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. In de zomer van 2020 werden in samenspraak met de RCE het wrak van de HMS Apollo en de zeebodem verder bekeken. De natuurlijke erosie voor de Razende Bol is omvangrijk. Vele tientallen meters per jaar verdwijnen in zee en scheepswrakken die daar zijn vergaan spoelen bloot. Overheden en amateurduikers zorgen voor monitoring van de wrakken en de berging van blootgespoelde objecten. Vondsten die weg dreigden te spoelen zijn daarbij door de North Sea Divers volgens protocol geborgen. Dit leverde een aantal bijzondere vondsten op. Het oorlogsschip uit 1794 was eigendom van de Royal Navy, de Britse Koninklijke Marine. Door een navigatiefout strandde het schip op de ondieptes bij de Razende Bol. De kapitein probeerde het schip nog te redden door alle kanonnen over boord te laten gooien en zo het schip lichter te maken, maar dit mocht niet meer baten. Het schip zonk diep in het zand weg. De opvarenden werden gered door een Pruisisch fregat. Veel van de overboord geworpen kanonnen

© Periplus

Dieptekaart van het onderzoeksgebied tussen Texel en Den Helder.

© RCE-Periplus

Sonarscan van de HMS Apollo, zomer 2020.

foto@Archeologie West-Friesland

Bajonetschedes en patroontassen van runderleer.

*Klep van de patroontas met
in goudopdruk het wapen van
George III, G3 R(ex).*

*Leren bajonetschede met boven
de ijzeren clip de gekroonde
initialen GR.*

foto@Archeologie West-Friesland

foto@Archeologie West-Friesland

zijn gevonden. Enkele staan nog in het schip, sommige liggen op de zeebodem. De militaire uitrusting van de mariniers is wel deels opgedoken, waaronder twee leren patroontassen. Deze tassen hingen met een riem aan de heup. In de tas was ruimte voor een hardhouten patroonhouder met 18 patronen die bestonden uit een rol papier, gevuld met buskruit en een ronde, loden musketkogel. Het leren foedraal van de tassen heeft een oversluitende klep met in goudopdruk het wapen van de toenmalige Engelse koning George III. Ook zijn twee leren schedes voor bajonetten opgedoken. Bijzonder is dat in deze schedes het eigendomsmerk 'the Broad Arrow' van de Royal Navy en de gekroonde GR is geslagen. Tot op de dag van vandaag worden Britse overheidsgoederen met de GR gemerkt. De objecten zijn gaaf bewaard gebleven door de uitstekende conserveringsomstandigheden op de zeebodem. In het wrak liggen nog veel andere objecten, maar er is geen menselijk botmateriaal gevonden.

De HMS Apollo behoorde tot de zogenaamde Artois-klasse. Het was gemaakt van hout, ruim 46 m lang en werd in september 1794 te water gelaten. Het schip was snel gebouwd en niet vooraf getest. Het beschikte over ondeugdelijke navigatieapparatuur. Momenteel resteert op de zeebodem nog het 'lower deck' met een lengte van 44,5 m. De HMS Apollo was onderdeel van een vloot die moest voorkomen dat Napoleon Engeland zou veroveren. Dat zat als volgt: in 1795 verjoegen de republikeinse Nederlandse patriotten stadhouder Willem V. Dat deden zij met behulp van Frankrijk. Willem V vluchtte naar Engeland en de Bataafse Republiek werd opgericht.

Wachtlopen aan het dek van de HMS Pallas, 1775 door Gabriel Bray. Let op de bajonetschede van de marinier. Greenwich Maritime Museum, VK

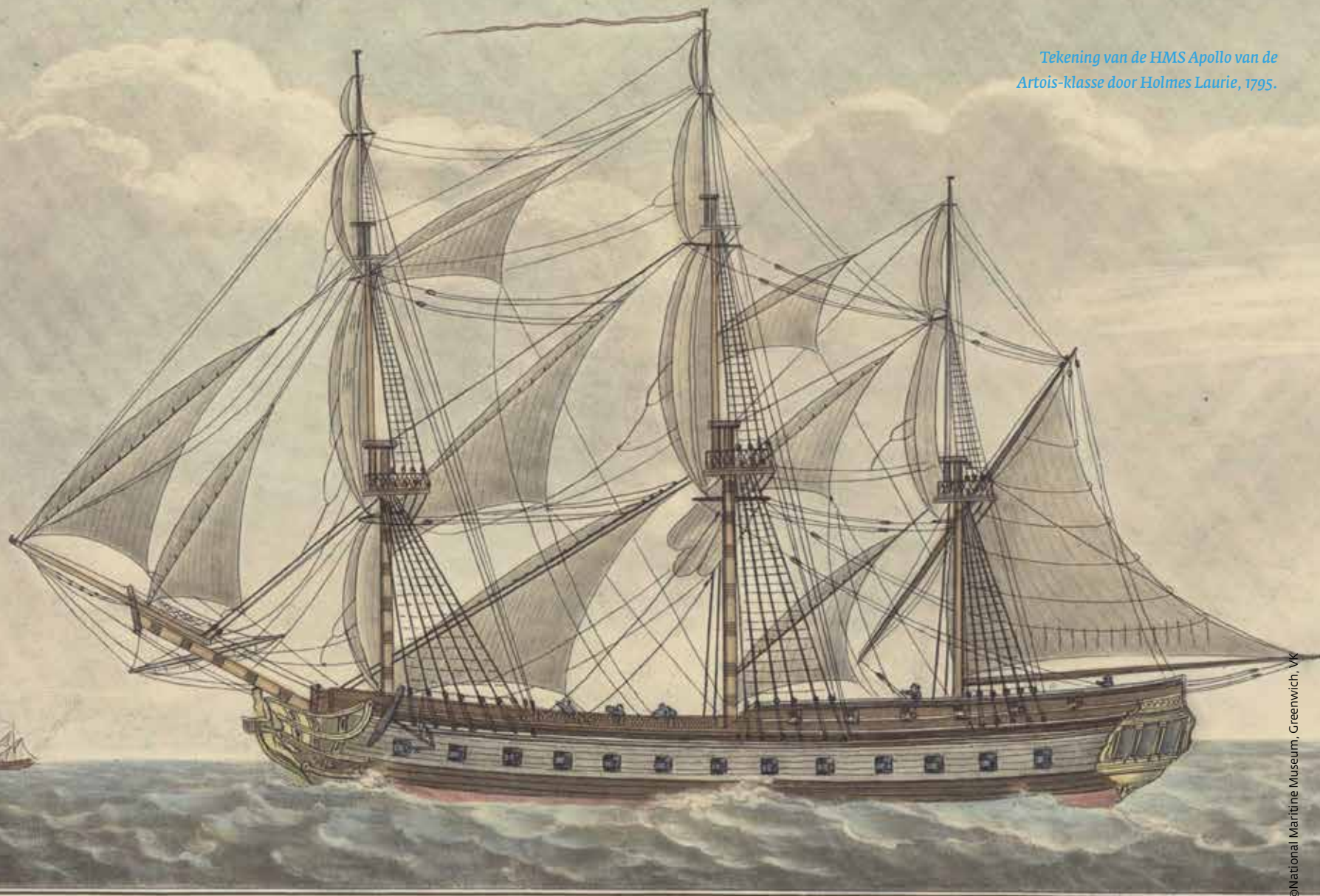

Drie Britse mariniers uit de late 18de eeuw bij een reenactment.

Deserteur wordt bij zijn vrouw opgehaald door mariniers, door George Morland, 1791. Let op de patroontas met goudopdruk van de meest linker marinier. Brown University Collection, Providence, RI, VS

Tekening van de HMS Apollo van de
Artois-klasse door Holmes Laurie, 1795.

THE APOLLO FRIGATE, OF 44 GUNS, GOING BEFORE THE WIND.

Published 1st July 1795, by LAURIE & WHITTLE, 53, Fleet Street, London.

Duiker van de NorthSeaDivers documenteert de scheepsresten, zomer 2020.

Nadat het Franse leger al vele overwinningen had geboekt, bereidde Napoleon de invasie van Engeland voor. Om dit te voorkomen patrouilleerde de Royal Navy langs de Noordzeekusten. Tijdens deze patrouilles, midden in de Tweede Coalitieoorlog, strandde de HMS Apollo bij de achtervolging van een Bataafs schip. Een half jaar later, op 27 augustus 1799, begonnen de Engelsen zelf een grootschalige invasie ter hoogte van Callantsoog. Deze werd echter door de Fransen en Bataven afgeslagen bij de beslissende Slag bij Castricum op 6 oktober 1799. Door het verlies van de Franse marine in de slag bij Trafalgar in 1805, waarbij admiraal Nelson het leven liet, lukte het het Franse Keizerrijk uiteindelijk niet om Engeland te onderwerpen. Veel van de benodigde Franse schepen waren inmiddels vergaan. In 1810 vergingen nog meer Britse oorlogsschepen bij Texel; onder andere de

Zeekrab in de vuurmond van een Brits 18-ponder kanon uit de HMS Apollo.

HMS Minotaur, de HMS Nassau en het grote linieschip de HMS Hero.

North Sea Divers, Michiel Bartels, Wytze Stellingwerf (AWF) en Ernst Jongejan

VARIA

De Grote- of Sint-Bavokerk in Haarlem.

Haarlem | Grote- of Sint Bavokerk

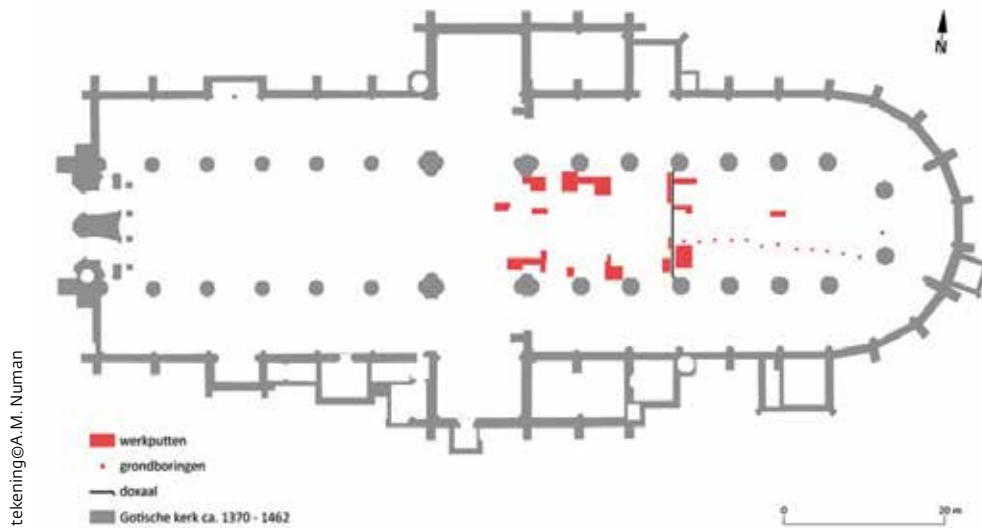
In 2014 was er in de Grote of St.-Bavokerk (hierna Sint-Bavokerk) een unieke gelegenheid om de ontstaansgeschiedenis van de huidige kerk, gebouwd tussen circa 1370 en 1520, en mogelijke voorgangers te ontrafelen. Tijdens de restauratie van het grafmonument voor de waterbouwkundigen Chr. Bruning en F.W. Conrad werden onder andere de marmere bodemplaten verwijderd. Bij de oprichting van dit monument in 1843 kwam het eerste bewijs van eerdere kerkgebouwen aan het licht in de vorm van tufstenen muurwerk. De restauratie bood een mooie gelegenheid

om de 19de-eeuwse waarneming van dit muurwerk nader te onderzoeken.¹ Was de locatie juist en kon er meer informatie verkregen worden over de morfologie, datering en bouwhistorische aspecten? Zouden de tufstenen en wellicht nog andere aan te treffen structuren iets prijs kunnen geven over de voorgangers van de huidige gotische kathedraal en het gebruik van de kerk? Ondanks de vele bodemversturende activiteiten die in de afgelopen eeuwen in de kerk hebben plaatsgevonden, zoals de duizenden begravingen, is er nog goed geconserveerd

muurwerk in de bodem bewaard gebleven. Dat geldt ook voor enkele vondsten, waaronder een deel van een middeleeuwse mozaïekvloer, een paar zeer oude graven, kleding- en grafkistaccessoires en munten.

Sint Bavo verering

De verering van de heilige Bavo in Haarlem wordt in geschreven bronnen verklaard door een miraculeuze verschijning van deze heilige bij een belegering van de stad in 1275. Maar waarschijnlijk is zijn verering via de graven van Holland en de abdij van Egmond, waar Sint Bavo werd vereerd, in Haarlem gekomen. Graaf Dirk II was getrouwd met Hildegard, die uit het huidige Vlaanderen kwam. Bavo was in Gent en omgeving erg populair, monniken namen een deel van de relikwieën mee naar Egmond, waar Dirk II een abdij had gesticht. De oudste historische bron waarin sprake is van een kerk in Haarlem wordt gedateerd tussen 993 en 1049.² De kerk wordt in verschillende 13de-eeuwse bronnen genoemd. Bijvoorbeeld in het stadsrecht, waarin wordt bepaald dat er drie rechtsdagen gehouden moeten worden die in de Sint-Bavokerk aangekondigd moeten worden. In het testament van Arnoud van Sassenheim, een vermogend man uit een adellijk geslacht, wordt vermeld dat hij van 1262 tot 1272 pastoor was van de Sint-Bavokerk. Bij een grote stadsbrand in het midden van de 14de eeuw werd het koor van de Sint-Bavokerk zwaar beschadigd. Om een snelle financiering van het nieuwe koor voor elkaar te krijgen, stelde paus Gregorius XI een aflaatbrief op. Daarin beloofde hij vermindering van de zondestraf voor wie met giften de helpende hand zou bieden aan herstel van het gebouw.³

tekening © A.M. Numan

foto © Bureau Archeologie Haarlem

Het aftasten van de vloer met een grondradar.

Plattegrond van de Grote of Sint-Bavokerk met in rood alle werkputten en grondboringen.

Een dergelijke constructie is ook te lezen in een aflatbul uit 1397 van paus Bonifatius IX.

Muurwerk onder de zerken

Uiteindelijk werden in het koor en het gedeelte tot het transept van de kerk tussen 2014 en 2019 vijftien werkputten gegraven. De putten waren beperkt van omvang, omdat het niet mogelijk was grote delen van de kerkvloer te verwijderen.

Daarnaast leverde een archeologisch booronderzoek in het koor meer inzicht in de ondergrond waar de Sint-Bavokerk op is gebouwd. In aanvulling op het booronderzoek en het gravend onderzoek werd grondradaronderzoek uitgevoerd. Het tamelijk brede voegwerk tussen de zerken veroorzaakte een grote reflectie aan de radarsignalen, waardoor ze moeilijker te interpreteren waren.

Ondanks die ruis werd toch een flink aantal muren van grafkelders en divers leidingwerk geregistreerd.

Ook de herontdekte tufstenen muren aan de noord- en zuidkant in het koor en laagkoor kwamen in de radarbeelden naar voren. Aan de westkant, in het transept en het schip kwam geen muurwerk, bijvoorbeeld van een voormalige toren, in beeld. Net als aan de oostkant, waar ook geen muurwerk, bijvoorbeeld van een absijs, in de radarbeelden aangetoond werd.

Het muurwerk, fundamenten van een romaanse voorganger, is in goede conditie en ligt ondiep, plaatselijk tot direct onder de zerkenvloer van de huidige kerk. Het is robuust, een meter in doorsnede en opgebouwd uit tufsteen met een vulling van schelpkalkmortel en brokken tufsteen, zoge-

naamd kistwerk. Op basis van het muurwerk is vastgesteld dat de tufstenen restanten aan de binnenkant, tussen de noord- en zuidmuur, een breedte hadden van 10 m en een lengte van 20 m.

Aan de binnenkant van de noordelijke tufstenen muur is op 2 m diepte een deel van een skelet gevonden. Gezien de positie en de ligging lijkt deze persoon begraven in of nabij een voorganger van de gevonden kerkmuur. Een dijbeen en een heupbot van het skelet zijn door koolstofanalyse gedateerd in de jaren 1000-1045 of 1095-1145. Daarmee is dit botmateriaal van de oudste Haarlemmer die tot nu toe is opgegraven.

In een hoek aan de binnenkant van de noord- en oostmuur is een restant van een breuktegelvloer gevonden. Van bijna alle tegels is het loodglazuur door betreding grotendeels weg-

gesleten. Deze tegeltjes waren in een decoratief patroon in een vlijlaag van kalkmortel gelegd. De meeste tegels zijn aan de bovenzijde door brand aangetast. De bemonsterde brandresten zijn gedateerd in de 13de eeuw. De oostkant van de kerk zou naar verwachting de halfronde vorm van een absis hebben, zoals de meeste romaanse kerken in de regio. Er is echter geen halfronde, maar een rechte tufstenen muur onder het huidige koorhek gevonden. De fundering van dit koorhek heeft men op de restanten van de tufstenen muur gezet. Aan de buitenkant van de muur zijn op de twee hoekpunten steunberen aangebracht. In de insteek, de kuil die gegraven werd om de muur in te zetten, waren aardewerkscherven en dierlijk botmateriaal achtergebleven. De hak- en snijsporen op de stukken dierlijk bot

wijzen erop dat het om slachtafval gaat. Het bot is door koolstofanalyse gedateerd in het begin van de 13de eeuw. Over de vorm van de westzijde van de kerk is nog veel onduidelijk, daar is geen muurwerk gelokaliseerd. Zowel bij proefputjes als bij het grondradaronderzoek zijn geen restanten van oude kerkmuren en funderingen aangetoond. Aan de uiteinden van de tufstenen muur aan de westkant zit wel een stuk fundering van bakstenen, grote kloostermoppen. Dit muurwerk is met het tufsteen in verband gebracht. Het bakstenen muurwerk wordt voorlopig tussen 1230-1280 gedateerd op basis van het gebruikte metselverband en de afmetingen van de stenen. De tufstenen fundering lijkt uit dezelfde tijd te dateren. Het tufstenen muurwerk heeft

namelijk bakstenen kloostermoppen in zich verwerkt. En uit de insteek van de fundering komt organisch materiaal dat door koolstofanalyse is gedateerd in het begin van de 13de eeuw.

Een eerdere parochiekerk

Op basis van de momenteel beschikbare, door opgravingen verkregen gegevens kunnen we concluderen dat de muurwerken waarschijnlijk restanten zijn van een kerk die in de 13de eeuw werd gebouwd. Misschien wijzen de restanten op twee fasen: het westelijke bakstenen deel uit het derde/vierde kwart van de 13de eeuw, en de tufstenen noord-, oost- en zuidmuur uit het midden van de 13de eeuw. De bakstenen in het tufstenen muurwerk wijzen erop dat de muren geen onderdeel zijn geweest van een kerk uit de periode vóór 1200. De steunberen die haaks op de oostmuur staan bevestigen dit, deze wijzen eveneens op een kerk na 1200. Mogelijk zijn al aanwezige tufstenen funderingen gebruikt om de nieuwe muren te construeren; bouwen in tufsteen tezamen met baksteen was in de 13de eeuw niet ongebruikelijk.⁴ Ook het menselijke skeletmateriaal en de kerkvloer die bij deze muurwerken zijn gevonden, wijzen op een datering in de 13de eeuw.

Als er bij de bouw van de 13de-eeuwse kerk gebruik is gemaakt van reeds aanwezige tufstenen muurwerken, dan moet op deze locatie een oudere tufstenen kerk hebben gestaan uit de 11de of 12de eeuw, mogelijk een eenbeukige zaalkerk. De aanwezigheid van een kerkgebouw vóór de 13de eeuw blijkt duidelijk uit geschreven bronnen waarin de nauwe band van het grafelijk huis met de Sint-Bavokerk

De tufstenen muur aan de zuidzijde, tussen het grafmonument en het koorhek. De bakstenen muur hoort bij de fundering van de huidige kerk.

foto@Bureau Archeologie Haarlem

Impressie van de tufstenen oostmuur van de oostkant gezien, met het huidige koorhek erbovenop.

naar voren komt. Maar ook de in de huidige kerk aanwezige 11de - en 12de-eeuwse sarcofaagkisten en deksels, alsook de ouderdom van de oudste aanwezige menselijke skeletresten, lijken daar op te wijzen. De bodem onder de Grote of St.-Bavokerk heeft een deel van de geheimen die onder de zerken verborgen ligt prijsgegeven, maar het hele verhaal van kerken aan de Grote Markt is nog lang niet verteld. We zullen moeten blijven speuren onder, en hoog boven, de zerken!

Gemeente Haarlem, Bureau Archeologie,
Anja van Zalinge

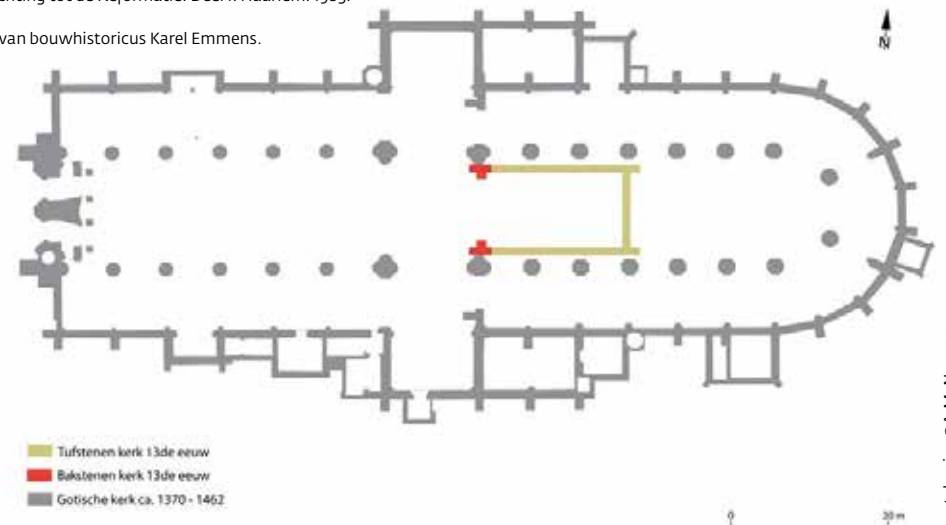
- 1 Onderzoek door Bureau Archeologie Haarlem en BAAC bv. Peters, S.A.L.: Haarlem Grote of Sint-Bavokerk. Archeologisch onderzoek. BAAC rapport A-13.0279. 's-Hertogenbosch. 2014. Rapportage 2015-2019 is nog in bewerking, alsmede een artikel door A.M. Numan en A.C. van Zalinge in een in september 2021 te verschijnen boek over de Grote-of Sint-Bavokerk. Daarin meer over het onderzoek, de muurwerken en de vondsten.
- 2 A.M. Numan, in een nog te verschijnen boek over de Grote- of Sint-Bavokerk, najaar 2021. De vroege geschiedenis. 1. De graven van Holland, Haarlem en de Grote of Sint-Bavokerk.
- 3 C.F. Janssen, C.F.: *De Grote of St. Bavokerk te Haarlem*; de geschiedenis van haar bouw en inrichting tot de Reformatie. Deel I. Haarlem. 1985. Bijlage VI.
- 4 Informatie afkomstig van bouwhistoricus Karel Emmens.

foto@Bureau Archeologie Haarlem

Deel van de tufstenen muur die met kloostermoppen in verband is gebracht.

Plattegrond van de Grote of Sint-Bavokerk met in geel en rood het gevonden muurwerk.

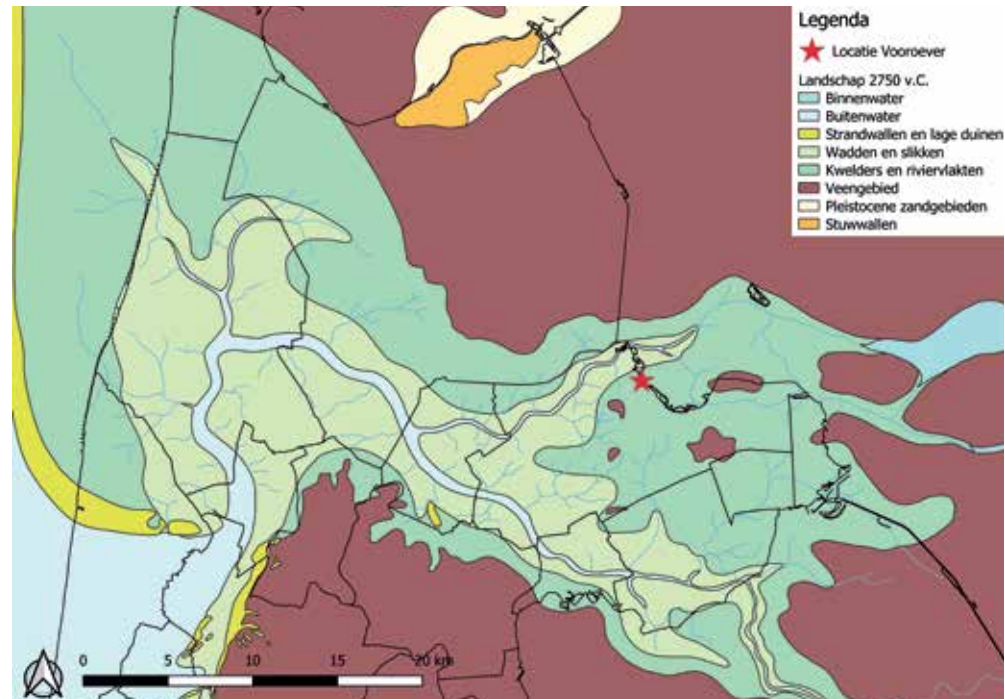

tekening@A.M. Numan

Vuurstenen van de Vooroever te Onderdijk, Gemeente Medemblik uit de collectie Mastenbroek

In de jaren 80 en 90 van de vorige eeuw zijn door wijlen de heer J. Mastenbroek en zijn dochter Yvonne vele archeologische vondsten gedaan aan de Vooroever tussen Medemblik en Onderdijk. In september 2020 werden deze vondsten aan Archeologie West-Friesland geschonken. In de collectie zit onder meer een baardmankruikje, een doorboord (middel-eeuws?) slijpsteentje, een menselijk schedeldak en dierlijk botmateriaal, waaronder benen priemen. In dit artikel staan de prehistorische vuurstenen werktuigen uit de collectie Mastenbroek centraal. Deze artefacten zijn eerder kort besproken in de Archeologische Kroniek Noord-Holland over 1989 waar ze toentertijd werden geïnterpreteerd als resten van verspoelde laat-neolithische nederzettingen.

Om de context van de vondsten toe te lichten wordt de landschappelijke situatie door de tijd heen kort beschreven.¹ Het landschap in het Laat-Neolithicum en de Bronstijd zag er heel anders uit dan tegenwoordig. In het gebied was in deze periode sprake van een kwelderlandschap, waarbij het zeegat bij Bergen in verbinding stond met oostelijk West-Friesland. Door de afwatering van deze zeearm vond geen veengroei plaats en hierdoor was het gebied aantrekkelijk voor bewoning. Vanaf ongeveer 1400-1300 v.Chr. (Midden-Bronstijd) slibde de zeearm langzaam dicht en kon veengroei tot ontwikkeling komen. Tot in de Late Bronstijd was sprake van bewoning in de ruimere omgeving, maar ten

Reconstructie van het landschap in het Late Neolithicum (2750 v.Chr.). De vindplaats Vooroever is aangeduid met een rode ster. Afbeelding uit Vos, 2018.

gevolge van vernatting en veengroei nam vanaf de IJzertijd de bevolkingsdichtheid sterk af. Tot de 8ste eeuw na Chr. was oostelijk West-Friesland nagenoeg onbewoond. Hierna werd het gebied langzaam maar zeker ontgonnen. Daarnaast begon vanaf de 8ste eeuw de vorming van het Zuiderzeegebied, waarbij het Marsdiep vanuit het noorden water aanvoerde. In de 11de, 12de en 13de eeuw was sprake van meerdere overstromingen door stormvloed. Hierbij werden grote stukken veenlandschap weggeslagen en ontstond een scheiding tussen Friesland en West-Friesland. In deze periode werd de Zuiderzee gevormd. Vanwege de wateroverlast zijn door de eeuwen

heen diverse pogingen gedaan om het water te weren; de Westfriese Omringdijk is hiervan een voorbeeld. In de 20ste eeuw werden de Zuiderzeewerken gerealiseerd, waarbij onder andere de Afsluitdijk werd aangelegd. Later werd de Houtribdijk tussen Enkhuizen en Lelystad aangelegd en ontstond een scheiding tussen het IJsselmeer en het Markermeer. Door al deze natuurlijke processen en menselijke ingrepen is het lastig om vast te stellen in welke landschappelijke context de prehistorische artefacten zijn achtergelaten. Het prehistorische deel van de collectie Mastenbroek bestaat uit 26 vuurstenen artefacten, te weten: 9 schrabbers, 5 mesjes/

Het menselijk schedelfragment.

foto©Archeologie West-Friesland

Vermoedelijk fragment van een dolk van het Scandinavische type.

De zekere pijlpunten (rechts) en de vermoedelijke pijlpunten (links).

foto©Archeologie West-Friesland

schrabbers met oppervlakteretouche, 4 dolkfragmenten, 2 zekere pijlpunten en 2 vermoedelijke pijlpunten, 2 halffabricaten van pijlpunten of mesjes, een vuurmaker en een boortje. Onder de vondsten bevindt zich bovendien een menselijk schedelfragment. Het fragment is niet gedateerd, maar gezien de associatie met de artefacten uit de periode Laat-Neolithicum tot Vroege Bronstijd is het aannemelijk dat het schedeldak ook uit deze periode dateert.

Alle vuurstenen artefacten vertonen zwarte patina, een verkleuring die is ontstaan door sulfaat-reducerende bacteriën in een zuur-

Overzicht van een aantal mesjes met oppervlakteretouche en schrabberachtige stukken.

foto©Archeologie West-Friesland

stofarme omgeving. Dit type patina kennen we goed van vuurstenen artefacten van bijvoorbeeld de stranden en uit de Noordzee. De oorspronkelijke kleur was (licht)grijs, zoals de beschadigingen op het dolkfragment laten zien.

Mogelijk - afgezien van de dolkfragmenten (zie ook onder) - zal alle grondstof lokaal dan wel regionaal zijn verzameld uit glaciële afzettingen, waarbij we kunnen denken aan de pleistocene opduikingen van Wieringen. Er zijn zeker twee, mogelijk vier, complete pijlpunten. De twee rechter exemplaren (zie p.141), waarvan een met weerhaken (boven) en een fraaie langgerekte bladspits (onder), zijn het meest duidelijk. De twee linker exemplaren zouden eventueel als 'mesjes' met oppervlakteretouche omschreven kunnen worden.

Verder zijn er vijf artefacten die we als 'mesje met oppervlakteretouche' geïdentificeerd hebben (zie p.141). Deze mesjes staan ook wel bekend als 'Klokbekermesjes' of, vanwege de doorsnede, als 'planoconvexe' mesjes. Net als bij de pijlpunten is ook bij de 'mesjes' sprake van een brede vormvariatie, van langgerekte (linksonder) tot spitsovaal (rechtsboven). Het mag duidelijk zijn dat het onderscheid tussen pijlpunten en mesjes met oppervlakteretouche niet altijd evident is. Wat wel opvalt, is dat de bewerking van de 'mesjes' over het algemeen aan een kant intensiever, oftewel vlakdekender is.

Een van de fraaiste vondsten is een groot fragment - de huidige lengte bedraagt 13 cm - van een vuurstenen dolk van het Scandinavische type. Dit exemplaar is met zekerheid in Scandinavië gemaakt en geïmporteerd.

Gezien de vorm hebben we zeer waarschijnlijk van doen met een dolk van Type 1 volgens Bloemers.² Dit type was in gebruik in de Klokbekercultuur en de Vroege Bronstijd. Een opvallend detail zijn twee kerven aan weerszijden van het dolkblad. Mogelijk waren deze bedoeld om schachting te vergemakkelijken of was het de bedoeling om de dolk na breuk her te gebruiken, te recyclen. Scandinavische dolken worden veelal geïnterpreteerd als pronkstukken (prestige-items).³

De pijlpunten, mesjes en dolkfragmenten in de collectie Mastenbroek wijzen op bewoning in het Laat-Neolithicum (Klokbekercultuur)

en/of de Vroege Bronstijd (circa 1900-1575 v.Chr.).⁴ Er zijn geen overtuigende aanwijzingen voor menselijke aanwezigheid in de Midden- of Late Bronstijd. Een 14C-datering van het menselijke schedelfragment is voor de nadere chronologische inkadering wenselijk. Of er sprake is van een of meer nederzettingen en de grootte daarvan is voorsnog onduidelijk. Om meer zicht te krijgen op de laat-neolithische en bronstijdbewoning in oostelijk West-Friesland loont het de moeite om ook de collecties van andere amateur-archeologen die aan de Vooroever hebben gezocht nader te bestuderen. De collectie Mastenbroek vormt het topje van de spreekwoordelijke ijsberg.

*Archeologie West-Friesland, Jort Smit (student)
Stichting STONE (Groningen), Marcel J. L. Th. Niekus*

¹ Vos, e.a. 2020.

² Bloemers, 1968, 47-110.

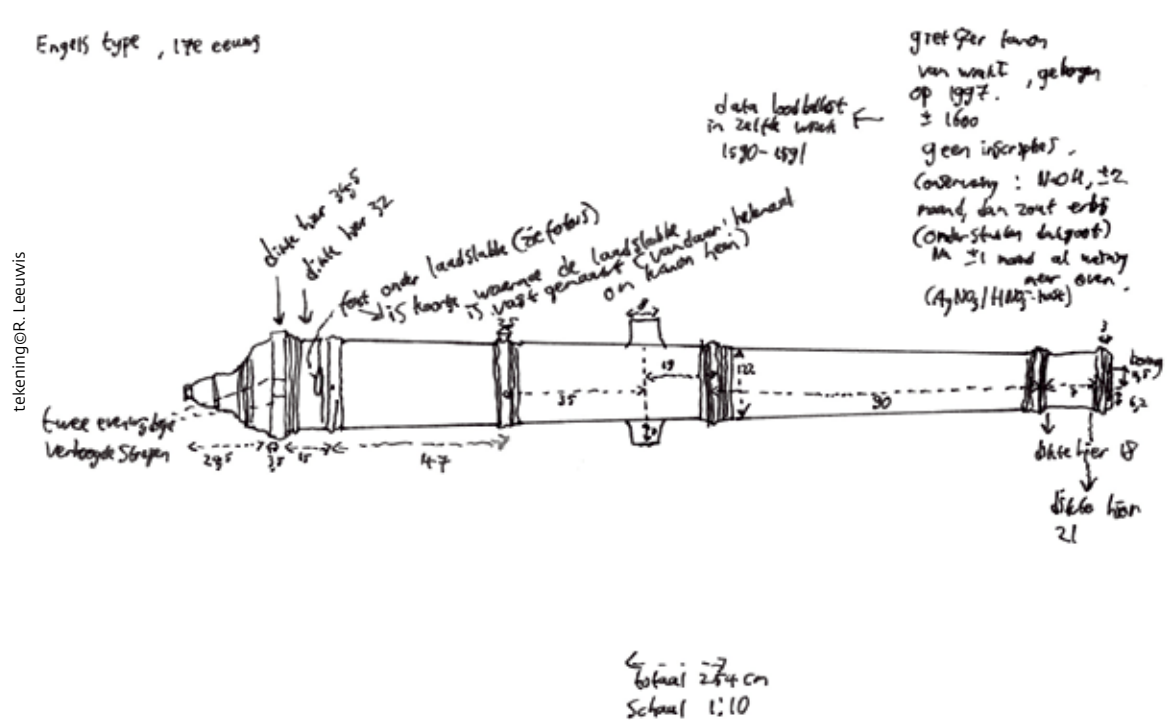
³ Van Gijn, 2009.

⁴ Drenth, 2016, 183-186.

Gietijzeren kanon uit het wrak.

> Tekening van het kanon.

Het Oude Wrak uit de Waddenzee, vondsten uit een laat-16de-eeuws scheepswrak

In 1972 kregen twee sportduikers, Willem Hart en Rob Leeuwis toestemming van de rijksoverheid om op een aantal wrakken te duiken. Deze medewerkers van het Nederlands Instituut voor het Onderzoek der Zee (NIOZ) deden dit op een voor die tijd gestructureerde wijze. Zij hielden de vondsten per wrak apart en maakten aantekeningen, foto's, vondstenlijsten en poogden de gegevens te interpreteren. In 1976 en 1977 richtten zij hun aandacht op een scheepswrak oostelijk van

Oudeschild dat zij 'Het Oude Wrak' noemden. Het was een groot houten scheepswrak, afgeladen met vondsten. De vondsten uit het scheepswrak zijn onder te verdelen in drie categorieën. Allereerst kunnen constructieonderdelen, tuigage en bewapening van het schip worden onderscheiden. Verder gaat het om kombuisgoed en de persoonlijke items van de bemanning en tot slot zijn er spullen die deel uitmaakten van de scheepslading en ballast. Hoewel uit verhalen van de betrokken duikers blijkt dat het wrak nog bestond uit een massa balken en planken, zijn de gedocumenteerde

constructieonderdelen vertegenwoordigd met slechts enkele houten scheepsblokken. Daarnaast is een 245 cm lang gietijzeren kanon geborgen dat na veel omzwervingen in een stadje in Oost-Nederland terecht is gekomen. Diverse voorwerpen van metaal, keramiek en hout geven een mooi inkijkje in het dagelijks leven van de bemanning aan boord van het schip. Het materiaal is hoofdzakelijk te dateren rond 1600. De maaltijden werden bereid in grote bronzen kookpotten en een messing ketel, waarvan alleen de hengsels over zijn. Een messing schuimspaan kon worden ge-

bruikt om bijvoorbeeld gekookte groenten uit het water te scheppen. De maaltijd werd genuttigd met tinnen lepels, mogelijk uit houten of tinnen borden; items die overigens ontbreken tussen de vondsten. Een kom van roodbakkend aardewerk met groen glazuur werd wellicht gebruikt om het voedsel in op te dienen. Bier of olie werd bewaard in baardmankruiken van Frechens steengoed en een olijfoliekruijke uit Portugal had misschien een functie als veldfles gekregen.

Laatstgenoemde vondst maakt aannemelijk dat het schip ook in mediterrane wateren heeft gevaren. Verder kwam er een ijzeren priem met een houten handvat uit het wrak, gereedschap dat waarschijnlijk gebruikt werd om zeilen te herstellen.

Tot slot de scheepslading. Duiker Rob Leeuwis meldde dat in het wrak een dikke laag graan van een halve meter lag, vermoedelijk tarwekorrels. Het gaat hier om het wrak van een

foto@Archeologie West-Friesland

Olijfoliekruijke van Portugees roodbakkend aardewerk.

foto@Archeologie West-Friesland

Een deel van het kombuisgoed en de geborgen inventaris van de scheepsbemanning.

Drie loodbaren, net geborgen uit het scheepswrak.

Overzicht van de geborgen loodbaren.

graanschip dat in Pruisen of de Baltische gebieden was volgeladen. Naast een ruim vol graan liggen in het wrak ook balen stro en boekweitdoppen die als verpakkingsmateriaal voor breekbare lading dienden. Meest opvallend is de vondst van tientallen broodvormige loodbaren met een totaalgewicht van 2.900 kg waarop tientallen stempels zijn aangebracht. Slechts één exemplaar is uiteindelijk bewaard gebleven. Hiervan konden exacte afmetingen gedocumenteerd worden. De baar is conisch van vorm met één puntig uiteinde en een platte zijde. Het object is 45 cm lang, 17 cm breed en 10 cm hoog en weegt 62 kg. Hierbij moet worden aangetekend dat in een ver verleden een punt is afgezaagd voor metallurgisch onderzoek. Van de overige loodbaren zijn de gewichten tussen de 60 kg en 200 kg geschat. De merken op deze exemplaren zijn wel getekend. Opmerkelijk is de aanwezigheid van de jaartallen 1590 en 1591 op diverse

De bewaarde loodbaar.

Tekeningen van diverse merken.

(1590C)

1590C

1591

baren. Verder komen monogrammen als 'AG', 'I:W', 'MH', 'NL', 'RE', 'SR', 'TH' en 'WR' voor. Ook staan op enkele loodbaren stempels in de vorm van een hertenkop of een sleutel. Het is onduidelijk of het hier gaat om stempels van de loodsmelterijen, hun directe klanten of bepaalde handelshuizen. De laatste optie lijkt het minst voor de hand te liggen, omdat de merken op de baren zeer divers zijn. Bovendien zou er dan een veel grotere lading in het wrak gelegen moeten hebben. Hoogstwaarschijnlijk dienden deze loodbaren als ballast onder in het ruim. In de haven waar het ruim werd volgeladen, kon men eventueel het lood verkopen. Naast het aanzienlijke gewicht van deze metaalsoort was lood als grondstof voor munitie, gewichten, keurloden en keramiekglaazuur ook een lucratieve handelswaar. Dat de loodbaren desondanks soms jarenlang als ballast in gebruik waren, blijkt uit vondsten van andere wraken uit de 17de en 18de eeuw. Zo werd in het in 1664 gezonken VOC-schip de 'Kennemerland' een baar met het jaartal 1631 gevonden. Hoewel de loodbaren uit 1590 en 1591 qua datering redelijk aansluiten op het overige vondstmateriaal, zouden ze één of twee decennia lang gediend kunnen hebben als ballast totdat het schip verging in de Waddenzee. Over het wrak zijn nog veel meer gegevens verzameld, deze zullen in de komende jaren worden uitgewerkt.

Archeologie West-Friesland, Wytze Stellingwerf en Michiel Bartels

Dank voor de gegevens en bruiklenen gaat uit naar Willem Hart (Zevenhuizen, Texel) en Rob Leeuwis (Warmond).

Tussen schieten en speelgoed schilderen

Het komt nogal eens voor dat we bij archeologisch onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog op zogenaamde ‘kleine verhalen’ stuiten. De individuele soldaat komt in beeld als een door hem gesigneerd voorwerp wordt gevonden. Vaak blijft het verhaal van deze mensen onbekend, tenzij ze een dagboek hebben bijgehouden of ze op een later moment hun memoires schreven. Dat laatste komt vaker voor bij militairen met een hogere rang. Van een generaal, immers zelden fysiek in de voorste linie aanwezig, is vaak meer bekend dan van de gewone soldaat in de schuttersput aan het front. Een andere, maar in de archeologie veel zeldzamer uitzondering, is als er een bijzondere internationaal vermaarde gebeurtenis aan te koppelen is.

Bij het voorbereiden van de tentoonstelling ‘Oorlog in de lucht, weerslag in de grond’ in Huis van Hilde te Castricum, kwam dit verschijnsel weer eens helder naar voren. Het doel was om een tentoonstelling te maken over archeologie van de Tweede Wereldoorlog in Noord-Holland. Deze provincie is, in tegenstelling tot de zuidelijke en oostelijke provincies, veel minder een strijdtoneel geweest. Na de korte periode met gevechten in de meidagen van 1940 was het hier relatief rustig tot mei 1945, met uitzondering van diverse luchtaanvallen. In Noord-Holland lag een aantal strategische doelen, zoals de havens van IJmuiden, inclusief de zware industrie, de marinehaven van Den Helder en het in militair gebruik genomen vliegveld Schiphol. Verder liet de Duitse bezetter de kust omvor-

men tot een vesting, waarbinnen de soldaten hun diensten draaiden en bij tijd en wijle kort in actie kwamen bij gevaar vanaf zee of uit de lucht. De verwachting was dat de tentoonstelling de kleine verhalen van die soldaten tot leven zou brengen.

Na contact met John Heideman bleek er echter een vondst van wereldfaam beschikbaar te zijn. In het duin bij Castricum had hij een aantal fragmenten van een vliegtuig geborgen. Uit zijn jarenlange onderzoek naar de oorlogsgeschiedenis van Castricum en Bakkum was duidelijk geworden dat deze resten hoorden bij een in de nacht van 16 op 17 mei 1943 neergeschoten Britse bommenwerper. Bovendien één die niet in de categorie ‘kleine verhalen’ viel, maar onderdeel was van een wereldvermaarde *raid*, waar boeken over zijn geschreven en een film over is gemaakt. Het was een *Avro Lancaster* van het RAF No. 617 Squadron, die een bijnaam kreeg naar de actie van die bewuste nacht: *Dambusters*. Die naam is in het internationale collectieve geheugen gegrift, meer nog dan de naam die de actie eigenlijk droeg: *Operation Chastise*. Primair doelen waren de Mòhnedam, de Ederdam en de Sorpedam, die als stuwdammen een strategische rol speelden in de drinkwater- en elektriciteitsvoorziening van het Derde Rijk. Om de dammen te breken, was een speciale tonvormige bom, de *Upkeep Mine*, ontwikkeld die na afworp op het wateroppervlak stuiterde richting het doel en daar aangekomen onder water tot detonatie zou komen. De eerste twee dammen bezweken, de derde bleef overeind, net als de Beverdam, die aangezien voor de Ennepedam als secundair doel was aangevallen. Minstens tweeduizend

mensen kwamen om, waaronder een groot aantal geallieerde krijgsgevangenen en dwangarbeiders. Ook onder de aanvallers zelf werden verliezen geleden. Maar liefst 8 van de 19 toestellen kwamen niet terug naar Engeland. 53 van de in totaal ingezette 133 bemanningsleden sneuvelden die nacht. Dambuster AJ-A met serienummer ED887/G, en de radio-codenaam ‘A for Apple’ was in die nacht het vierde vliegtuig dat zijn Upkeep Mine op de Mòhnedam afwierp, en de eerste die succes had, aangezien een kleine breuk in de dam was ontstaan. Hierna wierp de Lancaster met codering AJ-J een volgende mijn die een grotere breuk en vervolgens het ineensstorten van de dam veroorzaakte. Missie geslaagd!

Piloot Melvin ‘Dinghy’ Young vloog volgens afspraak door naar de Ederdam. Nadat hier ook succes was behaald door andere vliegtuigen van de missie, keerde hij via Nederland om richting huis. Om de Duitse luchtafweer bij IJmuiden en Den Helder te ontwijken, werd de route terug naar Engeland via Castricum gevlogen. Even voor 03.00 uur bereikte hij de Nederlandse kust. Hierbij vloog hij overigens dwars over het zogenaamde *Station Max*. Dat bestond uit drie delen: in Egmond-Binnen I (Koepelduin) stond een *Wassermann M IV* en bij Castricum stonden de *Großer Elephant (Mittelstellung)* en de *Kleiner Elephant (Südstellung)*. Samen konden zij snelheid, richting en hoogte van de geallieerde vliegtuigen bepalen. Ze gaven die gegevens door aan de luchtafweerbatterijen, zoals die bij IJmuiden. Op deze manier werd ook de noodlottige positie van Dambuster AJ-A gepeild. Zowel de *Wassermann* als de *Kleiner Elephant* waren draaibaar, de *Großer*

Elefant was een permanent op zee gerichte stationaire toren van 90 m hoogte! Ze werden bediend door personeel van de *Luftwaffe*. De Duitsers hadden die nacht een algeheel alarm en kregen opdracht om op elk laagvliegend toestel te vuren. Aangekomen bij de laatste duinenrij voor de kust na zijn geslaagde missie, letterlijk bij de laatste 'hobbel' voordat het veilige thuis in beeld kwam, besloot piloot Young iets op te stijgen. Dit werd hem fataal, aangezien hij nu binnen het bereik kwam van de Duitse luchtafweer bij IJmuiden. De Duitsers raakten het vliegtuig, dat direct in de branding neerstortte. De gehele bemanning kwam om. In de weken hierna zijn de lichamen aangespoeld, die van

piloot Melvin Young en boordwerktuigkundige David Horsfall als eerste op 29 mei. Zij waren degenen die naast elkaar in de cockpit zaten. Het wrak van het toestel lag op een zandbank. Pas twee weken later zijn alle andere lichamen geborgen. Dit waren: Charles Roberts (navigator), Lawrence Nichols (radio operator), Vincent MacCausland (bommenrichter), Gordon Yeo (boordschutter) en Wilfred Ibbotson (staartschutter). Ze zijn gezamenlijk begraven op de Algemene Begraafplaats in Bergen. Resten van het vliegtuig, de radarinstallaties en de luchtafweerstellingen zijn als stille getuigen van deze episode in de bodem achtergebleven: een klein maar indrukwekkend deel van een inter-

nationaal beroemde actie in een stukje Noord-Holland.

De Dambuster werd door de 816e Marine Flak Abteilung neergehaald. De derde batterij die opgesteld stond op de locatie IJmuiden Süd-Ost, in de Midden-Heerenduinen, bleek de verantwoordelijke voor het leveren van het fatale salvo. De luchtafweer in en rond de Festung IJmuiden was dus een Kriegsmarine artillerie-eenheid. Een aantal batterijen met geschut van verschillende kalibers was een Abteilung. Deze was voorzien van afstands- en hoogtemeters, en van instrumenten om automatisch de positie, snelheid en richting door te geven aan het geschut. In de nacht van 16 op 17 mei 1943 gebeurde dit onder leiding

foto@dambustersblog.com

Melvin 'Dinghy' Young, piloot van Dambuster AJ-A, 'A for Apple'.

Alfred König en zijn gezin in juli 1944.

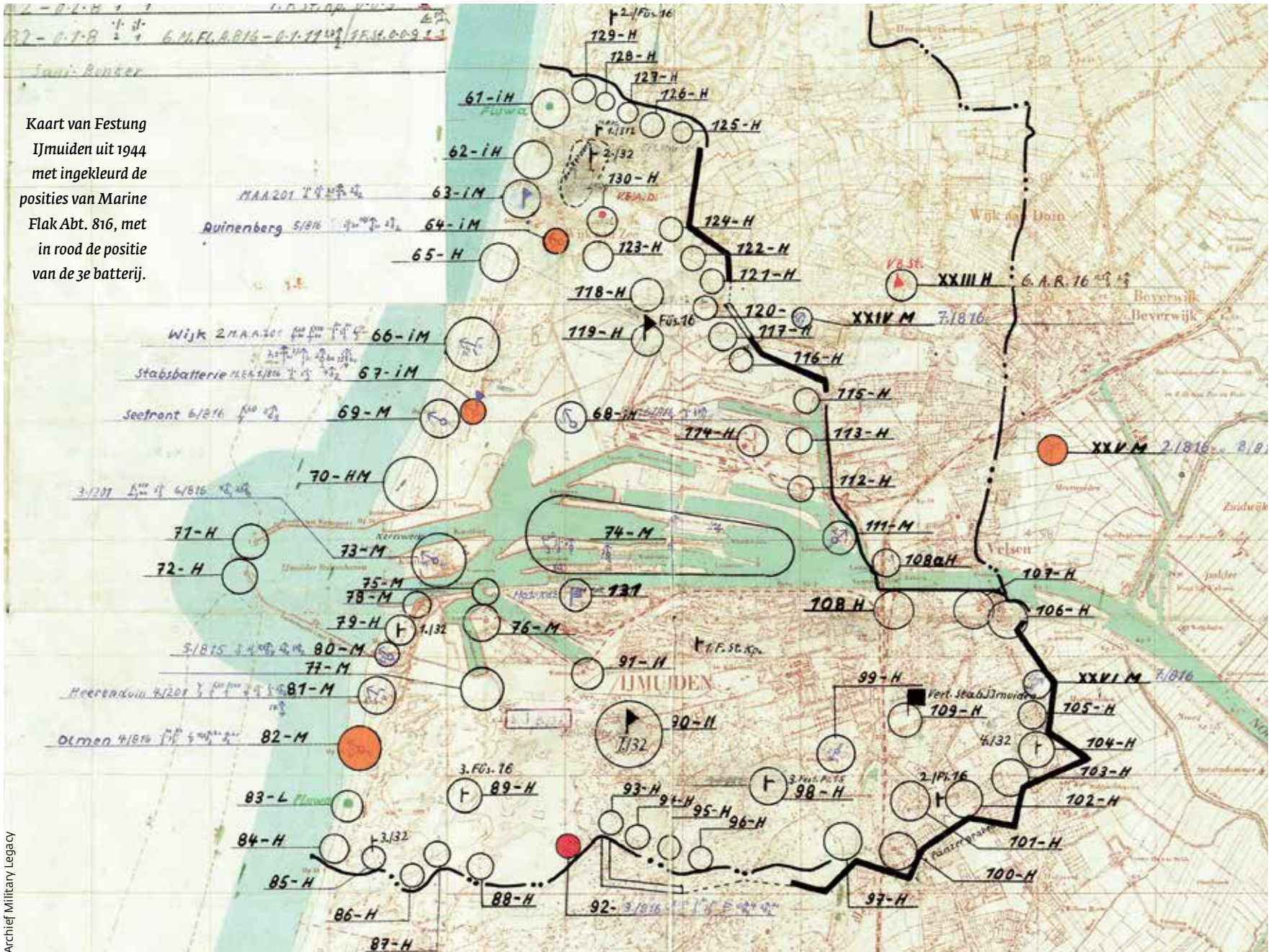
foto@dambustersblog.com

foto@Military Legacy

Marine Artillerie Abzeichen, gevonden in Santpoort-Zuid.

Kaart van Festung IJmuiden uit 1944 met ingekleurd de posities van Marine Flak Abt. 816, met in rood de positie van de 3e batterij.

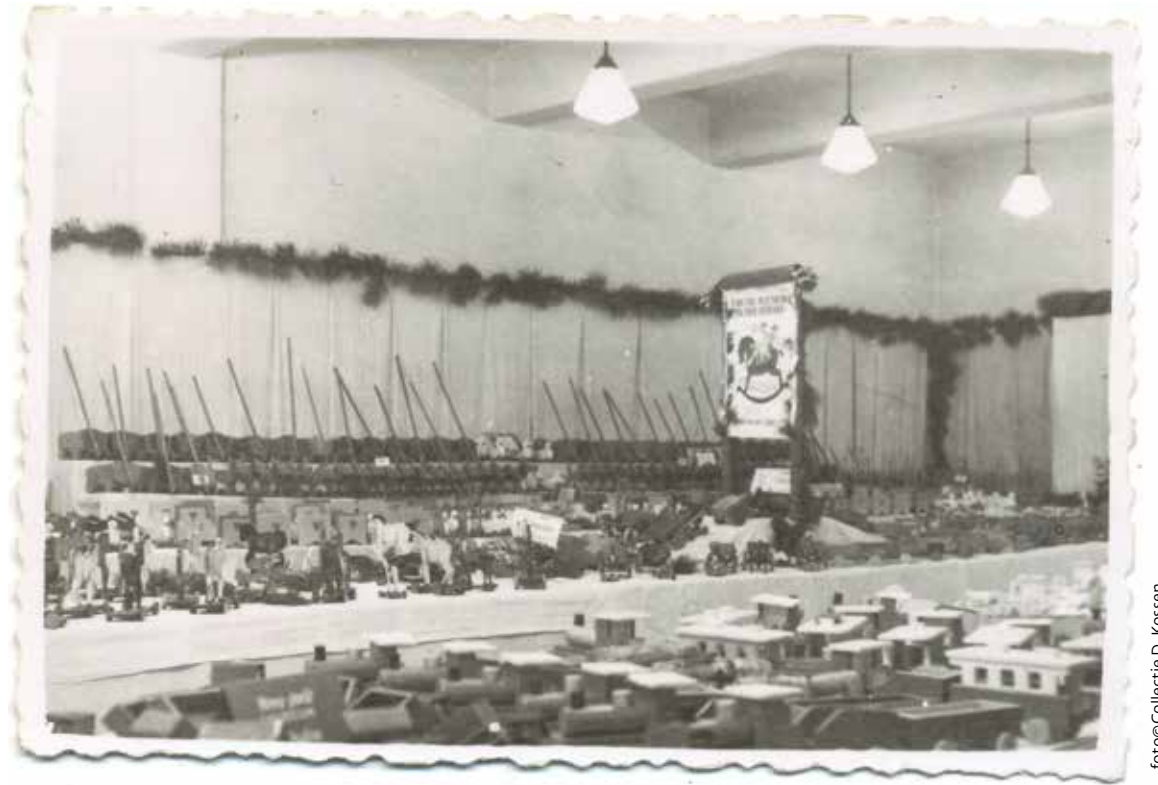

foto©Military Legacy

Poster van een speelgoedactie van Marine Flak Abt. 816, gevonden in Velsen-Zuid.

van Alfred König. Bij diens nazaten is de 'score-kaart' bewaard gebleven. Hierop werden neergehaalde (Abschuss) en beschadigde (Beteiligung) geallieerde vliegtuigen bijgehouden. Bij een score van acht punten kwam men in aanmerking voor een onderscheiding, het Marine Artillerie Abzeichen. Op de kaart staat de Abschuss in mei 1943 toen König bij 3. Batterie Marine Flak Abteilung 816 actief was. Hij heeft dus twee punten gekregen voor het neerhalen van Dambuster AJ-A. De score van twee punten

foto©Collectie D. Kossen

Originele foto gemaakt tijdens de tentoonstelling van de speelgoedactie van Marine Flak Abt. 816, ergens in Velsen of omgeving.

geeft aan dat dit de enige batterij was die op het toestel geschoten heeft, wat opmerkelijk is, aangezien dit de meest naar het zuiden gelegen positie was. Mogelijk hadden zij het beste zicht op het doel, zeker op het moment toen de AJ-A iets begon te stijgen. Met het eerste salvo van vier 10,5 cm granaten waren de fatale treffers al een feit. Van diezelfde Duitse eenheid werd bij de verbouwing van een huis in 1998 een originele handgemaakte poster gevonden in Velsen-Zuid. Hierop staat: "Für die Kleinen in der Heimat" en "Gebastelt

von der 8. Batterie 816" boven en onder drie kinderen op een hobbelpaard. Dit was een andere batterij dan die van IJmuiden Süd-Ost. De 8ste batterij lag namelijk in de Meerweiden tussen Velsen-Noord en Beverwijk en bij de sluizen van IJmuiden. Het toeval wil dat tien jaar later een serie foto's via eBay te koop werd aangeboden, waarop exact deze poster afgebeeld werd. De zeven foto's kwamen uit een album van één van de leden van de Duitse 816e Marine Flak Abteilung. Helaas is niet overgeleverd tot welke batterij hij hoorde.

Op een andere foto is nog een poster te zien, namelijk die van de 5. Batterie 816. Blijkbaar zijn de foto's gemaakt tijdens een tentoonstelling van de arbeid van de manschappen. Trots staat het door hen gemaakte en voor de kleintjes thuis bestemde speelgoed opgesteld per batterij.

De 5de batterij lag in Dünenberg bij Wijk aan Zee. Daar werden bij het uitgraven van afvalkuilen uit de oorlog enkele glazen potjes gevonden. Ze bleken verf te bevatten in zeer felle kleuren. Dit rood, wit, geel en groen verwachtte je niet als camouflage in te zetten. Nee, deze waren gebruikt om het houten speelgoed te beschilderen. Op de originele foto's staan onder andere paard en wagens, locomotieven en wagons, molens en kastelen, hondjes en hazen op wielotjes en ten slotte gezellige huisjes met keurig bloemenperk afgezet met een hekje. Het speelgoed is hiermee tevens een ideaalbeeld, waar ook de Duitsers naar terugverlangden. Zij hadden de kans daar terug te keren, de bemanning van AJ-A had dat geluk niet.

Military Legacy, Arjen V.A.J. Bosman

Met dank aan John Heideman, David en Vincent Kossen en Axel Kwak.

Potjes met felgekleurde verf, gevonden in Wijk aan Zee.

Bronzen bijl uit Hilversum

Een bijzondere vondstmelding is die van een bronzen bijl, die tussen 1980 en 1988 is gevonden door een detectorzoeker op de Zuiderheide te Hilversum. De bijl is 10,5 x 5,1 cm, dateert uit de Midden-Bronstijd (3800-3100 jaar geleden) en is van het type vleugelbijl. Dit type komt voort uit de randbijl, waarbij nu echter de vleugelvormige, verhoogde randen naar binnen werden gebogen om de bijl beter aan de (gebogen) steel te schachten. Zo'n werktuig verloor men destijds niet zomaar! Bijna altijd worden dit soort vondsten gedaan in een grafheuvel óf in een bewuste depositie (een offer).

Daarbij komt dat de vleugelbijl is gevonden in een gebied waar waarschijnlijk geen bewoning uit de Bronstijd heeft plaatsgevonden, dus lijkt het er op dat het om een bewuste depositie gaat. De vondst doet sterk denken aan de in 2019 gevonden bronzen speerpunt uit Zuid-Hilversum, die eveneens een depositie/offer is. Het zijn belangrijke vondsten, die zelden in het Gooi worden gedaan en die ons in staat stellen het prehistorische landschap beter te begrijpen. Steeds duidelijker wordt dat er zones waren voor bewoning, begraving, jacht en religie. De deposities markeren vermoedelijk grenzen van deze zones, maar hiernaar moet nog meer onderzoek worden verricht.

*AWN Naerdincklant, Anton Cruysheer
en Sander Koopman*

Bronzen bijl van de Zuiderheide, Hilversum.

Vroegmiddeleeuwse munt uit Huizen

Eind 2020 vonden Olaf en Casper Langendorff in de omgeving van Huizen met behulp van een metaaldetector een zilveren munt uit de Vroege Middeleeuwen. Het gaat om een sceatta (BMC type 2c) uit circa 695-710. De munt is door de vindsters gemeld bij PAN (PAN nr. 00083174). Het is voor zover bekend alweer de vierde sceatta die in het Gooi is gevonden. In de directe omgeving zijn op dezelfde akker ook twee fibula's (hoogstwaarschijnlijk Vikingfibula's) en een Romeinse munt gevonden (Zie Pan-00083776, PAN-00083775, PAN-00083774).

AWN Naerdincklant, Anton Cruysheer en Sander Koopman

Fragment van een fibula.

foto©Olaf en Casper Langendorff

Fragment van een fibula.

Romeinse munt.

foto©Olaf en Casper Langendorff

foto©Olaf en Casper Langendorff

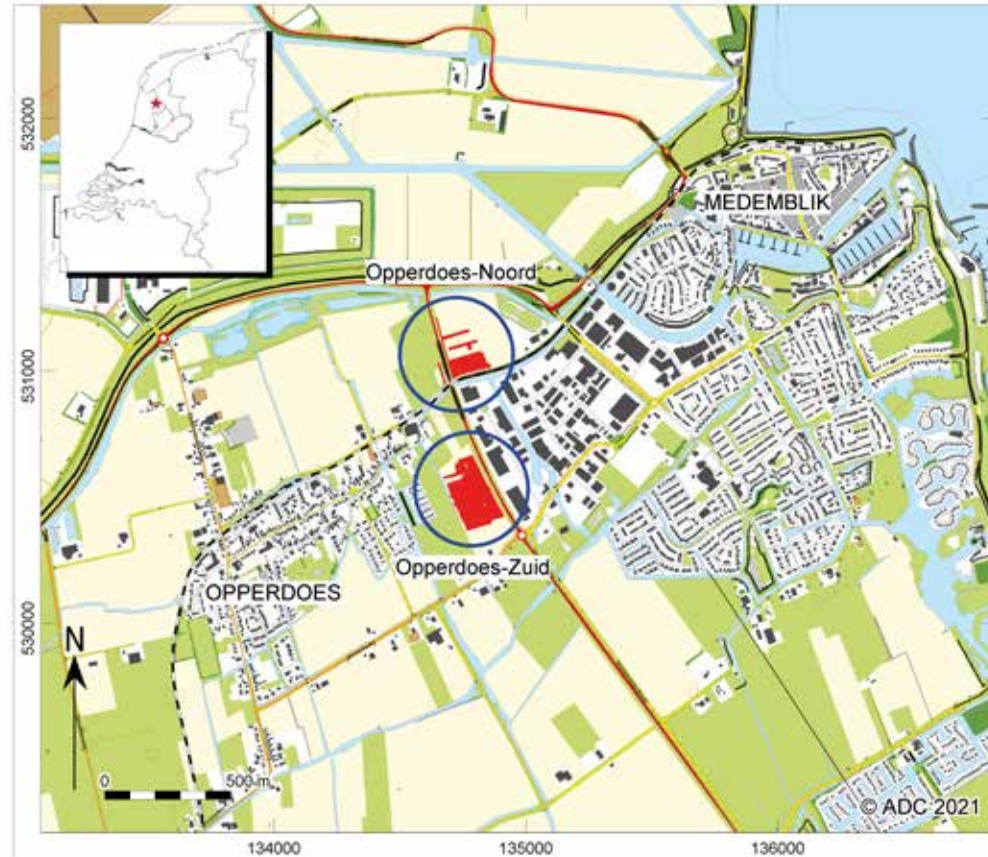

Sceatta.

De Westfrieze IJzertijd op de kaart! Uitwerking opgravingen Opperdoes-Noord en Zuid

Het oostelijk deel van West-Friesland staat in archeologische kringen bekend als een wal-halla voor onderzoek naar bronstijdgemeenschappen. Niet voor niets wordt daar al zestig jaar onderzoek naar gedaan en zijn grote delen van dit cultuurlandschap in kaart gebracht. Omstreeks 800 v.Chr. werd het zo nat in de regio dat, naar het zich tot op heden laat aanzien, de laatste bewoners vertrokken. Lang dachten we dat het een desolaat gebied bleef tot aan de Middeleeuwen, maar niets is minder waar. Vanaf de Vroege IJzertijd tot in de Late IJzertijd vestigden mensen zich op de hoge gronden in de buurt van Opperdoes en Medemblik. Deze nederzettingsterreinen werden door de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) ontdekt tijdens veldverkenningen in de jaren 70 van de vorige eeuw. In 1979 en 1980 zijn er twee grote terreinen vlakdekkend onderzocht, Opperdoes-Noord en Zuid.

Deze opgravingen zijn nooit uitgewerkt en worden alleen in enkele artikelen zijdelings aangehaald. Dit is opmerkelijk, omdat de resultaten spectaculair zijn. Het gaat om bewoningsfasen die we in de regio nog niet kennen en dat roept meteen allerlei vragen op over bijvoorbeeld de landschappelijke omstandigheden, exacte datering, de nederzittingsorganisatie, materiële cultuur, relatie met gemeenschappen in andere gebieden, etc. In opdracht van de provincie Noord-Holland is ADC ArcheoProjecten in 2020 begonnen met de uitwerking van beide opgravingen. Voor

De locatie van de opgravingen Opperdoes-Noord en Zuid langs de Markerwaardweg in Opperdoes.

de rapportage worden de sporen en structuren uitgewerkt, wordt al het aardewerk geanalyseerd en zullen monsters worden gewaardeerd voor macrobotanie, palynologie en 14C-onderzoek.

Een grote uitdaging is het digitaliseren van de vele tientallen veldtekeningen. Dit werk was gelukkig voor een groot deel al uitgevoerd door archeologiestudenten van Hogeschool Saxion in Deventer. Al deze resultaten zullen worden gebundeld en gesynthetiseerd. Het aardewerk

van beide vindplaatsen wordt door Robert van Heeringen bestudeerd. Bijzonder is dat in het assemblage bijna alle laat-prehistorische perioden vertegenwoordigd zijn! Zo zijn enkele scherven wikkeldraad aardewerk uit de Vroege Bronstijd herkend, scherven uit de Midden- en Late Bronstijd en aardewerk uit de Vroege IJzertijd, Midden-IJzertijd en Late IJzertijd.

Voor de uitwerking van de onderzoeken in Opperdoes hebben wij drie onderzoeksthema's

Sfeerfoto's tijdens het onderzoek in Opperdoes.

geformuleerd met daaraan gerelateerde onderzoeksvragen.

Thema 1 is het onderzoek naar de samenstelling van erven uit de Late Prehistorie.

Hiervoor is een grondige studie van de sporen en structuren noodzakelijk, waarbij de nadruk ligt op de chronologie, fasering en datering.

Thema 2 heeft betrekking op de typo-chronologische kenmerken van het Westfriese ijzertijdaardewerk. De studie van dit materiaal leert ons meer over aardewerktradities en (culturele- en technologische) invloeden, de datering van het materiaal en natuurlijk de sporen. De studie van het aardewerk kan bovendien inzicht geven in de herkomst van

de ijzertijdbewoners van Opperdoes en de bovenregionale contacten die zij hadden.

Thema 3 gaat over het landschap, de vegetatie en de bestaanswijze van de bewoners. Na de Late Bronstijd, omstreeks 800 v.Chr., vernat de regio West-Friesland in hoog tempo. Om te begrijpen hoe het mogelijk was dat men in de IJzertijd in Opperdoes kon wonen, is het van belang in beeld te krijgen wat de landschapelijke setting van de woonplaatsen was. Welke mogelijkheden dit landschap aan zijn bewoners bood, kan worden onderzocht aan de hand van botanisch onderzoek.

De ijzertijdvindplaatsen in Opperdoes zijn echt een vreemde eend in de bijt, de resultaten zullen hoe dan ook opzienbarend zijn!

We verwachten dat de publicatie van ons onderzoek in het najaar van 2021 gereed is.

Wouter Roessingh, ADC ArcheoProjecten

Haarlem | Huis ter Kleef

Het rijke culturele leven in de Gouden Eeuw heeft een grote hoeveelheid prenten en schilderijen nagelaten, waarop de belangrijkste gebouwen van Haarlem te zien zijn. De Bavo, de Vleeshal, het stadhuis, de Waag - het zijn gebouwen die ook heden ten dage beeldbepalend zijn in het historische centrum van de stad. Eén Haarlems landmark, dat door kunstenaars in de 17de en 18de eeuw vele honderden keren is afgebeeld, is desondanks nagenoeg volledig in vergetelheid geraakt.¹ Dat is het kasteel Huis ter Kleef, dat na de Tachtigjarige Oorlog steeds verder in verval raakte en uiteindelijk, met aarde en begroeiing bedekt, opging in de inrichting van de Stadskweektuin.

In de jaren 70 van de vorige eeuw werd de herinnering aan het Huis ter Kleef weer tastbaar gemaakt door opgravingen onder auspiciën van Jaap Renaud, die in het kader van de consolidatie van de nog zichtbare muurresten werd uitgevoerd.² Ruim twintig jaar later, in aanloop naar de viering van het 750-jarige bestaan van de Haarlemse stadsrechten, verkeerde de ruïne opnieuw in slechte staat en ontstond het plan om het kasteel (deels) te restaureren. Dit plan leidde tot een opgraving, waar door leden van de Archeologische Werkgroep Haarlem (AWH) vier jaar lang aan gewerkt werd. In de periode 1990-1994 besteedde de werkgroep elke zaterdag aan het veldwerken en in de zomers van 1991-1993 werden zij bijgestaan door de Nederlandse Jeugdbond voor Geschiedenis.

De opgraving resulteerde in een volledig grondplan van de hoofdburcht en een minutieus onderzochte kasteelgracht, beperkt tot een zone van enkele meters rondom de burcht. Van de omvangrijke voorhof is een klein deel opgegraven, waaronder het poortgebouw met enkele aangrenzende vertrekken. Met name de kasteelgracht, waarvan de vulling in vakken van een vierkante meter is uitgezeefd, leverde een grote hoeveelheid vondstmateriaal op. De aantallen zijn indrukwekkend: ongeveer 46.000 fragmenten gebruiks aardewerk, 10.000 metaalvondsten, 13.000 fragmenten bouw materiaal en vensterglas en naar schatting ruim 300.000 stuks dierlijk bot. Ook andere vondstgroepen zijn vertegenwoordigd, hetzij in geringere mate, waaronder fragmenten gebruiksglas,

Gezicht op het Huis ter Kleef tijdens het Beleg van Haarlem (1572-1573). Ingekleurde tekening door een onbekende maker. Vermoedelijk is de tekening een halve eeuw na het beleg gemaakt, maar heeft de tekenaar zich kunnen baseren op oudere prenten voor het reconstrueren van het – op dat moment – grotendeels vervallen kasteel. Collectie van het Noord-Holland archief (inv. nr. NL-HlmNHA_53004936).

Sfeerfoto tijdens het veldwerk in 1993. Hier wordt een profiel gedocumenteerd, waarin de ophogingslagen ter hoogte van de binnenplaats van het kasteel zichtbaar zijn.

foto@Archeologische werkgroep Haarlem

foto@Archeologische werkgroep Haarlem

Sfeerfoto tijdens het veldwerk in 1993. De vulling van kasteelgracht is systematisch uitgegraven en met behulp van de zeef doorzocht op vondsten.

foto © Archeologische werkgroep Haarlem

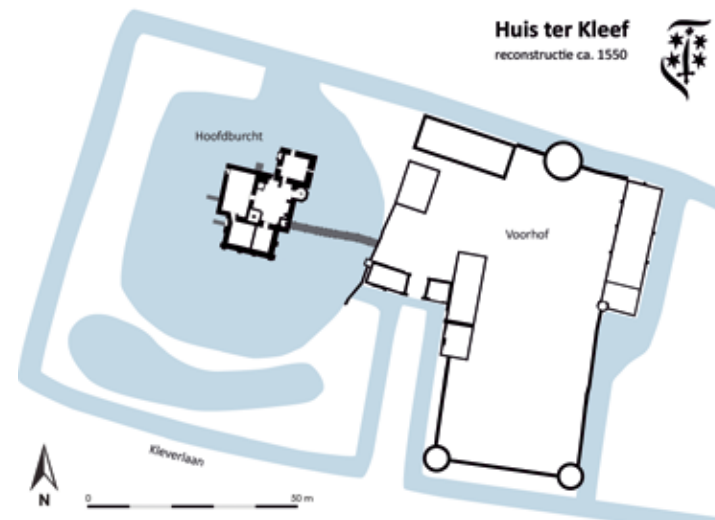
Luchtfoto van de blootgelegde restanten van het Huis ter Kleef. Genomen tijdens het veldwerk, in het voorjaar van 1993.

textiel, leer en gebruiksvoorwerpen van natuursteen, been en hout.

In 1995, het jubileumjaar voor de Haarlemse stadsrechten, verscheen de publicatie *Huis ter Kleef. Het enige kasteel van Haarlem*, onder redactie van oud-archivaris Jaap Temminck.³ Hoewel dit boek slechts een jaar na de afronding van het veldwerk verscheen, bevat het een flink aantal hoofdstukken waarin de resultaten van de opgraving beschreven worden. Het was echter binnen het korte tijdsbestek niet mogelijk om meer dan de eerste bevindingen te rapporteren, met name de studie naar de rijke materiële cultuur was ten tijde van het verschijnen van het boek verre van afgerond. Daarom ontstonden al snel plannen voor het publiceren van een meer uitvoerig verslag,

met veel aandacht voor de vondsten. Enkele toegewijde leden van de AWH zouden in de jaren die volgden met wisselende intensiteit toegewijd blijven aan de uitwerking van de opgravingsresultaten, wat onder andere resulteerde in enkele ongepubliceerde deelrapporten. Het streven om tot een omvattende publicatie te komen kreeg een nieuwe impuls na de aanstelling van Sem Peters bij Bureau Archeologie van de gemeente Haarlem. Hij zette het proces in gang dat op het moment van schrijven heeft geleid tot een opgravingsrapport dat steeds duidelijker vorm begint te krijgen.

Inmiddels is de fase van vondstanalyse gedeels gepasseerd en in 2020 is van diverse deelhoofdstukken een eerste concept gereed gekomen. De Werkgroep heeft onder meer teksten over fysische-geografie en onderzoek naar aardewerk, glas, metaal en bouw materiaal ter hand genomen. Medewerkers van Team Erfgoed van de gemeente Haarlem, waaronder ondergetekende, voeren redactie,

Gereconstrueerde plattegrond van het Huis ter Kleef, omstreeks 1550.

illustratie © Gemeente Haarlem, Team Erfgoed

beschrijven de sporen en structuren, zowel vanuit archeologische als bouwhistorische invalshoek, en leveren een bijdrage over de iconografische bronnen. Externe specialisten zijn bezig met, of hebben reeds afgerond, onderzoek naar botanische en zoölogische resten en voorwerpen van hout, leer en textiel. Bijzonder is het uitvoerige onderzoek naar de omvangrijke hoeveelheid dierlijk bot, dat naast een bijdrage aan het opgravingsrapport, zal resulteren in een afzonderlijke publicatie in de NAR-reeks.

De uitwerking is hiermee een - in het huidige bestel - vrij uitzonderlijke samenwerking geworden tussen amateurs en professionals, waarbij de eerste groep niet slechts wordt ingezet voor ondersteunende taken in het veld of bij de vondstverwerking, maar ook een actieve en inhoudelijke rol heeft bij de totstandkoming van het eindrapport. Deze opzet is in feite een logisch gevolg van de uitvoering van het veldwerk in de jaren 90 en de aanhoudende en intensieve betrokkenheid van de Werk-

groep nadien, maar het is óók een onorthodoxe aanpak, in een tijd waarin het archeologische werkproces in grote mate geformaliseerd is. De medewerking van amateur-archeologen is bij de uitwerking van oud, pre-Maltaonderzoek echter onmisbaar voor de overdracht van (lokale) kennis en expertise die tijdens het veldwerk is opgedaan. Het jaar 2021 zal in het teken staan van de verdere totstandkoming van het rapport. Het schrijven, redigeren en vormgeven van de vele

tekstpagina's en vondstcatalogi neemt naar verwachting een groot deel van het jaar in beslag. In 2022, bijna 27 jaar na afronding van het veldwerk, zal het resultaat van deze bijzondere opgraving dan eindelijk in al zijn facetten openbaar worden gemaakt.

*Gemeente Haarlem, Team Erfgoed,
Bureau Archeologie, Tim Hoogendijk*

- 1 Purmer & Baas 2019, 225.
- 2 Renaud 1990.
- 3 Temminck 1995.

*Natuurstenen
bouwfragment, afkomstig uit
een schouw in het kasteel.*

foto©Gemeente Haarlem, Team Erfgoed

*Fragment van een zogenaemde fopkan van
steengoed uit de eerste helft van de 16de eeuw.*

De fundering van de Waarpoldermolen bij Kolhorn: een bijzonder waterstaatkundig archeologisch erfgoed

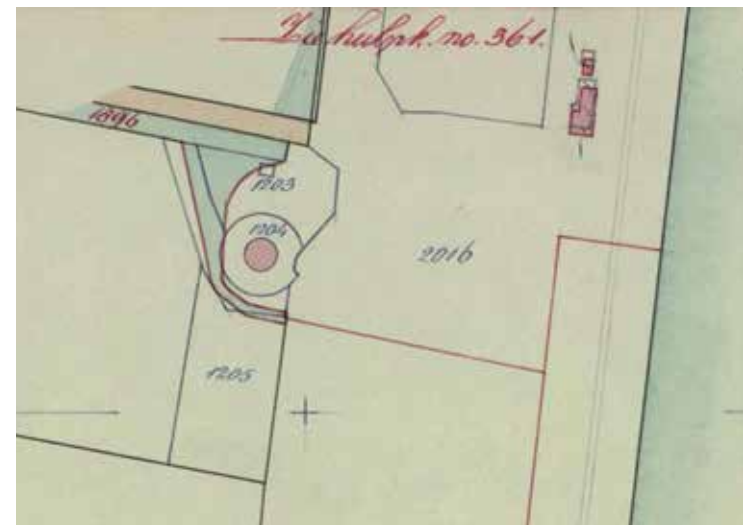
In de Waarpolder ligt aan het eind van de P. van der Sterrweg een terrein van het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier. Bij graafwerkzaamheden in 2014 werd hier onverwacht een stevige fundering van een windmolen vrijgelegd. Het was de molen die 84 jaar lang had gezorgd voor het drooghouden van de Waarpolder.¹ Deze polder werd in 1844 ingedijkt, gelijktijdig met de zuidelijker gelegen Groetpolder. Voor elk van beide polders werd een poldermolen met vijzel neergezet; zij behoorden tot de grootste vijzelmolens die in die tijd werden gebouwd

en hadden een ‘vlucht’ (wieklenge) van bijna 27 meter. Bouwer was molenmaker J. Spaans uit Barsingerhorn. Een bijzonderheid was dat de molens weliswaar een achtkante aanleg hadden, maar dat het uiterlijk van de romp helemaal rond was om de zeilen op de molenroeden minder te laten klapperen. De vijzels hadden een diameter van 2,1 m en lagen onder een helling van 30 graden.² Een gedetailleerde bouwkundige beschrijving werd in 1849 gepubliceerd door opzichter P. van der Sterr in het *Bouwkundig tijdschrift*.³ Hieruit blijkt dat de poldermolens allebei werden gefundeerd op 188 grenen heimasten van 12 m lang, waarop dennen kespen (dwars-houten) lagen van 20 x 25 cm. Over de kespen legde men eiken zandstroken van 15 x 20 cm, waardoor ook de palen onder de waterloop

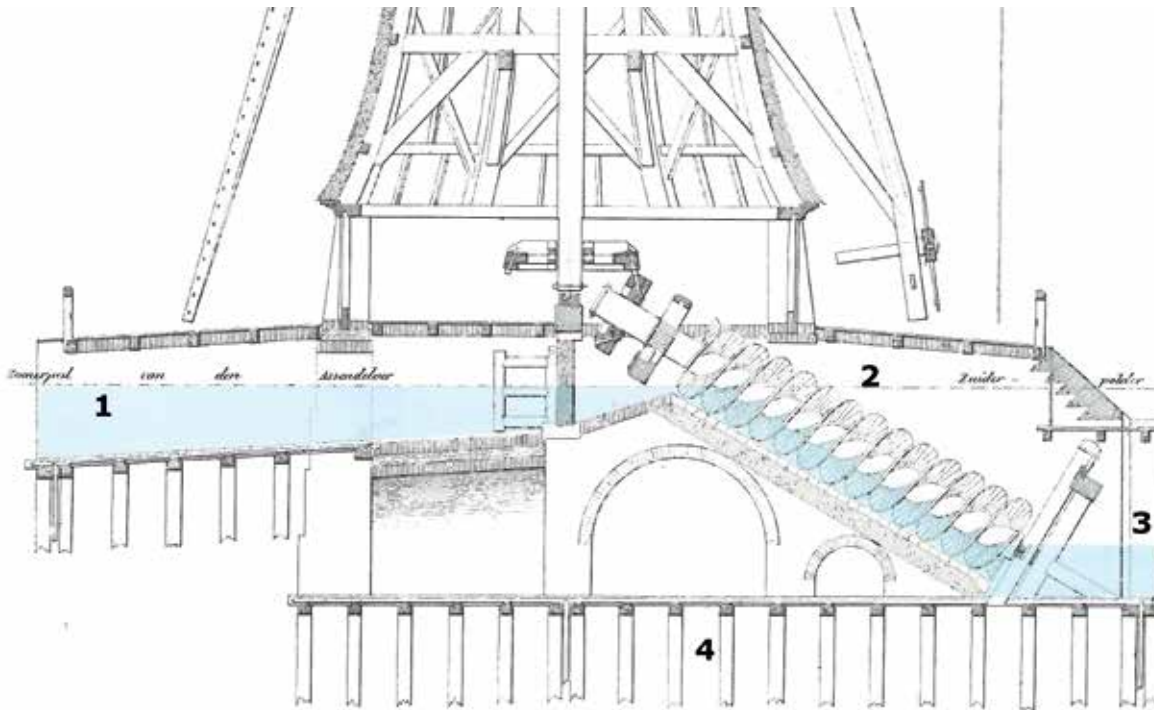
werden gekoppeld.⁴ De hele oppervlakte was bevoerd met dennen platen van 10 cm dik, waarvan de naden werden dichtgebreeuwd om ze waterdicht te maken. In de bodem onder de molen had men twee rijen damplanken ingeheid tegen het doorlekken, zowel onder de keermuur als aan het buiteneinde van de voorwaterloop; zij reikten tot 2,5 m diepte in de grond. Hierop werd het metselwerk aangebracht: de acht penanten (kolommen) waren gemaakt van hardgrauwe waalmoppen en de rest van klinkermoppen. De vloer van de stortbak, de vijzelkuip en een deel van de voorwaterloop rustten op gemetselde bogen. De omgaande ringmuur was niet zoals gebruikelijk van hout, maar van steen. Hij rustte op bogen tussen de penanten en reikte tot een hoogte van 2,9 m. De diameter van de

> Kadastrale kaart Barsingerhorn, sectie B, blad 4, mei 1946; nr. 1204 toonde toen nog steeds de plek van de voormalige in 1928 afgebroken molen (rood ingekleurd door auteur).

Luchtfoto van het terrein met de fundering van de Waarpoldermolen. De molen waterde af naar het oosten.

Doorsnede van de vergelijkbare vijzelpoldermolen 'De Paarl' van de Assendelver Veenpolder.

1. Voorwaterloop waar het water uitstroomde;
2. Vijzelkom;
3. Achterwaterloop waar het polderwater instroomde;
4. Heimasten onder de fundering.

Uit: Keunen 1981, detail

molen bedroeg onderaan 11 m. In de molen timmerde men een kamer met bedsteden, kasten en stookplaatsen als woning voor de molenaar.⁵

Een voorbeeld van een andere vijzelpoldermolen uit dezelfde periode stond in de Assendelver Veenpolder, die werd drooggelegd in 1847. Ook deze molen had een zware, op palen en kespen rustende, onder de hele molen doorgaande vloer, met daarop massief metselwerk en hoge veldmuren. De constructie hoeft overigens niet precies gelijk te zijn geweest.⁶ In de loop der tijd heeft men telkens verbete-

ringen doorgevoerd aan de Waardpoldermolen om de afvoer van het polderwater te verbeteren en het water dieper weg te kunnen pompen. Nadat men in 1864 de vijzelbalk al had verlengd, werd in 1885 de vijzel nog 80 cm dieper gemaakt, waardoor het water 20 cm lager kon worden weggemalen. In 1872 werd er een noodgemaal op stoom bijgezet in de vorm van een locomobiel. Vervolgens kwam er in 1879 een gebouw met een nieuwe stoommachine. Maar er kwam pas een eind aan het gebruik van de molen nadat in 1927 een elektrisch gemaal was opgesteld. De poldermolen werd, evenals die van de Groetpolder, in 1928 verkocht en gesloopt, ondanks het aandringen van enkele hoofdingelanden om tenminste één molen te mogen behouden als natuurschoon en als monument.⁷

Bij de sloop nam men blijkbaar niet de moeite om de funderingen uit te breken, want bij de vondst in 2014 bleek het baksteenwerk nog dicht onder het maaiveld te liggen en in prima staat te verkeren. Waarschijnlijk geldt dat ook voor de houten fundering daaronder. Duidelijk te herkennen zijn de acht penanten waarop het achtkant stond en de grote vijzelkom. Bijzonder is dat ook een rij damplanken tegen het doorlekken van het water werd gevonden.

Op het terrein zijn enkele vondsten verzameld. Hier en daar lagen wat verspreide keramische en andere vondsten uit de molenperiode, onder andere steengoed uit Keulen-Westerwald, een mineraalwaterkruik, slibaardewerk, een pijpenkopje en een email bordje. Deels lag het huishoudelijk materiaal in het talud van een naastgelegen voormalige sloot.⁸

Het polderwater voerde men indertijd naar de molen toe via de Molensloot, de zuidelijke bermsloot van de Van der Sterrweg. De poldermolen loosde z'n water in een kanaal dat langs de binnenzijde van de oostelijke zeedijk van de Waardpolder was aangelegd. Naar het zuiden stroomde het water af in het Kolhorner diep. Het gedeelte van dit kanaal tussen de molenplaats en het Kolhorner diep is verdwenen, maar naar het noorden toe bestaat het nog. Dit is het bijna 4 km lange natuurgebied 'het Waardkanaal', dat beheerd wordt door *Landschap Noord-Holland* en waar zich een brede rietkraag bevindt. Het natuurgebied begint bij de Van der Sterrweg en loopt in noordelijke richting tot aan Nieuwesluis.⁹ Het onverharde pad over de dijk langs het Waardkanaal is bovendien ook opgenomen in etappe 5 van het Noord-Hollandpad, tussen Wieringerwaard en Kolhorn.¹⁰

Vanwege deze ligging leent de plek zich bij uitstek voor het presenteren van het historische belang van watermanagement, waarbij de fundering van de Waardpoldermolen ook vanuit erfgoededucatie en -toerisme goede mogelijkheden biedt. Dit stuk waterstaatkundig erfgoed brengt de bezoeker op bijzondere wijze in aanraking met het verleden van de polderbemaling. Beter dan bij bestaande molens, zijn hier de funderingsconstructie en de vijzelkom duidelijk te zien. Bovendien bestaat er voor zover bekend geen foto van de molen meer, terwijl in het polderarchief geen bouwkundige tekening zit; het enige dat rest zijn de bouwkundige beschrijvingen in het archief. De informatiewaarde van de gevonden funderingen is daarmee des te meer van belang. Daarom is het verheugend dat het

De topografische kaart uit 1858, met de Waardpoldermolen (WM) die uitwaterde op het Waardkanaal, gelegen aan de westkant van de dijk van de Waardpolder. 1. Molen; 2. Zuidelijk kanaalvak, tegenwoordig verdwenen; 3. Noordelijk kanaalvak, tegenwoordig natuurgebied.

Bij de molen gevonden email bordje, diameter circa 12 cm.

De fundering van de molen vanuit het oosten, waar de vijzel het water loosde via de voorwaterloop. Duidelijk te zien is dat de vijzelkom een stenen overwelling heeft gehad.

terrein door het Hoogheemraadschap is opge-ruimd en er nu gewerkt wordt aan verdere maatregelen.¹¹

AldersArcheo Noord-Holland, Gerard Alders

- 1 Met dank aan de heren J. Hooiveld en D. Aten, beiden Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, voor het doen van de melding en het verstrekken van aanvullende gegevens uit schriftelijke bronnen. De coördinaten van de vindplaats zijn: 122708/535483.
- 2 Waiboer e.a. 1945, 55.
- 3 Van deze publicatie is een afschrift uit 1943 aanwezig in het polderarchief, inv.nr.203.
- 4 Een 'zandstrook' of 'kloosterhout' was een dwarsbalk die diende om verbinding te brengen in het roosterwerk van een fundering: zie Pijtak 1848, i.v. 'zandstrook' en 'kloosterhout'.
- 5 Verdere gegevens over bouw en afbraak van de molen zijn nog te vinden in het Regionaal Archief Alkmaar: 'Archief van de polder Waard en Groet' (toegangsnr. 82.2.005) bij inv.nr.137, maar ook in de weekrapporten over de bouw van opzichter Van der Sterr, inv.nrs.27 en 31.
- 6 Keunen 1981.
- 7 Waiboer e.a. 1945, 63-66.
- 8 Met dank aan de heer J. van Lunsen voor het melden van deze vondsten (gedeponeerd in het Provinciaal Depot voor Archeologie Noord-Holland) en het verstrekken van enkele aanvullende gegevens uit schriftelijke bronnen.
- 9 Zie de website: Landschapnoordholland.nl/natuurgebieden/waardkanaal.
- 10 Zie de website: Noordhollandpad.nl/wandelroutes/wieringerwaard-kolhorn.
- 11 Met dankt aan mevrouw I. Oud, Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, voor deze informatie.

De rapportage over het archeologische onderzoek in het tracé van de Westfrisiaweg met specialistische bijdragen is via onderstaande links te downloaden: https://www.archol.nl/PDF/Archol_Rapport_461_N23_Westfrisiaweg_klein.pdf https://www.archol.nl/PDF/USB_Bijlagen_bij_Rapport_Westfrisiaweg.zip

Archeologie langs de Westfrisiaweg

In de periode 2014-2017 hebben archeologen van ADC ArcheoProjecten en Archol BV enkele grote opgravingen uitgevoerd in het tracé van de Westfrisiaweg. In totaal is zo'n 25 hectare opgegraven. De meeste opgravingen concentreerden zich rond het dorp Hoogkarspel in oostelijk West-Friesland. Het lange tracé geeft een fraai beeld van de wijze waarop de Westfriese bronstijdboeren eeuwenlang het landschap hebben ingericht en aangepast. Vrijwel alle werkputten hebben sporen uit de Bronstijd opgeleverd, wat de enorme omvang van het prehistorische cultuurlandschap illustreert. De oudste resten dateren uit de Vroege Bronstijd en het begin van de Midden-Bronstijd, tussen ongeveer 2000 en 1600 v.Chr. Vindplaatsen uit deze periode zijn zeldzaam in het oostelijk deel van West-Friesland. We kenden ze tot voor kort vooral uit het westelijk deel van de regio, maar uit het recente onderzoek op de vindplaatsen Noorderboekert en Rijweg blijkt dat ook in meer oostelijke richting nederzettingsterreinen, akkercomplexen en zelfs graven uit deze periode zijn te verwachten. Zo vonden we akkers op de vindplaatsen Binnenwijzend en Houterpolder-West, en kon in Houterpolder-Oost zelfs een groot deel van een nederzettingsterrein uit deze periode worden onderzocht. Het blijven echter lastige vindplaatsen, die vaak verborgen liggen onder een pakket sediment waarop de 'reguliere' bewoning uit de Midden-Bronstijd zich manifesteert. Vanaf de tweede helft van de Midden-Bronstijd, vanaf circa 1600 v.Chr., zien we dat grote

delen van oostelijk West-Friesland in cultuur zijn gebracht. Veruit de meeste sporen in het tracé houden verband met activiteiten uit de tweede helft van de Midden-Bronstijd, ongeveer tussen 1600 en 1100 v.Chr. We hebben zo'n tachtig boerderijen uit dit tijdvak gevonden, de meeste op de grote opgraving van Markerwaardweg. Men heeft daar een relatief hoge plaats in het landschap als woonplaats uitgekozen om er vervolgens eeuwenlang te blijven, tot ver in de Late Bronstijd. Ook op de vindplaats Voetakkers vonden we zeer veel sporen, maar door de geringe breedte van het plangebied bleek het lastig om de omvang van dit woongebied in kaart te brengen. Op de vindplaatsen Houterpolder-Oost en Slimweg vonden we ook een concentratie bewoningsporen. Bij Houterpolder-Oost konden we door het lange tracé fraai inzicht krijgen in de bewoning op en bij een forse rug. Voor de inrichting van het nederzettingsterrein heeft men duidelijk deze hoogte opgezocht. Op de vindplaats Slimweg ontdekten we ook een concentratie boerderijen op een hoger terreindeel. Bijzonder is dat men de nederzetting hier heeft afgebakend door rondom greppels te graven en die afbakening door onderhoud van de greppels lange tijd in stand te houden. De vondst van grafstructuren uit de Midden-Bronstijd was een grote verrassing. Er zullen er in deze regio vele honderden zijn geweest, de locatie van slechts enkele tientallen is bekend door luchtfoto's, verkenningen en kleinschalige opgravingen. Aan de Binnenwijzend konden we een klein deel van een grafheuvel onderzoeken, wat spectaculaire resultaten opleverde. Er werden enkele grafkuilen met zeer goed geconserveerde skeletten

Reconstructie van een ongeveer 30-jarige vrouw uit de Midden-Bronstijd op basis van haar skelet dat op de vindplaats Houtpolder West werd gevonden.

gevonden uit het eind van de Midden-Bronstijd, mogelijk zelfs uit het begin van de Late Bronstijd. Een bijzondere (en vroege) bronzen beitel illustreert dat de heuvel lange tijd gebruikt is om overledenen in te begraven. Op de vindplaats Houterpolder-West werd het skelet van een jonge vrouw gevonden. Van deze jonge vrouw, beter bekend als 'Drechtje', is een reconstructie gemaakt, die in Huis van Hilde in Castricum is te zien. Op de skeletten is isotopenonderzoek uitgevoerd, waaruit blijkt dat enkele een 'lokaal signaal' hebben, dus vermoedelijk uit de regio (of het kustgebied) komen. Interessant is dat er ook twee individuen met een niet-lokaal signaal zijn. Zij zijn buiten de regio opgegroeid en pas later naar West-Friesland gekomen. Dat de wereld van de bewoners groter was dan alleen West-Friesland komt ook goed tot uitdrukking in het vondstmateriaal. Natuursteen dat werd gebruikt om granen te malen of voedsel of objecten te kloppen was afkomstig van keileem opduikingen, vermoedelijk noordelijk bij Kreileroord of Wieringen.

Ook voor het vuursteen was men afhankelijk van die gebieden. Er zullen diverse paden zijn geweest, maar de grootste afstanden zullen vermoedelijk over water zijn afgelegd. Men beschikte over boten en kano's, maar daarvan hebben we tot op heden nog maar weinig gevonden. Spectaculair was dan ook de ontdekking van een groot deel van een peddel, onderin een waterput bij Houterpolder-West; met enige regelmaat zal men dus het water zijn op gegaan.

De bewoners hadden een gemengd bedrijf, de dorpjes werden omgeven door akkers en weilanden. De veestapel bestond hoofdzakelijk uit rund, maar men hield ook schapen, geiten, varkens en een enkel paard. Men verzamelde noten, vruchten en diverse wilde planten en ging ook geregeld vissen of op jacht. De vangst/buit bestond uit diverse soorten zoetwatervis en soorten als hert, eland en

zelfs bruine beer.

In de Late Bronstijd wordt het gebied steeds natter en verslechteren de leefomstandigheden in de regio. Dit is terug te zien in de vegetatieontwikkeling en ook in de wijze waarop nederzettingsterreinen worden ingericht. Het lijkt erop dat grote delen van oostelijk West-Friesland niet meer bewoond zijn en men zich terugtrekt op, vermoedelijk, de hoogste delen van het toenmalige landschap. De uitgestrekte nederzettingsterreinen van de Midden-Bronstijd met greppels die soms over enkele honderden meters kunnen worden gevolgd, maken in de Late Bronstijd plaats voor geclusterde woonplaatsen, omgeven door brede greppelbundels. De huisplaatsen liggen dan mogelijk op terpjes.

De vindplaats Markerwaardweg is bijzonder omdat we door de grootschalige opgraving zowel de nederzettingsstructuur uit de twee-

de helft van de Midden-Bronstijd, als op de overgang van de Midden- naar de Late Bronstijd en de volledige Late Bronstijd in kaart hebben kunnen brengen. Het is evenwel niet gelukt om tot een heel gedetailleerde fasering van de sporen uit de Late Bronstijd te komen, daarvoor waren er te weinig ¹⁴C-dateringen voorhanden. Opmerkelijk is dat we op Markerwaardweg een huisplattegrond hebben gevonden uit de Late Bronstijd. Deze zijn uiterst zeldzaam. Een absolute topvondst is het bronsdepot van de vindplaats Markerwaardweg. Het depot, gevonden in een greppel uit de Late Bronstijd, bestaat uit diverse bronzen en enkele stenen objecten. De zeldzame, veelal exotische objecten wijzen erop dat het om een intentionele depositie gaat. Van de meeste bronzen objecten kunnen we ervan uitgaan dat ze een rol hebben in lichaamsversiering. Het depot bestaat voornamelijk uit bronzen

Een houten peddel uit de Midden-Bronstijd van de vindplaats Houterpolder-West onderin de waterput.

objecten: drie grote fibulae, twee armbanden, een grote schijfnaald, een serie ringen en twee rechthoekige plaatjes met aan een zijde lusvormige oogjes. Ook bevat het depot een stenen hanger en een vuurstenen sikkkel. De bijzondere bronzen objecten komen onder meer uit Scandinavië en Duitsland. Als ze onderdeel waren van pronkkleding, dan waren dat nogal heterogeen, kosmopolitisch aandoende uitdossingen. Naar de reden voor deze depositie kunnen we alleen maar gissen. Vast staat dat we hier greep hebben op de depositiehandeling zelf: een aantal objecten werd doelbewust en zeer zorgvuldig bij elkaar

gehouden en in de drassige oever van een slotje neergelegd. Voor de mensen die hierbij betrokken waren, was de associatie van objecten logisch. De depositie markeert het einde van de bronstijdbewoning in het gebied, dat vanaf dat moment door het opdringende water lange tijd onbewoonbaar bleef. Binnen het tracé van de Westfrisiaweg hebben alle vindplaatsen ook resten uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd opgeleverd. Het gaat dan meestal om resten van de verkalving van het toenmalige cultuurlandschap. Op de vindplaatsen Streekweg, Binnenwijzend en Obdam-Dorpsstraat, waar de West-

frisiaweg bestaande bewoningslinten doorsteekt, zijn ook resten van historische boerderijen in beeld gekomen.

*ADC ArcheoProjecten, Wouter Roessingh
Archol bv, Adrie Tol*

*Conische objecten van aardewerk
gevonden op de bronstijdvindplaats
Markerwaardeweg.*

Een tabaksdoos met dubbelkoppen

Bij het uitbaggeren van de Wilhelminasluis in Zaandam (zie onder *Zaanstad* in deze kroniek) is de koperen deksel van een tabaksdoos gevonden met een vreemde graving op de bovenkant. De deksel is ovaal, 12,1 cm lang, 6,6 cm breed en 1,3 cm hoog. Aan één van de lange zijden zitten twee ogen van een scharnier. De doos zelf is helaas verdwenen, maar moet drie ogen gehad hebben. Op de bovenzijde van de deksel is een uitgebreide graving aangebracht, in de binnenzijde zijn drie streepjes gekrast.

Midden op de bovenzijde staat een rechthoek met daarin de bekende Nederlandse leeuw die in zijn opgeheven klauw een zwaard vast heeft en in zijn andere zes pijlen. Dat laatste is natuurlijk niet helemaal juist. Het zouden er zeven moeten zijn, want de pijlen stellen de zeven provinciën voor. Links van hem is een kasteelachtig gebouw te zien, rechts een hoog gebouw met een pannendak. De zon schiet drie stralen of bliksemschichten op het dak af. Tussen beide gebouwen loopt een muur met kantelen. De leeuw staat voor deze muur. Rechts aan zijn voeten ligt een hondachtig dier met twee streepjes in zijn borst en op grond bij zijn voorpoten staan nog twee streepjes.

Rechts van de rechthoek is een narrenkop gegraveerd, duidelijk te herkennen aan de narrenkap op zijn hoofd met slierten met belletjes eraan. Hij heeft een haakneus en een sterk vooruitstekende kin. Zijn kraag lijkt een beetje op een molensteenkraag. Aan de andere kant van de rechthoek is een hoofd gegraveerd.

De deksel van de in de Wilhelminasluis gevonden tabaksdoos, op twee manieren bekeken.

veerd van iemand met strak achterovergekamd haar, een grote, kromme neus, een sterk vooruitstekende kin en een gekromde hoorn rond zijn oor. Hij draagt een fraai versierde kraag met allerlei driehoekjes eraan. Dit is de duivel. Boven en onder deze voorstellingen slingeren bladranken. Op de rand van de deksel staan takjes met doornen. De voorstellingen zijn goed herkenbaar, maar waar slaan ze op? De narrenkop en de duivelskop helpen ons verder. Dit zijn zogenaamde 'dubbelkoppen'. Als we de foto van de deksel namelijk ondersteboven draaien verandert de duivel in de paus, compleet met de pauselijke kroon, een tiara. De nar wordt een bisschop met een bisschopshoed. In de 16de en 17de eeuw werden dubbelkoppen veel gebruikt in spotprenten. De graving lijkt dus gebaseerd te zijn op een spotprent en in het bijzonder op een anti-pauselijke spotprent.

Daniel Horst, wetenschappelijk medewerker van de afdeling Geschiedenis van het Rijksmuseum in Amsterdam en gespecialiseerd in 16de- en 17de-eeuwse prenten, achterhaalde de oorspronkelijke prent waarop de graving is gebaseerd. De voorstelling blijkt te komen uit een serie spotprenten met de titel 'Roma Pertubata'. Dit was een in 1706 en 1707 uitgegeven reeks anti-roomse spotprenten. De titel zegt het al: Roma Pertubata betekent 'Het beroerde Rome'. De katholieken waren in Nederland in de 17de en 18de eeuw een zwaar achtergestelde geloofsgroep, die probeerde niet al te veel aandacht te trekken om vervolging te vermijden. Toch brak in het begin van de 18de eeuw binnen de Nederlandse katholieke kerk een ruzie uit die leidde tot een stroom pamfletten en spotprenten. Ongeveer vijftig jaar daarvoor was namelijk de Leuvense hoogleraar en te-

vens bisschop van Ieper, Cornelis Jansenius, door de paus als ketter veroordeeld. Jansenius kreeg, ook in Nederland, veel aanhangers. Eén van die aanhangers was de aartsbisschop van Nederland, Petrus Codde. Die werd daarom in 1702 door de paus geschorst en vervangen door een andere bisschop. Dit leidde niet alleen tot grote verontwaardiging onder veel Nederlandse katholieken, ook de protestanten vonden dit te ver gaan. De paus moest zich niet met Nederland bemoeien – ook niet met de Nederlandse katholieken. Om die reden nam de protestantse Nederlandse regering de katholieke aartsbisschop Petrus Codde in bescherming. En op die situatie slaat de graving op de tabaksdoos

Het gebouw links is de Engelenburcht in Rome, het gebouw rechts is het Vaticaan waar de paus verblijft. Het hondachtige dier op de

Detail van de spotprent waarop de graving op de tabaksdoos is gebaseerd. Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-83.133-38-00.

voorgond is een lam, symbool van de onschuld, maar daar werd ook Petrus Codde mee bedoeld. In de ogen van veel Nederlanders was hij ook onschuldig. De streepjes in de borst van het lam en voor zijn poten zijn pijlen, die vanuit het paleis van de paus op hem zijn afgevuurd. Maar de Nederlandse leeuw verdedigt Petrus Codde met opgeheven zwaard tegen deze aanval. God doet hetzelfde vanuit de hemel door bliksemschichten op het Vaticaan te slingeren. Met andere woorden: Petrus Codde wordt op aarde beschermd door de Nederlandse staat en vanuit de hemel door God. De twee dubbelkoppen onderstrepen nog eens dat de paus een duivel is en de door hem benoemde bisschop een gek. De protestanten in Nederland hadden natuurlijk zo hun eigen redenen om Petrus Codde te steunen. Het was een manier om de tweedracht en ruzie binnen de katholieke kerk aan te wakkeren en zo de macht van de paus te verzwakken. En met succes! Want in 1723 scheurde de katholieke kerk in Nederland uiteen en ontstond, naast de gewone Katholieke Kerk, de Oud-Katholieke Kerk die het gezag van de paus in Rome verwierp. Gezien de datering van de spotprenten zal de tabaksdoosdeksel ook uit het begin van de 18de eeuw zijn.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland, met dank aan D.Horst

Een walrus met jong op Spitsbergen. Vanaf het Nederlandse schip op de achtergrond roeien mannen naar walrussen op het strand en in de zee om ze dood te slaan. Ets door Hessel Gerritsz, 1581-1632. Rijksmuseum Amsterdam RP-P-OB-52.602.

Penisbeenderen

Een opmerkelijke groep vondsten uit de bagger van de Wilhelminasluis in Zaandam (zie onder *Zaandam* in deze kroniek) zijn afgezaagde delen van penisbeenderen van walrussen. In de penis van een walrus zit een ruim 60 cm lang, recht bot: het penisbeen. Uit de sluis komen (stand april 2020) elf koppen van een penisbeen van volwassen walrussen en één compleet penisbeentje van 16,9 cm lang van een jonge walrus. Verder is ook een complete onderkaak van een walrus gevonden en een deel van een ivoren walrustand. Op de Hogendijk in Zaandam zijn bij de opgraving van de scheepshellingen al eerder twee stukken penisbeen gevonden.

Hoe komen die in Zaandam terecht? De Zaanstreek was in de 17de en 18de eeuw het centrum van de walvisvaart. Door de vondsten uit de Wilhelminasluis wordt duidelijk dat de Zaanse walvisjagers niet alleen op walvissen joegen, maar ook walrussen doodschoten of doodsloten. Sterker nog: de eerste Zaankanters die naar de Noordpool voeren, in 1612, gingen niet op walvisjacht, maar op walrusjacht. In dat jaar voer het uit Zaandam afkomstige schip 'De Waterhont' onder bevel van Claes Cornelisz. naar Bereneiland om op walrusjacht te gaan. Een jaar later werden zelfs twee Zaanse schepen uitgerust, niet alleen voor de walrusjacht, maar nu ook voor de jacht op walvissen. De walrussen werden gejaagd "om den tanden

Enkele van de afgezaagde koppen van penisbeenderen van walrussen. Bovenaan een compleet penisbeentje van een jonge walrus.

foto©G. Graas

wille, die altoos zeer schoon en wit blijven” en om het spek.

Na 1640, toen de Zaankanters zich massaal met de walvisjacht bezig gingen houden, joegen ze af en toe nog steeds op walrussen, vooral wanneer de jacht op walvissen tegenviel. Een walrus levert, zoals wel blijkt uit het verhaal van Claes Cornelisz., naast traan ook ivoren slagstanden op die veel geld waard waren. Dat de jagers ook penisbeen meenamen, wordt nooit in de archiefstukken vermeld, maar uit de vondsten uit de Wilhelminasluis blijkt dat dit wel degelijk het geval was. Een penisbeen dat verkocht kon worden aan de beenbewerker bracht kennelijk toch nog wat op.

De afgezaagde resten penisbeen zijn overduidelijk afvalstukken, weggegooid door de plaatselijke beenbewerker. Maar wat maakte de beenbewerker nu van penisbeen? Hiervan is in de sluis ook een voorbeeld gevonden. Het gaat om een fraai mesheft, van penisbeen, met aan de bovenkant een met een rij knopjes versierde koperen kap en aan de andere kant, bij het lemmet, een koperen heftbeschermer met een ‘s’.

Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad,
Oostzaan en Wormerland
Met medewerking van G. Graas

Mes van penisbeen uit de Wilhelminasluis met links de versierde koperen kap en rechts de heftbeschermer.

foto©Gemeente Zaanstad, P. Kleij

Velsen – IJmuiden | Hoogoverterrein

Vanaf de jaren 60 van de vorige eeuw vonden op het terrein van de Hoogovens regelmatig opgravingen plaats en zijn er aanvullende waarnemingen gedaan. Zowel de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB, tegenwoordig Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) als het Instituut voor Prae- en Protohistorie (IPP, destijds het archeologisch instituut van de Universiteit van Amsterdam) deden opgravingen en amateur-archeologen van de AWN hebben jarenlang waarnemingen gedaan. Het archief van de amateur-archeologen is enkele jaren geleden overgedragen aan de provincie en dat was de

aanleiding om eens na te denken op welke wijze de verzamelde gegevens het beste konden worden ontsloten. Met name de opgravingen van de ROB die tussen 1962 en 1967 op het Hoogoverterrein plaatsvonden zijn nog altijd van belang, alhoewel de resultaten slechts gedeeltelijk gepubliceerd zijn. Uit de weinige publicaties is een enkel erf uit de Romeinse Tijd in combinatie met ploegsporen en greppelsystemen bekend, een vondst van een boemerang en een kuil met daarin een skelet. Het skeletmateriaal is recentelijk aanvullend geanalyseerd.

Het eerste doel van het onderzoek dat is uitgevoerd door de ADC-stichting RoelBrandt was inventarisatie en digitalisering van gegevens. In overleg met de amateur-archeologen en het

< De opgraving is in volle gang.

Een plattegrond uit de Romeinse Tijd.

depot van de provincie zijn de tekeningen en vondsten bij elkaar gebracht. Daarbij zijn alle opgravingstekeningen en waarnemingen gedigitaliseerd. Het was de bedoeling dat ook de vondsten zouden worden geïnventariseerd en in een databasesysteem ingevoerd; daarvoor was een samenwerking met de Archeohotspot in Huis van Hilde voorzien. Echter, vanwege de Corona-pandemie kon dit geen doorgang vinden, waardoor ook dit werk door een archeologische partij uitgevoerd moest worden. Door deze inspanning is een nieuwe dataset ontstaan op basis waarvan een gerichte strategie voor uitwerking ontwikkeld kan worden. Gedurende de werkzaamheden kwamen we toch nog veel onduidelijkheden tegen en moeten we constateren dat lang niet alles meer geschikt is voor het niveau van onderzoek dat we tegenwoordig nastreven. Het voedt daarmee de discussie wat er met dit soort complexen (nog) gedaan kan worden, maar toont in ieder geval aan dat een herwaardering - waarbij oude gegevens digitaal gemaakt worden - een noodzakelijke stap is. Samenvattend beschikken we nu over een goed uitgangspunt om deze opgraving verder uit te werken en te publiceren. Op basis van een eerste scan zijn vondsten en sporen tevoorschijn gekomen die in ieder geval dateren uit de periode vanaf de Midden-IJzertijd tot in de Romeinse Tijd. Enkele van de topvondsten, zoals de boemerang, kunnen nu van een context worden voorzien.

ADC ArcheoProjecten, Henk van der Velde
en Linda Verniers

Vondsten uit het duingebied bij Bergen aan Zee

Door de wind zijn er veel nieuwe vondsten tevoorschijn gekomen aan de voet van een loopduin bij Bergen aan Zee. Hierover is in de vorige kroniek ook al verslag gedaan. Over een vondst die toen werd afgebeeld (op p.29), hebben we nu meer informatie. Het gaat om een klein zilveren object dat als een T-vorm beschreven werd en naar nu blijkt op zijn kop is afgebeeld. Johan Nicolay van het Groninger Instituut voor Archeologie wees ons er op dat het een laat-Romeinse gordelhanger is met een datering tussen 430 en 470 na Chr. Zoals gezegd, moet het object dus andersom afgebeeld worden: ahangend met de twee bogen omhoog krullend. Bovenaan de hanger zal een oogje gezeten hebben waaraan het met andere objecten aan een militaire gordel bevestigd kon worden. De zilveren hanger is flinterdun, naar de kop toe iets plat gehamerd en heeft twee omgebogen uiteinden. Het vlak

De zilveren gordelhanger uit de Laat-Romeinse Tijd.

foto©Hollandia Archeologen

gehamerde deel is versierd met enkele groeven en de gebogen uiteinden lopen uit in een iets verbreed en verdikt vierkant vlakje dat een rudimentaire dierenkop moet voorstellen. Dit lijkt de oorspronkelijke vorm. Er is niets afgebroken. Het grootste deel van de hanger is bewaard gebleven en meet circa 1,5 x 1,5 cm, maar het oogje waaraan deze opgehangen werd, is weg. In de buurt van de hanger lagen enkele flinterdunne zilveren staaftjes, die hoogstwaarschijnlijk bij de hanger hoorden. Dit soort hangers waren meestal van brons, deze is echter van zilver. Volgens Nicolay wijst dit - vanwege het afwijkende karakter - op plaatselijke productie. De datering tussen 430 en 470 is gezien de overige vondsten van het loopduin zeer opmerkelijk, want deze ligt precies in de periode waarin, ook volgens de laatste inzichten in Noord-Holland - sprake is van een bewoningshiaat.

Op een andere plek onder het loopduin, feitelijk op een stuk waar nog niet eerder vondsten werden gedaan, werd een deel van een bronzen (of messing) beslagstuk gevonden en even later werd met de metaaldetector de andere helft opgepiept. Het is een Romeins beslagstuk dat het uiteinde van een leren zwaard- of dolkschede verstevigde om te voorkomen dat de punt van het zwaard door het leer zou steken. Het was dus onderdeel van de wapenuitrusting van een Romeinse soldaat. De nier- of peltavormige openingen zijn karakteristiek voor de Romeinse stijl. In de database van PAN (Portable Antiquities of the Netherlands), waarin al veel vondsten uit Nederland zijn ingevoerd, vinden we exemplaren van vergelijkbare grootte, maar ook bijna twee keer zo grote exemplaren van 4,7 cm breed. Deze zijn

Romeinse zwaardsc hedepuntbeschermer.

foto©Hollandia Archeologen

identiek van vorm en worden gedateerd tussen 150 en 250 na Chr. (schedepunt type E; Romeins zwaard/dolk). Een opvallend groot exemplaar met een iets andere vorm en puntcirkelversiering is gevonden bij Uitgeest (De Koning 2008). Ook dit is een laat, waarschijnlijk 3de-eeuws exemplaar, dat lag in een kuil in de nederzetting.

Bij een latere kartering werd een loden spin-klosje gevonden; geen ongewone vondst in een nederzettingcontext. In 2020 zijn er van het loopduin nog twee bijzondere vondsten bekend geworden, namelijk

een tamelijk grote boogfibula uit de Romeinse Tijd (1ste eeuw) en een punt van een ruiters-, prik- of hielspoor. Deze vondsten zouden al eerder gedaan zijn, maar werden nu pas overgedragen door boswachters van PWN. De boogfibula is vroeg-Romeins en wordt gedateerd tussen 20 v. Chr. en 60 na Chr. (Heeren & Van der Feist 2017, 67). We zien in de veerrol nog net de aanzet van de naald, maar die is verder afgebroken. Aan de andere kant zat de naaldhouder, maar die is ook afgebroken. Dit is niet zo vreemd, omdat de afgebroken delen het dunst zijn. Een zeer goed vergelijkbare fibula is gevonden in de inheemse offerplaats B6 in de Velsbroek, waar veel meer vroeg-Romeinse metaalvondsten zijn gedaan (Bosman 2012, 95). Deze plek lag in de nabijheid van het vroeg-Romeinse havenfort Velsen I en Velsen II, echter de uitgestoven vlakte bij Bergen ligt toch nog zo'n 25 kilometer noordelijker!

Een ander voorwerp is de afgebroken punt van een ruiterspoor. Dit spoor moet van ijzer geweest zijn en alleen de punt was van brons. Vergelijkbare sporen zijn vooral bekend uit de Vroege Middeleeuwen en met name uit de

Loden spinklosje.

Karolingische Tijd (750-900), bijvoorbeeld in Leiderdorp-De Plantage (Dijkstra 2020, 31). Dit is een zeer opmerkelijke vondst, aangezien hier nog geen andere vondsten uit deze periode zijn gedaan. Karolingische vindplaatsen uit het duingebied zijn door de archeologische opgravingen van Bloemendaal-Groot Olmen en Wijk aan Zee, maar ook Egmond-Het Nieuwe Land goed bekend. Al deze vindplaatsen kenmerken zich door grote hoeveelheden Rijnlands import aardewerk. Dit aardewerk is vaak zo hard gebakken dat het wel bestand is tegen een beetje wind en regen. Dit aardewerk is onder het loopduin nog niet eerder gevonden.

Ook werd er een smal stuk dubbel riem of leerbeslag gevonden, vermoedelijk uit de Romeinse Tijd.

In een nieuwe strook oude grond, die was vrijgestoven, werd een aantal bronzen gebogen staafjes gevonden, die bij elkaar hoorden en een soort grote dubbele ring gevormd moeten hebben met een binnendiameter van 4 cm en een buitendiameter van 5 cm.

Later werden op min of meer dezelfde plek meerdere vergelijkbare onderdeeltjes van een

foto©Hollandia Archeologen

Vroeg-Romeinse boogfibula (eerste helft eerste eeuw).

foto©Hollandia Archeologen

Bronzen hiel- of prikspoor met ijzeren kern uit de Karolingische Tijd (750-900).

foto©Hollandia Archeologen

Bronzen dubbele ring (ouderdom onbekend).

foto©Hollandia Archeologen

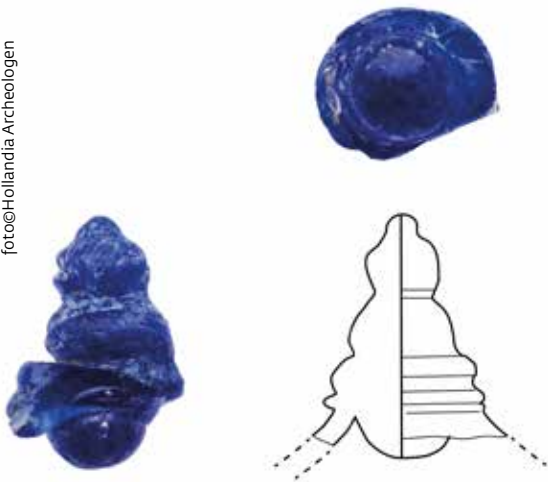
ring gevonden. Vooralsnog is onbekend wat dit geweest kan zijn, maar vermoedelijk is een datering in de Romeinse Tijd het meest waarschijnlijk.

Een andere opmerkelijke vondst was een stukje blauw glas dat werd gevonden vlakbij de zwaardschedepuntbeschermer.

Over deze vondst was nog enige discussie met name of het om een Romeinse vondst ging of om een vondst uit de Nieuwe Tijd (17de eeuw). Waarschijnlijk gaat om de knop onder een zogenaamd vogeldrink- of vogelzaadbakje uit de 17de of 18de eeuw (Henkes 1994, 340 67.9). Omdat het toch wel een uitzonderlijke vondst is midden in het duingebied, waar bovendien geen andere 17de-eeuwse vondsten zijn ge-

*Blauwglazen knop
van een vogeldrinkbakje uit
de 17de of 18de eeuw.*

foto©Hollandia Archeologen

daan, zou het hier kunnen gaan om het restant van een als oorlogsbuit meegenomen object door een Rus of Fransman in de vergeten oorlog van 1799. Inmiddels zijn er immers in de uitgestoven vlakke onder het loopduin al menselijke resten van minimaal tien individuen gevonden. Een andere vondst, een tinnen knoop, kwam van het uniform van een Franse soldaat van de 49ste brigade. Hoewel de rapportage van de vondsten en waarnemingen die tot nu toe zijn gedaan is afgerond, (De Koning en Tuinman 2021) is het niet uitgesloten dat we in de volgende kroniek weer nieuwe vondsten zullen melden. De aard en variatie van de vondsten en het volledig ontbreken van sporen maken de vindplaats echter moeilijk te duiden. Zo is het goed mogelijk dat er een nederzetting lag in de Romeinse Tijd, hiervan hebben we tenslotte zowel aardewerk als metaalvondsten, maar enkele metaalvondsten, zoals de 5de-eeuwse gordelhanger, het Karolingische prikspoor en het knopje van een 17de-eeuws glazen vogeldrinkbakje staan vooralsnog helemaal op zichzelf.

Hollandia Archeologen, Jan de Koning, Niels Tuinman en Ron van Wezop

Schagen – Tuitjenhorn | Delftweg 'De Hoogewerf' De prehistorische bijvangst bij een proefsleuvenonderzoek van een terprestant

In de voorgaande kroniek werd al verslag gedaan van het proefsleuvenonderzoek in de voet van de oude terp De Hoogewerf in Tuitjenhorn. Deze terp bleek grotendeels vergraven. Alleen langs de randen en vooral ten zuiden van het oorspronkelijke terplichaam werden nog vondsten gedaan uit de periode dat er op de terp gewoond werd, zoals aardewerk uit de 12de-13de eeuw. Onder de veronderstelde kern van de terp zaten nog lagen die vermoedelijk dateren van vóór het ophogen van de terp. Een eerste indruk, door het zachte beige en handgevormde aardewerk, was dat het resten waren van bewoning uit de Romeinse Tijd, maar nadere beschouwing van de vondsten - enkele minuscule aardewerkfragmentjes - toonden kleine stukjes steengruis en brokjes kwarts in de scherven. Hierdoor werd al snel rekening gehouden met een veel oudere datering. Om deze reden zijn we nog voor een derde keer teruggekeerd naar deze locatie met als specifiek doel het onderzoeken van deze oude lagen en het bemonsteren ervan voor een landschapsreconstructie en een datering. Daarvoor zijn uit twee vergelijkbare sporen brokjes houtskool en een dierlijk botfragment gebruikt. Beide monsters leverden een min of meer vergelijkbare datering op van 3155 ± 35 (houtskool) en 3120 ± 35 (bot); gekalibreerd komt dit neer op een datering van de houtskool tussen 1504 en 1382 v. Chr. (met een kans

van 87%) en van het bot tussen 1455 en 1283 v. Chr. (met een kans van 92,6%) voor het botfragment.

Hiermee is aangetoond dat dit gebied aan het begin van de Midden-Bronstijd bewoond is geweest. De vondsten komen immers uit een cultuurlaag waarin tal van minuscule brokjes verbrande leem, houtskool, maar ook vuursteensplinters werden gevonden. Deze laag ligt hier tussen 1,35 en 1,00 m -NAP, heeft een donkergrijze kleur en is zeer kleiig, net als de onder- en bovengrond. De laag ligt op een kleiig gelaagd kwelderpakket en is later ook weer afgedekt door kleiige kwelderafzettingen. Van een veenlaag die mogelijk ook over de laag heeft gelegen, is bijna niets meer zichtbaar. Deze veenlaag kan ook door latere erosie bijna geheel opgeruimd zijn, want de vindplaats ligt immers in de nabijheid van de grote Westfriese geul, die uitmondt in het zeegat van Bergen (tussen de strandwal van Alkmaar en de haakwal van Bergen). Binnen de context van het westelijk deel van West-Friesland kan de vindplaats als tamelijk zeldzaam worden beschouwd; niet alleen werd het gebied in de Midden-Bronstijd nauwelijks bewoond, maar vooral liggen deze vindplaatsen of te diep (zoals bij Schagen-Regioplein, Diederik 2011, Tuinman & De Koning 2020) of ze worden slecht herkend, omdat ze grotendeels zijn geërodeerd, zoals in het geval van Geestmerambacht-De Druppels (Vos e.a. 2015) en hier in Tuitjenhorn. De dateringen van Tuitjenhorn lijken het meest op die van De Druppels. De dateringen van de andere twee vindplaatsen uit de Bronstijd bij Schagen, Schagen-Hoep Noord (Diederik in voorb. en Zeiler e.a. 2007) en

Regioplein zijn net iets ouder, namelijk Vroege Bronstijd.

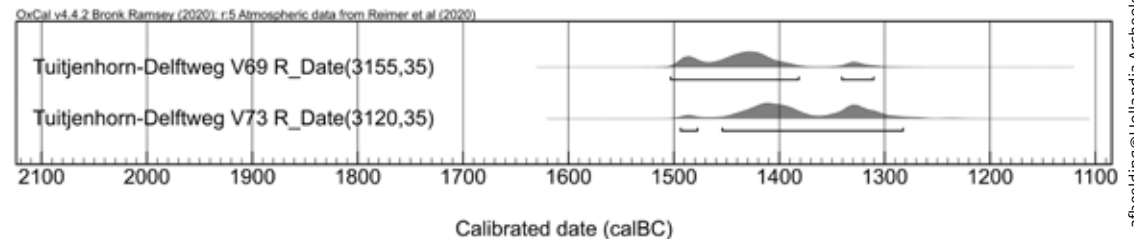
Hollandia Archeologen, Jan de Koning en Niels Tuinman

Veel bekijks bij het uitroffelen van een kuil uit de Midden-Bronstijd.

De akkerlaag uit de Midden-Bronstijd zien we hier ingesloten door natuurlijke (kwelder)afzettingen.

Kalibratiecurve van de twee AMS-monsters. De bovenste is een houtskoolmonster, de onderste een stuk dierlijk bot; allebei afkomstig uit de oude cultuur- of akkerlaag.

Nog een uitzonderlijke vondst uit de beerput van Langestraat 60 in Alkmaar

Uit de 17de-eeuwse beerput van Langestraat 60, het pand waar twintig jaar lang Maria Tesselschade Roemers Visscher woonde (zie Kroniek 2016), kwam tussen alle andere vondsten, een merkwaardige kluwen naar boven van sierwerk van gevlochten koperdraad. Het zouden de resten kunnen zijn van een zogenoemde bruidskroon of doodskroon. Omdat we niet precies kunnen zeggen hoe oud deze vondst is, is het ook niet zeker of hij aan de beroemde schrijfster toebehoorde. De kroon kan ook door bewoners voor of na Maria

Tesselschade zijn weggedaan. Maar de verrassing op de spoelzeef was er voor de archeologen niet minder om.

De merkwaardige vondst kwam aan het licht na de opgraving, bij het spoelen van de inhoud van de beerput in de werkplaats. Op de zeef lag een bosje van bij elkaar gestoken figuurtjes van draad, dat bij het schoonmaken uit elkaar viel. De figuurtjes waren gemaakt uit dun koperdraad dat met zijdedraad is omwikkeld en vervolgens is gebogen en gevlochten tot kleine bladeren. De vormen zijn opgevuld met maaswerk van zijde. Vervolgens zijn de losse onderdelen gebundeld en samen gebonden tot bloemetjes, omwikkeld door een zijden draad. Tijdens de lange periode in de

Het is goed te zien dat de vormen zijn opgevuld met maaswerk van zijde.

beerput zijn de kleurstoffen opgelost, maar ongetwijfeld was de zijdedraad ooit fel gekleurd. Hij vertoont nog schakeringen in licht- en donkerbruin tot zwart. En dat zwart zou een restant van zilver kunnen zijn. Na flink speurwerk in de literatuur en op internet werden vergelijkbare vondsten in binnen- en buitenland ontdekt. Onze vondst is geïdentificeerd door Deandra de Looft. Tijdens een stage voor haar studie archeologie aan de Universiteit van Leiden bestudeerde zij enkele maanden, in 2017 en 2018, de grote hoeveelheid gevonden textielfragmenten uit deze beerput.

Vrolijk of triest?

De vraag is of de vondst een herinnering is aan een bijzonder vrolijke of juist een intrieste gebeurtenis? In de kluwen van gevlochten bloemetjes van koperdraad herkennen we namelijk een zogenoemde bruidskroon óf een dodenkroon. Van beide zijn voorbeelden bekend waarbij soortgelijke bloemetjes zijn vervlochten tot een soort tulbandvorm, soms getooid met figuurtjes van glas, papier of metaal.

Het was in de 17de eeuw de gewoonte om gevlochten bloemenkransen (of kronen) te gebruiken bij bruiloften en bij begrafenissen. De bruid droeg de bloemenkrans op het hoofd of de krans werd boven haar hoofd gehangen, bijvoorbeeld als het echtpaar aanzat op de ereplaats bij het banket. Maar bloemenkransen speelden ook een rol bij begrafenissen van jonge kinderen of ongehuwde jongvolwassenen. De bloemenkroon werd dan op het hoofd of de borst geplaatst of op de deksel van de kist gelegd.

Vergelijkbare bruidskroon

Hoewel de details verschillen, doet onze vondst denken aan een bruidskroon die is opgenomen in de collectie van het Amsterdam Museum. Dit is een soort tulband van vlechtwerk van omwonden zilver- en ijzerdraad waarin bladeren, knoppen en tulpen van zilver- en gouddraad zijn verwerkt, samen met allerlei kleine glazen figuurtjes. Een bijgevoegde notitie uit 1800 licht toe dat dat hoofddeksel is gedragen door Brigitta Stuyling bij haar huwelijk met de hervormde predikant Petrus Schaak in Alkmaar in 1667. Vervolgens hebben haar nazaten het bruidskroontje eeuwenlang zorgvuldig bewaard onder een glazen stolp.

Of toch een doodskroon?

Maar het kan dus ook zijn dat we hier in Alkmaar de resten hebben gevonden van een doodskroon, gebruikt bij het opbaren van een overleden kind of ongehuwde man of vrouw.

Doodskronen waren er destijds in allerlei uitvoeringen, maar er zijn diverse exemplaren bekend met vergelijkbare bloemetjes van koperdraad en textieldraad. Een handvol van dit type is in Nederland door archeologen opgegraven in begraafplaatsen bij Oosterhout, Didam en Oldenzaal. Ook in Duitsland zijn er een paar opgegraven. Daar zijn trouwens ook veel doodskronen overgeleverd en bewaard gebleven doordat ze in kerken zijn opgesteld of opgehangen bij gedenkplakkaten van overledenen.

Een doodskroon werd ook wel bewaard in het ouderlijk huis van de overledene. Doodskronen die vergelijkbaar zijn met onze kroon vind

Blaadjes en bloemetjes van koperdraad en zijde uit de beerput Langestraat 60.

je in Engeland, Frankrijk, Oostenrijk en Tsjechië.

Joost van den Vondel, een goede vriend van Maria Tesselschade, schreef na de dood van zijn dochtertje het *Uitvaart-Dichtje* waarin hij haar vrolijk kinderspel schetst, haar plotse linge dood en het opbaren. In de laatste strofen geven haar speelmaatjes daarbij bloemen:

‘... De Speelnoot vlocht, (toen 't anders niet moght zyn,) Een krans van Rosmaryn, Ter Liefde van heur beste Kameraet. ô Krancke troost! wat baet De groene en goude Lover? Die staetsie gaat haest over.’ Hij doelt hierbij kennelijk op een doodskrans van rozemarijn met echte bloemen en gouden bladeren.

foto © Amsterdam Museum

Wel of niet van Maria Tesselschade?

Theoretisch zou onze vondst uit het huishouden van Maria Tesselschade Roemers Visscher kunnen komen. Als bruidskroon zou hij mooi passen bij haar trouwring, die we ook hebben gevonden in de beerput.

Maar ook als doodskrans zou deze vondst uit het huishouden van Maria Tesselschade kunnen komen. Maria en haar man Allart Jansz. Crombalch verloren maar liefst drie kinderen. Op 19 april 1631 werd 'een kint van crombalch' begraven en op 28 mei 1634 stierf hun negen jaar oude dochter Teetgen Crombalch aan de pokken. Allart Crombalch zelf kwam overigens diezelfde dag om door maagbloedingen vanwege een overdosis aan kalmeringsmiddelen. Maria's jongste dochter (die ook Maria heette) overleed op 31 augustus 1647 op 19-jarige leeftijd door een onbekende oorzaak. Een denkbaar scenario zou kunnen zijn dat de krans als dodenkroon onderdeel was van de uitvaart van één van de kinderen. Na het overlijden van Maria Tesselschade (op 24 juni 1649 te Amsterdam) kan de krans in dat geval in de beerput zijn beland.

Maar, zoals al gezegd, we kunnen niet precies vaststellen hoe oud de kroon is, dus het is ook goed mogelijk dat hij heeft toebehoord aan een huishouden dat vóór of na Tesselschade in het pand aan de Langestraat heeft gewoond.

Gemeente Alkmaar, Peter Bitter en Deandra de Looff

*De Bruidskroon van
Brigitta Stuyling.*

Oliemolen De Vrijheid in Wormerveer

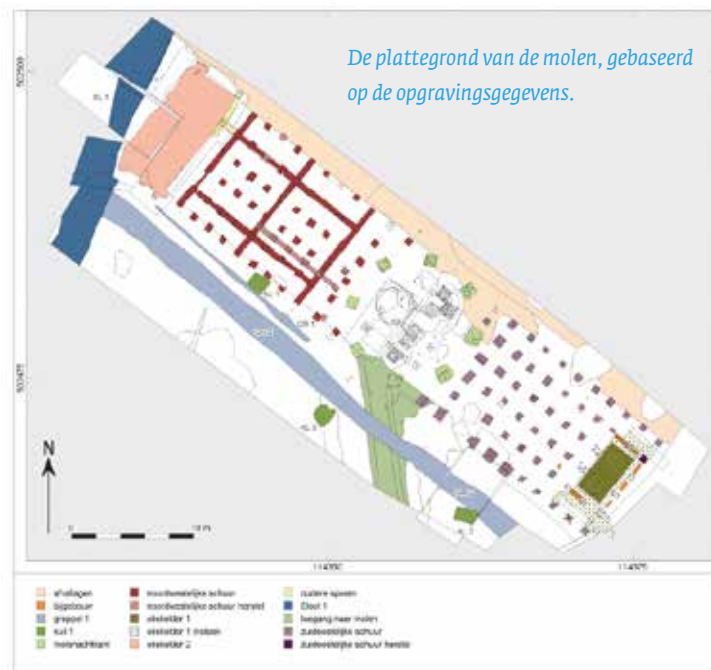
Aan de Noorddijk in Wormerveer stond tot voor kort de veevoederfabriek van Brokking, bij veel Zaankanters beter bekend onder de naam De Ster. Na sluiting van de fabriek kocht een projectontwikkelaar het complex en liet een deel van de gebouwen slopen. Op het vrijgekomen terrein en de weilanden eromheen worden woningen gebouwd. In de fabriek komen appartementen. Het is bekend dat ten noorden van de fabriek oliemolen De Vrijheid stond, gebouwd in 1742 en naar Alkmaar verplaatst in 1896. In feite was De Ster de opvolger van De Vrijheid. Het gebeurde vaker in de Zaanstreek dat een molen werd vervangen door een fabriek, maar

meestal kwam de fabriek dan door ruimtegebrek op de plek van de gesloopte molen te staan. Aan de Noorddijk was echter ruimte zat, dus daar verrees de fabriek náást de molen. Pas daarna werd de molen gesloopt. De twee schuren verdwenen jaren later. In 2018 heeft archeologisch onderzoeksbureau ADC ArcheoProjecten in samenwerking met T&A Survey en de gemeente Zaanstad een opgraving uitgevoerd op de plek waar de molen stond. De opgravingsleidster was Juke Dijkstra. Het rapport van de opgraving is in 2020 verschenen. Hieronder de belangrijkste resultaten. De molenplattegrond bleek zeer goed bewaard te zijn. De funderingen van het molenachtkant met daarbinnen die van het doodbed, de vuisters en de slagblokken, onderdelen die een rol

De blootgelegde plattegrond van De Vrijheid van bovenaf gezien. Boven de poeren van de zuiderschuur, tussen de vier personen in het midden, stond de molen en op de voorgrond de poeren van de noorderschuur. Op de achtergrond de resten van de fabriek De Ster.

foto © Tom Kijssjes

De plattegrond van de molen, gebaseerd op de opgravingsgegevens.

foto © Gemeente Archief Zaanstad, 41 06576

Molen De Vrijheid in volle glorie.

spelen bij het persen van olie uit zaden, lagen goed herkenbaar in de bodem, net als de poeren van de noordwestelijke en de zuidoostelijke schuur en resten van twee olie-kelders.

De poeren waren gefundeerd op lange planken (kespen) met daaronder ingeslagen palen. Bij de uitwerking van de opgraving is door molenhistoricus Ron Couwenhoven historisch onderzoek verricht.

Het complex blijkt niet in één keer te zijn gebouwd. De noordwestelijke schuur behoort tot de oudste fase. Dit is niet alleen gebaseerd op de steenformaten, maar ook op jaarring-

dateringen van twee kespen onder de poeren. Dit leverde meteen al iets opmerkelijks op. Volgens archiefstukken is de molen gebouwd in 1742, maar het hout van de twee kespen van de schuur is kort na 1677 en na 1693 gekapt. De schuur lijkt dus aan het einde van de 17de eeuw gebouwd te zijn, ruim veertig jaar vóórdat de molen daar verrees. Dit kan betekenen dat al in de 17de eeuw een schuur op het terrein stond, misschien zelfs wel met een molen erbij. De Vrijheid kan dus een voorganger hebben gehad! Een andere mogelijkheid is dat de schuur wél tegelijk met de molen is gebouwd in 1742, maar dat de bouwers tweede-

hands palen hebben gebruikt, gesloopt uit een 17de-eeuws gebouw. Dit kwam vaker voor in de Zaanstreek. Bij de opgravingen van de scheepswerven aan de Hogendijk in Zaandam bleek dat voor de bouw van de scheepshellingen hout was gebruikt van meer dan 150 jaar oud. Op de kespen van De Vrijheid zijn echter geen aanwijzingen gevonden dat het hier om hergebruikt hout gaat.

De resten van de zuidoostelijke schuur leverden geen datering op, maar het historisch onderzoek wees uit dat deze schuur waarschijnlijk in 1779 is gebouwd. Toen werd namelijk de verzekering van de lading verhoogd

De poeren van de zuiderschuur met op de achtergrond fabriek De Ster.

foto © Gemeente Zaanstad, team Bodem/Archeologie

De poeren van de noorderschuur met centraal opgravingsleidster Juke Dijkstra en uiterst rechts molenkenners Bart Nieuwenhuijs.

foto © Gemeente Zaanstad, team Bodem/Archeologie

tot een bedrag dat betrekking had op een dubbel oliewerk. En extra capaciteit brengt met zich mee dat extra voorraden zaad nodig zijn en dus ook een extra schuur.

De zuidoostelijke schuur was ook niet het eerste gebouw op die plek. Hij heeft zelfs twee voorgangers gehad. Van de oudste zijn alleen twee ondateerbare funderingsplanken gevonden. Dit eerste gebouw is afgebroken, waarna daar - kort na 1757 (de kapdatum van het funderingshout) - een oliekelder is aangelegd, waarop een gebouwtje kwam te staan.

Dit gebouwtje is twintig jaar later gesloopt vanwege de bouw van de schuur. De oliekelder bleef bestaan en werd in de schuur opgenomen. Mogelijk is toen ook een oliekelder ten noordwesten van de noordelijke schuur aangelegd, hoewel historisch onderzoek heeft uitgewezen dat dit ook in of na 1829 gebeurd kan zijn. In dat jaar zijn vermoedelijk weer extra oliewerken in de molen geplaatst.

Tot slot is ook het pad naar de molen opgegraven. De Vrijheid stond buitendijks op drassig terrein. Het molenpad bestond uit twee rijen rechttop gezette, dicht tegen elkaar aan staande rode dakpannen met een dijkje ertussen. Zo kon het molenvolk met droge voeten de molen bereiken.

Bij het vooronderzoek naar de resten van molen De Vrijheid is ook gebruikgemaakt van een combinatie van magnetometrie en grondradar, uitgevoerd door T&A Survey. Door middel van magnetometrie worden verstoringen in het (aard)magnetisch veld waargenomen, veroorzaakt door metaalhoudende objecten, tot op een diepte van 6 m onder het maaiveld. Omdat er rekening werd gehouden met veel verstoringen in en op het maaiveld (puin,

ijzeren objecten, de nabijgelegen fabriek), werd ook de grondradar ingezet. Grondradar meet objecten en verschillende lagen in de bodem op basis van een elektromagnetische reflectietechniek en heeft geen last van verstoring door metaalhoudende objecten in de omgeving. Afhankelijk van de ondergrond bereikt grondradar gemiddeld een diepte van circa 3 m onder het maaiveld. De vermoedelijk natte en kleiige ondergrond in het onderzoeksgebied was niet ideaal voor het gebruik van grondradar, maar het was in ieder geval het proberen waard. Een combinatie van magnetometrie én grondradar geeft doorgaans het beste resultaat.

De resultaten van de grondradar vielen tegen. De meetgegevens werden beneden de circa 20 cm onder het maaiveld snel wazig en onleesbaar. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in het hoge vochtgehalte van de bodem en de combinatie van klei op veen, dat de data sterk vertroebelt. Voor de grondradar zijn dan ook geen verdere resultaten te bespreken. De meersonde gradiometer gaf meer resultaat. Hoewel de metingen sterk gehinderd werden door veel grote en kleinere verstoringen, sprong een aantal verschillende afwijkingen van het aardmagnetisch veld meteen in het oog. De meeste waren vrij klein, maar er zaten ook grotere tussen. De belangrijkste hiervan waren een aantal langgerekte afwijkingen waarvan er twee bij elkaar een rechtehoekige omtrek vormden. Vooral de oranje-rode afwijking 1 sprong er duidelijk uit. Men dacht hiermee mogelijk een aanwijzing te hebben gevonden voor de fundering en daarmee voor de ligging van de molen. Er werd besloten het puttenplan voor de proefsleuven

hierop aan te passen en één van de sleuven haaks over deze zuidwest-noordoost georiënteerde afwijking te plaatsen. De ligging van de overige drie proefsleuven bleef ongewijzigd. Helemaal in het noorden lag een oranje-rode vlek, die afwijking 2 werd genoemd.

Wat eveneens opviel in de meersonde-data was een naar het noordwesten toe krom verloopende afwijking (afwijking 3) die aan de zuidwestzijde leek aan te sluiten op de locatie van de molen. Op de kaart van 1832 is op deze locatie een smalle dijk te zien die aan de zuidwestzijde bij de molen eindigt. Een en ander moest haast wel met elkaar te maken hebben, maar waardoor de meetuitslag veroorzaakt werd, was op dat moment nog een raadsel.

Voorafgaand aan het veldwerk waren de meetgegevens als gevolg van de vele verstoringen in het veld lastig te interpreteren. Op enkele opvallende afwijkingen na ontstond er nog geen plaatje waarop daadwerkelijk de verschillende onderdelen van de molen met overtuiging te herkennen waren. Later, bij vergelijking van de meersonde-meetgegevens met de bij de opgraving daadwerkelijk gevonden structuren te zien op de allesporenkaart, was hier meer van te maken.

Afwijking 1 bleek niet direct iets te maken te hebben met de fundering van de molen. Deze afwijking toonde zich als een oranjekleurige, circa 2 m brede baan, die vermoedelijk een uitbraaksleuf van een deel van de fundering van de molen was. De vulling van dit spoor bevatte behalve verbrande turf ook veel puin. *Afwijking 2* had eveneens niets te maken met de fundering van de molen. Sterker nog, in de proefsleuf die doelbewust haaks over deze

afwijking werd aangelegd, werd niets waargenomen dat deze verstoring van het aardmagnetisch veld kon verklaren. Ook tijdens de opgraving werd op deze locatie niets gevonden dat hiermee te maken kon hebben.

Bij het vergelijken van de meersonde-gegevens en de allesporenkaart van de opgraving, valt achteraf wel op dat de afwijking in hoge mate de vorm en afmeting heeft van het spoor dat op die plaats werd gevonden: de insteek of werkkuil van een vermoedelijke oliekelder. Op die plaats is de oliekelder niet meer gevonden. Oliekelders van molens waren meestal meters diep. Echter, bij het laagsgewijs verdiepen op deze locatie kon door snel opko-

foto@ADC

mend grondwater vanaf een bepaald moment niet verder worden verdiept. Ook met prikken vanaf die diepte werd geen duidelijke vloer gevoeld. Toch moet er een verklaring zijn voor deze afwijking: mogelijk lag op deze locatie, maar op een veel dieper niveau, toch een keldervloer.

Afwijking 3 werd bij de opgraving gevonden als twee rijen opgestapelde dakpannen aan weerszijden van een verhoging van kleiplaggen: namelijk het dijkje waarop het molenvolk naar de molen liep, zoals te zien op de kaart van 1832. De dakpannen hadden in dit geval de herkenbare verstoring in het aardmagnetisch veld veroorzaakt, waardoor de ligging en de loop van dit dijkje in de meersonde-data zichtbaar werden.

Met terugwerkende kracht konden ook ver-

schillende onderdelen van de fundering van de molen in de meersonde-data worden herkend. Zo bleek de noordwest-oriëntatie, die voorafgaand aan de opgraving te herkennen was, geen toeval. In de meersonde-gegevens is, als we de sporenkaart en de meersonde-data over elkaar heen leggen, op veel locaties waar een bakstenen poer stond, een rood vlekje zichtbaar. Al deze vlekken geven bij elkaar de parallel lopende 'lijnen' met een noordwest-zuidoost oriëntatie weer: de funderingen van de schuren aan weerszijden van de molen. Ook de fundering van het molenachtkant bleek zichtbaar.

Dat niet alle poeren een uitslag veroorzaakten op deze schaal heeft waarschijnlijk te maken met het aantal bakstenen dat nog aanwezig was. Hoe meer bakstenen, hoe groter de kans

< De bodem van de oliekelder in de zuidoostelijke schuur.

De meersonde gradiometer in actie tijdens ijzige kou.

foto@ADC

dat ze nog zichtbaar waren.

Al met al is het duidelijk dat de meersonde-gradiometer in het natte, Zaanse veen- en kleigebied een redelijk resultaat geeft. Lastig blijft echter het interpreteren van de gegevens. Met een allesporenkaart uit de opgraving is achteraf duidelijk wat de vlekken betekenen. Hierdoor is wel zeker dat de resultaten van een meersonde-gradiometer kunnen aangeven dat er flink veel sporen in de bodem zitten. In combinatie met een goed boor- of proefsleuvenonderzoek moet het hiermee mogelijk zijn een nauwkeurig beeld van een vindplaats te krijgen en daarmee een goede opgravingsstrategie op te zetten.

*Piet Kleij, gemeentelijk archeoloog Zaanstad, Oostzaan en Wormerland
(met medewerking van J. Dijkstra, ADC
ArcheoProjecten)*

UIT HET DEPOT

Jaarlijks kiezen wij vondsten uit de collectie die voor conservering of restauratie in aanmerking komen.

*Duitse bajonet; ijzer, hout; 1914;
Bloemendaal-Dorpskerk (2014).*

foto@Provincie Noord-Holland

foto@Provincie Noord-Holland

foto@Provincie Noord-Holland

Duitse helm; ijzer, rundleer; 1940-1942;
Bloemendaal, Overveen-Vijverpark (2017).

foto@Provincie Noord-Holland

Visfuik; 15-30 na Chr.; Velsen,
Velsen-Zuid - Velsen I (1988).

Vlechtwerk,
waarschijnlijk een
mand; 15-30 na
Chr.; Velsen,
Velsen-Zuid -
Velsen I.

foto@Provincie Noord-Holland

Bord uit Husum, Zuidwest-Denemarken (Jutland); aardewerk, loodglazuur, slib, koperoxide; 1570-1590; Stede Broec, Bovenkarspel-Hoofdstraat 17-19 (2012).

Bord met het wapen van Alkmaar; aardewerk, loodglazuur, slib, koperoxide; 1641; Opmeer, Obdam - Lutkedijk 11a (2015).

Bord van Italiaanse faïence; aardewerk, tinglazuur; 1600-1650;
Enkhuizen-Paktuinen Kwartier Fase II (2013).

HUIS VAN HILDE

Nienke van Kuijeren, provincie Noord-Holland

Het archeologisch depot van de provincie Noord-Holland heeft sinds 2015 een bezoekerscentrum: Archeologiemuseum Huis van Hilde in Castricum. In Huis van Hilde beleven bezoekers de geschiedenis van Noord-Holland aan de hand van archeologische vondsten. We besteden veel aandacht aan het landschap waarin de vroegere bewoners van Noord-Holland leefden. Veel daarvan zien we vandaag de dag namelijk nog steeds in onze provincie terug. Archeologische vondsten in Huis van Hilde variëren van potscherven, metaalvondsten en menselijke skeletten tot boomstamkano's en sarcofagen. In de vaste tentoonstelling van Huis van Hilde staan levensechte mensfiguren centraal die vaak op basis van gevonden skeletten zijn gereconstrueerd, met kleding, sieraden en wapens. Via beeldschermen kun je veel achtergrondinformatie en kaartmateriaal bekijken. Kinderen kunnen in het ArcheoLab echte en nagemaakte archeologische vondsten aanraken en bekijken. Ze kunnen ook zelf meehelpen met archeologisch onderzoek in de ArcheoHotspot door materiaal uit opgravingen te sorteren.

TENTOONSTELLINGEN

Naast de permanente tentoonstelling waren in 2020 twee tijdelijke tentoonstellingen te bezoeken in Archeologiemuseum Huis van Hilde. Helaas moest Huis van Hilde tijdens de looptijd van beide tentoonstellingen een periode sluiten vanwege de coronamaatregelen.

Burgemeester Joyce van Beek van de Beemster opent de tentoonstelling door een wandtegel met molen in de vitrine te leggen.

BEEMSTERMOLEN. TOPTECHNIEK VAN WERELDFORMAAT

januari 2020 – juni 2020

Alle, ruim 43, poldermolens die het Beemstermeer vroeger hebben drooggemalen zijn verdwenen. In de bodem zijn wel resten bewaard gebleven. In 2017 werden bij een archeologische opgraving in Zuidoostbeemster resten gevonden van de fundamenteën van een Draai-oorder molen en het landschap daar direct omheen. Deze molen vormde de basis van een tentoonstelling over een knap staaltje

Hollandse techniek: het op windkracht droogmalen van meren met scheprad en later met vijzel. Hoe het nieuwe land planmatig werd ingericht, illustreerden vele afbeeldingen uit de historische beeldcollectie van de provincie: de Provinciale Atlas. Er ontstond veel landbouwgrond, maar ook weelderige buitenplaatsen voor rijke stadse kooplui. Archeologische vondsten toonden de bezoeker het leven van een molenaarsgezin op en rond de molen.

De werking van scheprad en vijzel werd in de tentoonstelling beeldend getoond.

OORLOG IN DE LUCHT, WEERSLAG IN DE GROND

juli 2020 - december 2020

De tentoonstelling 'Oorlog in de lucht, weerslag in de grond' vertelt het dramatische oorlogsverhaal van een Brits vliegtuig dat op 17 mei 1943 bij Castricum neerstortte. Het vliegtuig was op de weg terug van een bombardement op een stuwdam in Duitsland toen het door Duits luchtafweergeschut werd geraakt en neerstortte. De tentoonstelling

De eigentijdse illustratie van het neerhalen van de Lancaster Dambuster, te zien in de tentoonstelling, is van de hand van Eric Heuvel.

liet een unieke verzameling archeologische vondsten, foto's en prenten zien. Zo werd het indringende verhaal van de mensen achter deze vliegtuigcrash verteld. Aan de tentoonstelling was een educatieproject gekoppeld. Ooggetuigen van de luchtoorlog boven Castricum werden door leerlingen van basisschool Helmgras uit Castricum geïnterviewd. Het resultaat van deze korte documentaires was in de tentoonstelling te bekijken. De tentoonstelling maakte de Tweede Wereldoorlog weer even tastbaar in het jaar waarin we 75 jaar bevrijding herdachten.

LEZINGEN

Samen met Stichting Oer-IJ organiseert Huis van Hilde avondlezingen over de ontstaans- en bewoningsgeschiedenis van de regio. Sommige lezingen sluiten aan bij de tijdelijke tentoonstellingen in Huis van Hilde. De kalender met lezingen is te vinden op de website van Huis van Hilde (www.huisvanhilde.nl), kaarten kunnen vooraf worden besteld via info@oerij.eu. In 2020 konden in verband met de coronamaatregelen slechts twee lezingen doorgaan.

FEBRUARI

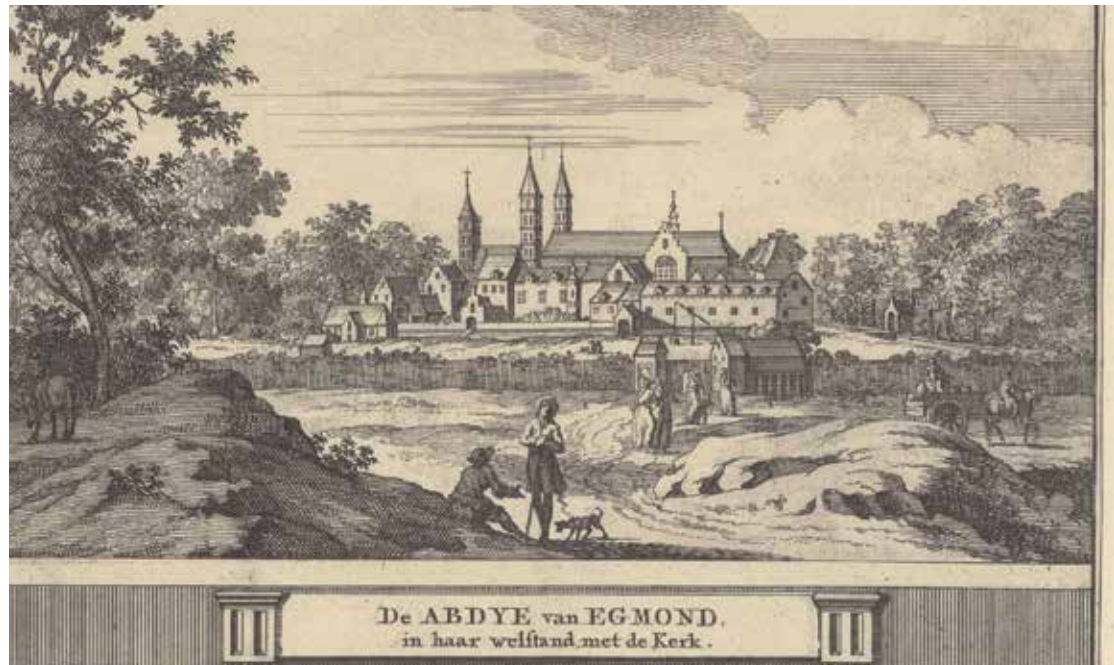
Paul Buitenhuis (amateurhistoricus)

De abdij van Egmond: over de geschiedenis van de Abdij van Egmond en de invloed van de abdij op het landschap in het Oer-IJ gebied.

MAART

Thijs Pennink (directeur van het Ontwikkelingsbedrijf Noord-Holland Noord) Wonen, werken aan de randen van het Oer-IJ: over de ontwikkeling van de Oer-IJ regio met aandacht voor de invloed van de economie op het Oer-IJ en de betekenis van het Oer-IJ voor de economie.

Topografische prent uit de historische beeldcollectie. Provinciale Atlas, Jacobus Schijnvoet 1737.

De ABDYE van EGMOND,
in haar welstand met de Kerk.

VONDSTEN VAN DE MAAND

Eén vitrine in Huis van Hilde is gereserveerd voor een speciale bodemvondst: de vondst van de maand. Deze vitrine is iedere maand, en dus tijdelijk, te bezichtigen en gratis toegankelijk. In 2020 was alleen aan het begin van het jaar twee keer een vondst van de maand te zien. Het verhalenplatform Oneindig Noord-Holland besteedde aan iedere vondst aandacht met een achtergrondverhaal. Je vindt deze verhalen via de website www.onh.nl onder het thema archeologie.

FEBRUARI - 100 JAAR PWN

In 2020 bestond provinciaal waterleidingbedrijf PWN honderd jaar. De bron voor de grootschalige winning van drinkwater was het Noord-Hollandse duinwater. Daar werd al sinds de tweede helft van de 19de eeuw water gewonnen. Een tegel die rond 1934 werd gevonden op een van de terreinen van PWN, Slot aan den Hoef in Egmond, laat een herderin zien die haar geliefde een kom met water uit een fontein geeft.

MAART - COLAFLES

Een colafles die werd gevonden in 2005 representeert een recent archeologisch verleden. Een opgraving in Wijk aan Zee bracht bodemvondsten van de 14de tot en met 20ste eeuw aan het licht. De colafles bleek van het merk Ala-Cola en werd gemaakt in Alabama (VS). De fabriek was slechts actief tussen 1912 en 1914 waardoor deze vondst zeer nauwkeurig gedateerd kon worden.

PUBLICATIES

De provincie geeft verschillende archeologische publicaties uit om archeologisch onderzoek voor een breed publiek toegankelijk maken. Deze publicaties lopen uiteen van basisrapportages en uitwerking van oud onderzoek tot publieksbrochures en publieksboeken. Alle publicaties (behalve de publieksboeken) zijn te downloaden op de website van het archeologisch depot (<https://collectie.huisvanhilde.nl/publicaties.aspx>). Gedrukte exemplaren zijn te koop in de winkel van Huis van Hilde (zolang de voorraad strekt).

ARCHEOLOGISCH RAPPORT EEN BEEMSTER POLDERMOLEN, M.L. SCHABBINK.

Deze rapportage omvat het archeologisch onderzoek dat de provincie heeft laten uitvoeren in Zuidoostbeemster in verband met de verbreding van de N244. Bij het onderzoek werden resten van een poldermolen gevonden. De helft van de plattegrond van deze poldermolen kon worden onderzocht en gedocumenteerd. De molen behoorde tot de Draaioorder molengang die aan de basis stond van het droogmalen van het Beemstermeer. Resten van een bakstenen voor- en achterwaterloop werden gevonden met een sterk gesleten bakstenen vloer. Ook is er veel hout van de funderingspalen en de beschoeiing van de onderzijde van de molen gevonden. Hoe het erf rond de molen eruit zag is te reconstrueren aan de hand van de sporen van een bijgebouw en kuilen met slachtafval. Uit de molengang zelf kwamen veel vondsten die inzicht geven in het leven van de molenaarsfamilies die deze molen hebben bewoond.

VIER OP EEN RIJ. PUBLIEKSBROCHURE.

Deze publicatiebrochure vertelt het verhaal achter het droogmalen van het Beemstermeer. Aan bod komen de (inmiddels grotendeels verdwenen) buitenplaatsen van de Beemster, de Draaioorder molengang en de techniek van de poldermolens. Daarnaast gaat de brochure over de opgravingen van de Beemster poldermolen, het leven van de molenaarsfamilie op de molen en de waardering van de Beemster door UNESCO als werelderfgoed. De brochure is door de provincie ontwikkeld om de achtergrond van de opgraving van de Beemster poldermolen op een publieksvriendelijke manier toe te lichten.

CASTRICUM OOSTERBUURT AARDEWERKONDERZOEK, FRANS DIEDERIK. ARCHEOLOGISCH RAPPORT, HERZIENE VERSIE.

Dit rapport spitst zich toe op het aardewerk dat is gevonden bij een opgraving in de Oosterbuurt van Castricum in 1995 en 1996. Bij deze opgraving werd ook Hilde, de naamgeefster van Huis van Hilde, gevonden. Een belangrijk deel van het aardewerk bleek toch in de 4de eeuw gedateerd te kunnen worden (net als Hilde zelf), in tegenstelling tot eerdere conclusies. Uitzonderlijk, want in deze tijd was Noord-Holland zeer dunbevolkt. Ook werd duidelijk dat de gevonden nederzetting omgeven werd door een gracht en een wal met daarop vermoedelijk een stenen gebouw of structuur. Het woonstalhuis dat bij de opgraving in de Oosterbuurt werd gevonden, zou daarom heel goed het huis kunnen zijn geweest waar Hilde woonde.

HET RAADSEL VAN HILDE. PUBLIEKSBRUCHURE.

Deze publieksbrochure neemt je mee naar de tijd dat Hilde, de naamgeefster van Huis van Hilde, leefde. Archeologen vonden haar skelet in Castricum en doen al ruim 25 jaar onderzoek naar haar leven en haar begraving. De brochure beschrijft het landschap waar Hilde in de 4de eeuw leefde: het voormalig stroomgebied van het Oer-IJ: een gebied dat in de eeuwen voordat Hilde er woonde druk bevolkt was door de Friezen. Dat Hilde er in de 4de eeuw nog woonde, is uitzonderlijk, want vrijwel iedereen was in die tijd weggetrokken uit het gebied. Hildes skelet en het kralensnoer dat ze in haar graf mee kreeg, vertellen over de plek waar ze geboren werd en waarmee ze tijdens haar leven contact had. Door onderzoek naar de nederzetting waar Hilde werd gevonden weten we nu ook hoe haar directe omgeving eruit zag. Het woonstalhuis waar Hilde hoogstwaarschijnlijk woonde, stond in een nederzetting die was omgeven door een gracht en wal met daarop een stenen structuur: iets unieks voor die periode.

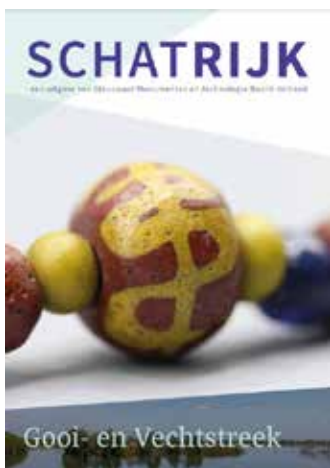
DE ENGELMUNDUSKERK IN VELSEN-ZUID, A.M. NUMAN. ARCHEOLOGISCH RAPPORT.

De Engelmunduskerk in Velsen-Zuid is al 1300 jaar van groot godsdienstig en cultuurhistorisch belang in de regio Kennemerland. Dit rapport geeft een overzicht van het archeologisch onderzoek dat is uitgevoerd in de Engelmunduskerk in Velsen-Zuid in 1945, 1955 en tussen 1965 en 1968. Het eerste onderzoek werd gedaan op verzoek van de kerkvoogdij door vrijwilligers van de Archeologische Werkgroep Kennemerland. De verschillende onderzoeken werden nooit uitgewerkt en zijn nu voor het eerst gebundeld. Het rapport geeft een overzicht van wat we op basis van de fundamenteën, grondsporen, begravingen en roerende vondsten over de oorsprong van de Engelmunduskerk te weten zijn gekomen. Bijzondere textielvondsten uit graven, waaronder een wollen babyjasje, geven inzicht in kleding en het grafritueel in de 17de en 18de eeuw. Uitgebreide aandacht krijgen de twee 14de-eeuwse graven van een man en een vrouw die al in 1967 werden blootgelegd onder een nu verdwenen kapel. Onder de ooit kleur-

rijke hardstenen grafzerk moesten wel hooggeplaatste personen begraven zijn. In de publicatie is het historisch, kunsthistorisch en fysisch-antropologisch onderzoek beschreven dat nu definitief laat zien welk echtpaar in de Engelmunduskerk hun laatste rustplaats heeft gekregen: Willem I van Brederode en Hillegonda van Voorne. Op basis van de skeletten zijn door de provincie Noord-Holland gezichtsreconstructies gemaakt. De mensfiguren hebben nu een prominente plek in Huis van Hilde, het archeologiemuseum van de provincie Noord-Holland in Castricum.

Impressie van de bouw van de Engelmunduskerk, circa 1075.

SCHATRIJK GOOI- EN VECHTSTREEK

Over ieder van de tien provinciale archeologiegebieden verschijnt een archeoglossy met de naam SCHATRIJK. Het Steunpunt Monumenten en Archeologie Noord-Holland maakt deze serie in opdracht van de provincie Noord-Holland, voornamelijk om gemeenten in die gebieden te informeren en inspireren bij het maken en uitvoeren van hun ruimtelijk beleid. Eerder kwamen edities uit voor de gebieden Wieringen, Waterland, het Noorderlijk en het Zuidelijk Duingebied. In 2020 kwam er een glossy voor de Gooi- en Vechtstreek bij. SCHATRIJK is gevuld met foto's van vondsten, inhoudelijke artikelen en interviews en dient als inspiratie voor bestuurders, ambtenaren en projectontwikkelaars. De glossy's zijn online te vinden (<https://www.steunpunterfgoednh.nl/themas/archeologie/archeoglossy/>) en worden in gedrukte vorm gratis aangeboden aan de gemeenten binnen het archeologiegebied.

Museummanager Anouk Veldman ontvangt het schildje van het museumregister als teken van de officiële museumstatus van Huis van Hilde.

Nieuws uit Huis van Hilde

PROVINCIE NEEMT EXPLOITATIE HUIS VAN HILDE OVER - SEPTEMBER

De provincie heeft de exploitatie van de publieksfunctie van Huis van Hilde overgenomen (met uitzondering van de horeca). Hierdoor werd het mogelijk de museumstatus aan te vragen en werd Huis van Hilde integraal onderdeel van de provinciale organisatie. Door de overname en een extra financiële bijdrage bleef ook de toegankelijkheid en continuïteit van Huis van Hilde in coronatijd gewaarborgd. Voor de horeca loopt vanaf medio 2020 een proef met De Oude Keuken, een stichting die leer- en werkmogelijkheden aanbiedt voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt.

HUIS VAN HILDE NU EEN MUSEUM - NOVEMBER

Huis van Hilde is opgenomen in het Museumregister Nederland. Daarmee is Huis van Hilde nu officieel archeologiemuseum geworden. De toekenning van de museumstatus is een bekroning voor Huis van Hilde én de provincie Noord-Holland. De officiële erkenning opent nieuwe deuren voor het publiek en Huis van Hilde. Zo wordt het bijvoorbeeld eenvoudiger om collecties in bruikleen te krijgen en te gebruiken voor eigen tentoonstellingen en samenwerkingen aan te gaan met andere musea in binnen- en buitenland. Museumkaarthouders kunnen bij Huis van Hilde gratis naar binnen.

PRESENTATIE WARDER DWARSFLUIT - NOVEMBER

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) presenteerde in het Rijksmuseum een bijzondere Noord-Hollandse archeologische vondst: een dwarsfluit die vijfhonderd jaar onder water bewaard is gebleven. De fluit werd gevonden in een scheepswrak in het Markermeer door duikers van de RCE. Na zorgvuldig onderzoek en restauratie is de fluit overgedragen aan de provincie Noord-Holland. De dwarsfluit zal te zien zijn in Huis van Hilde als speciale vondst bij de tentoonstelling 'Leven in lagen', over de ontwikkeling van het Noord-Hollandse landschap.

De tenordwarsfluit van buxushout, messing, metaaldraad, kurk en papier dateert uit de vroege 16de eeuw.

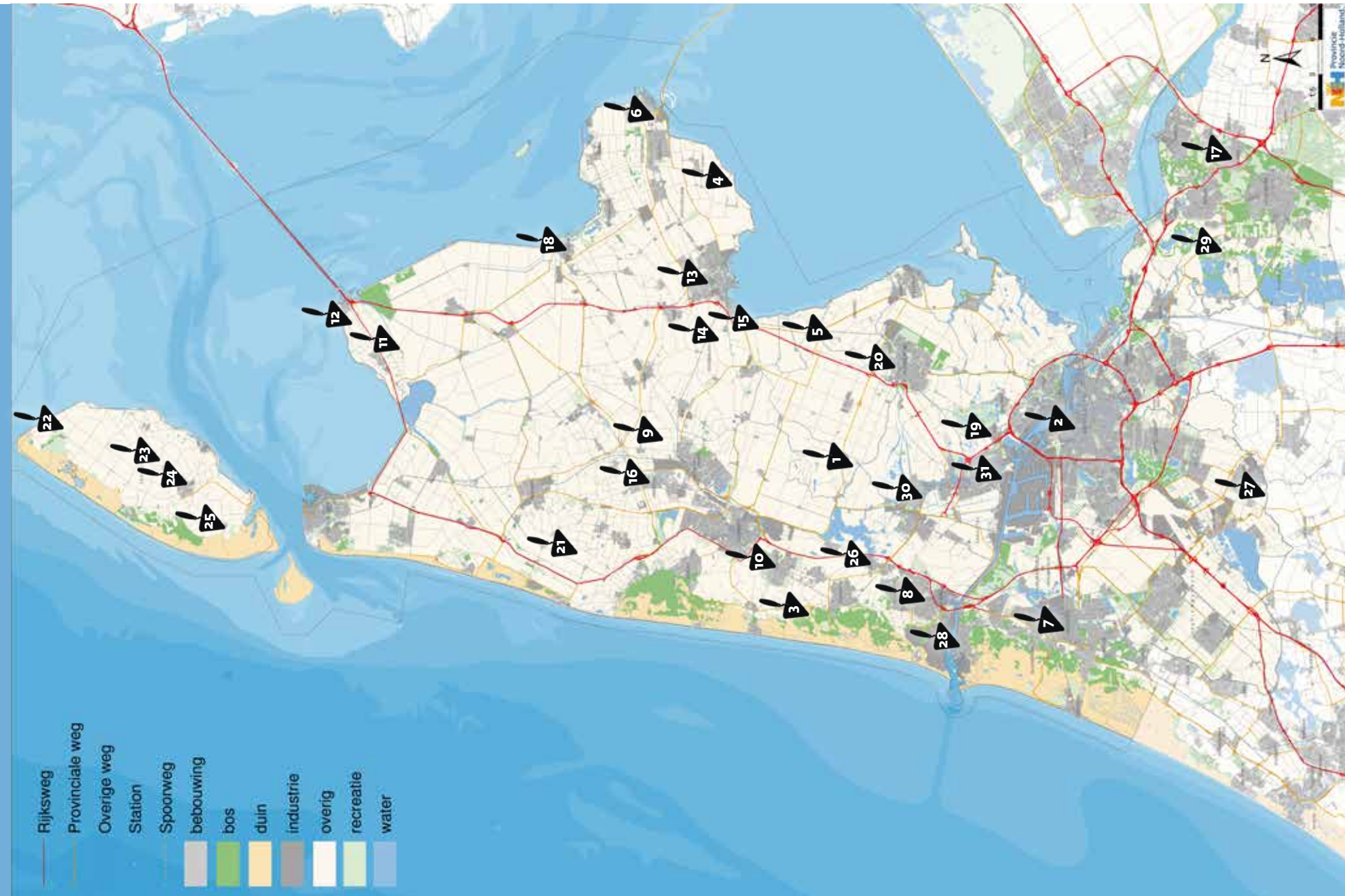
LITERATUUR

- Albers, L. & A. Guinée, 2020: *Landgoed Marquette te Heemskerck. Aanleggeschiedenis en waardenstelling*, Beekbergen/Rotterdam.
- Baggerman, M. & A. Médard, 2018: *Verkennd booronderzoek aan de Lagersstraat te Ijmuiden*, Zaandam (Argo 162).
- Bosman, A.V.A.J. & W.J. Bosman, 2012: *Velserbroek B6, Een offerplaats gedurende de Romeinse tijd, Velsbroek, gemeente Velsen, Woerden* (TML Rapport 227).
- Brunsting, H., 1962: 'De sikkels van Heiloo', *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* XLIII, p. 107-112.
- Bussel, A.T.L.E., van, 2020: *Oostzaan – Zuideinde 43-47 Gemeente Oostzaan (NH). Een Archeologisch Inventariserend Veldonderzoek door middel van Proefsleuven (IVO-P)*, Nieuwwegein (Transect-rapport 2763).
- Diederik, F., 2011: *Resume onderzoek om en nabij het Regiocentrum*, Schagen.
- Diederik, F., in voorb.: *Hoep-Noord. Een nederzetting uit de Vroege Bronstijd*.
- Dijkhuis, B., 2012: 'An den slote tot Medeblic. Vraagstukken rond de staat van het kasteel van Medemblik tijdens de middeleeuwen', *Jaaruitgave Oudheidkundige Vereniging 'Medenblik'*, 20, p. 7-16.
- Dijkstra, M.F.P., 2020: *Nieuw licht op Leithon. Leiderdorp in de vroege middeleeuwen*, Amsterdam (BCL Archeologische Reeks 3).
- Eimermann, E., J.P. Flamman, R.M. Brouwer & J. Kerpentier-McDonald (met bijdragen van N. Liscaljet, S. Lange, N. van Asch, P. Doeve, T. Beerens & M. Hendriksen), 2020: *Archeologisch onderzoek onder de Kerkweg en de Veenhuizerweg. Veenhuizen en Heerhugowaard, gemeente Heerhugowaard. Inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven, alsmede een kleinschalige opgraving naast de kerk van Veenhuizen, Amersfoort* (Vestigia-rapport V1848).
- J.P. Flamman, J. Kerpentier-McDonald & R.M. Brouwer, 2019: *Archeologisch onderzoek langs de Middenweg te Heerhugowaard, gemeente Heerhugowaard. Een definitieve opgraving door middel van een archeologische begeleiding (O-AB), Amersfoort* (Vestigia rapport V1688).
- Groesbeek, J.W., 1981: *Middeleeuwse kastelen in Noord-Holland, hun bewoners en bewogen geschiedenis*, Delft.
- Groot, R.W., de, 2015: *Graven door een agrarisch landschap uit de Brons- en IJzertijd: wateraanvoerproject 'Egmond-Zuid' te Egmond, Weesp* (RAAP-Rapport 2933).
- Gruben, R & N. de Jong-Lambregts, 2020: 'Dwangburchten voor West-Friesland of een oostelijke kustgordel voor het graafschap Holland? De strategische overwegingen van Willem II (1227- 1256) en Floris V (1254-1296)', *Archeologische Kroniek van Noord-Holland* 2019, p. 220-247.
- Gruben, R & J. Roefstra, 2020: 'Kastelenonderzoeker Jaap Renaud (1911-2007) in Noord-Holland', *Archeologische Kroniek Noord-Holland over* 2019, p.190-208.
- Hacquebord, L., 2014: *De Noordse Compagnie*, Zutphen.
- Heeren, S & L. Van der Feijst, 2017: *Fibulae uit de Lage landen. Beschrijving, analyse en interpretatie van een archeologische vondstcategorie*, Amersfoort.
- Heeringen, R.M., 1989: 'The Iron Age in the Western Netherlands III and IV', *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek* 39, p. 7-255.
- Henkes, H.E., 1994: *Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300-1800*, Rotterdam (Rotterdam Papers 9).
- Janssen, Hans L., 1996: 'Tussen woning en versterking. Het kasteel in de middeleeuwen', in: H.L. Janssen, J.M.M. Kylstra- Wielinga & B. Olde Meierink (red.), 1000 jaar kastelen in Nederland, Utrecht.
- Kleijne, J.P., 2015: *Kennemerland in de Bronstijd. Inventarisatie en synthese van archeologische vindplaatsen*, Castricum (Provinciale Archeologische Reeks 1).
- Koning, J. de, 2008: *3000 jaar bewoning bij Assum, Nederzettingssporen uit de late Bronstijd/vroege IJzertijd, midden IJzertijd, Romeinse tijd en late Middeleeuwen bij Uitgeest Waldijk en de Assumervaart*. Met bijdragen van: P. Vos (Geologie), T. Vernimmen (Archeobotanie) en L. De Vries (Archeozoölogie), Zaandijk (Hollandia-reeks 199).
- Koning, J., de, 2011/2015: *Onder het stuifzand. Verstoven vroegmiddeleeuwse nederzettingen in het nationaal park Zuid-Kennemerland bij Bloemendaal. De opgravingscampagnes Groot Olmen 2005, 2006 en 2007*. Met bijdragen van W. Bosman, F. Bunnik, S. Knippenberg, J. Matser, O. Odé, T. Vernimmen, Y. Sablerolles, L. De Vries en P. Vos, Zaandijk (Hollandia-reeks 400).
- Koning, J. de & N.C. Tuinman, 2018: *Archeologisch proefsleuvenonderzoek langs de Westerweg te Heiloo, plangebied Westererf*, Zaandijk (Hollandia-reeks 711).
- Koning, J. de & N.C. Tuinman, 2021: *Bergen Buizerdvlak. Een loopduin vol verrassingen*, Zaandijk (Hollandia-reeks 877).

- Koopman, S. & A. Cruysheer, 2021: 'Een vervenerswoning of turfschuur bij de Dammerkade te Ankeveen?', *Tussen Vecht en Eem* (4).
- Kort, J.C., 1989/1990: 'Repertorium op de grafelijke lenen in Kennemerland, 1203-1650', *Ons Voorgeslacht, jrg. 44 en 45, nummer 104* (uitgave van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie).
- León Subías, D. de, 2021: *Opgaving, variant Archeologische Begeleiding Kruising N504-Dorpstraat, Noord-Scharwoude, Gemeente Langedijk*, Noordwijk, (IDDS Archeologie rapport 2552).
- Müssemeier, U, E. Nieveler, R. Plum & H. Pöppelmann, 2003: *Chronologie der merowingerzeitlichen Grabfunde vom linken Niederrhein bis zur nördlichen Eifel. Materialien zur Bodendenkmalpflege im Rheinland 15*, Köln.
- Oever, van den, F. & N. de Jong-Lambregts, 2021: *Geofysisch onderzoek Kasteelterrein Oud Haerlem te Heemskerk, Slidrecht* (Saricon Docnr: 20s026-DR-02).
- Purmer, M. & H. Baas, 2019: 'Bedreigde bouwvallen. Kasteelruïnes in het Nederlandse landschap anno 2019', *Tijdschrift voor Historische Geografie, 4e jrg, nr. 4*, p. 218-234.
- Renaud, J., 1990: 'De ruïne van Huys ter Kleef onder Haarlem', *Castellogica II*, nr. 3, 1L.
- Ridder, T. de, 1995: 'Oudste bewoning', in: C. Streefkerk et al., *Heiloo voor en na Willibrord. Opstellen over de geschiedenis van Heiloo*, Wormerveer, p. 17-28.
- Rijkelijkhuisen, M., 2009: 'Whales, Walruses, and Elephants: Artisans in Ivory, Baleen, and Other Skeletal Materials in Seventeenth- and Eighteenth-Century Amsterdam', *International Journal of Historical Archaeology* 13 (4), p. 409-429.
- Roefstra, J., 2002: 'Van curtis tot kasteel', in: *40 jaar amateur-archeologie in Beverwijk en Heemskerk: Ledenbulletin Historisch Genootschap Midden-Kennemerland nummer 26*, Beverwijk, p. 24-34.
- Roefstra, J., 2015: *Kasteel Oud Haerlem*, Uitgeest (Stichting Historische Archeologie kastelenreeks deel 3).
- Roefstra, J., 2020: 'Hernieuwd onderzoek naar kasteelterrein Oud Haerlem', *Kennemer Verleden (Ledenbulletin nummer 44)*, Historisch Genootschap Midden-Kennemerland Beverwijk, p. 109-116.
- Roefstra J., 2021: 'Kasteel Oud Haerlem te Heemskerk, een kort bestaan, maar een lang verhaal', *Stichting Kastelenstudies Nederland*.
- Schokkenbroek, J., 2012: 'Zaanse belangen gevangen? Visserij en walvisvaart in de vroegmoderne tijd', in: E. Beukers & C. van Sijl (eindred.), *Geschiedenis van de Zaanstreek, deel 1*, Zwolle, p. 239-263.
- Slotemaker, K. & Y. Meijer, 2020: *Evaluatie- en selectierapport Inventariserend Veldonderzoek dmv Proefsleuven en Opgaving, variant Archeologische Begeleiding Drechtdijk 9 en 11, De Kwakel, Gemeente Uithoorn, Noordwijk (intern rapport)*.
- Soonius, C.M., 1995: *Herinrichtingsgebied Bergen-Egmond-Schoorl; Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering*, Weesp (RAAP-Rapport 73).
- Temminck, J.J. (red.), 1995: *Huis ter Kleef. Het enige kasteel van Haarlem*, Haarlem.
- Tuinman, N.C., 2020: *Programma van eisen Archeologisch onderzoek watergangen rondom kasteel Marquette – Heemskerk*, Zaandijk.
- Tuinman, N.C., 2020a: *Archeologisch bureauonderzoek naar een plangebied direct ten zuiden van kasteel Marquette te Heemskerk, gemeente Heemskerk (N-H), Zaandijk (Hollandia-reeks 816)*.
- Tuinman, N.C. & J. de Koning, 2020: *Inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven te Schagen-Regioleijn, Zaandijk (Hollandia-reeks 874)*.
- Vos, P.C., 2015: *Origin of the Dutch coastal landscape. Long term evolution of the Netherlands during the Holocene, described and visualized in national, regional and local palaeogeographical map series*, Groningen.
- Vos, P.C., R.A. van Eerden & J. de Koning, 2010: *Paleolandschap en archeologie van het PWN duingebied bij Castricum. Rapportage van een multidisciplinair onderzoeksprogramma uitgevoerd naar aanleiding van geologische en archeologische veldopnamen in acht bouwputten gelegen binnen het duinwaterwingebied van PWN bij Castricum*, Utrecht (Deltares rapport, kenmerk 0912-0242).
- Vos, P.C., M. van der Heide & E. Stuurman, 2015: 'Landscape reconstruction of the Bronze Age site De Druppels found on a salt-marsh ridge of the Westfriese tidal-inlet system. a case study north of Alkmaar (Noord-Holland)', in: P.C. Vos, *Origin of the Dutch coastal landscape. Long term evolution of the Netherlands during the Holocene, described and visualized in national, regional and local palaeogeographical map series*, Groningen, p. 294-317.
- Zeiler, J.T., D.C. Brinkhuizen & D.L. Bekker, 2007: *Hoep-Noord*, (Intern rapport Archeologische Werkgroep "Kop van Noord-Holland").

Vindplaatsen

1. Alkmaar - De Rijp
2. Amsterdam
3. Bergen - Egmond-Binnen
4. Drechterland - Hem - Venhuizen
5. Edam - Volendam - Oosthuizen
6. Enkhuizen
7. Haarlem
8. Heemskerk
9. Heerhugowaard - Veenhuizen
10. Heiloo
11. Hollands Kroon - Wieringen
12. Hollands Kroon - Oosterland
13. Hoorn
14. Koggenland - Bobeldijk
15. Koggenland - Scharwoude
16. Langedijk - Noord-Scharwoude
17. Laren
18. Medemblik
19. Oostzaan
20. Purmerend
21. Schagen - Krabbendam
22. Texel - De Cocksdorp
23. Texel - De Waal
24. Texel - Den Burg
25. Texel - Den Hoorn
26. Uitgeest
27. Uithoorn - De Kwakel
28. Velsen - IJmuiden
29. Wijdemeren - Ankeveen
30. Zaanstad - Wormerveer
31. Zaanstad - Zaandam

Colofon

Uitgave

Provincie Noord-Holland
Postbus 123
2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 40 80
Internetadres: www.noord-holland.nl
E-mailadres: info@www.noord-holland.nl

Eindredactie

TGV teksten & presentatie, Leiden

Beeld

Zie Illustratieverantwoording op foto's

Coördinatie archeologische kroniek

Provincie Noord-Holland
Jean Roefstra en Nienke van Kuijeren

Grafische verzorging

Provincie Noord-Holland
Xerox / Debbie Saul

Oplage

1600 exemplaren

Haarlem, oktober 2021

ISSN: 2210-2280

9 772210 228000 >

Bord uit het Deense Husum

Bord uit het Deense Husum

*Bord met het wapen van Alkmaar,
gevonden in Obdam.*

*Bord van Italiaanse faience,
gevonden in Enkhuizen.*

Hoe kunt u ons vinden?

Bezoekadressen

Bestuur
Dreef 3, Haarlem

Ambtelijke organisatie
Houtplein 33, Haarlem

Postadres

Provincie Noord-Holland
Postbus 123
2000 MD Haarlem

Telefoon 023 514 31 43
Internet www.noord-holland.nl

Provinciaal Archeologisch Depot

Puikman 3, 1901 NN Castricum
Telefoon 023 514 45 14
E-mail:
archeologiedepot@noord-holland.nl

De kroniek is te downloaden op

<https://collectie.huisvanhilde.nl>